

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Енциклопедичний ВІСНИК УКРАЇНИ

Число 8-9
2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Відповідальний секретар

Микола Железняк

Олександр Іщенко

Сергій Бортник

Іван Дзюба

Тетяна Добко

Станіслав Кульчицький

Константин Манолаке (Молдова)

Ірина Матяш

Любомир Пиріг

Роман Сенькусь (Канада)

Ярослав Яцків

Адреса редакції:

Україна, 01024, м. Київ-4, вул. Терещенківська, 3

e-mail: esu@esu.com.ua

www.evu.encyclopedia.kiev.ua

Засновано у жовтні 2009 року

2017 © Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF ENCYCLOPEDIA RESEARCH

ENTSYKLOPEDYCHNYI VISNYK UKRAINY

(THE ENCYCLOPEDIA HERALD OF UKRAINE)

**Volume 8-9
2017**

EDITORIAL BOARD

**Editor-in-Chief
Executive Secretary**

Mykola Zhelezniak
Oleksandr Ishchenko
Serhiy Bortnyk
Ivan Dziuba
Tetiana Dobko
Stanislav Kulchytskyi
Constantin Manolache (Moldova)
Iryna Matiash
Lubomyr Purih
Roman Senkus (Canada)
Yaroslav Yatskiv

Herald contacts:

Ukraine, 01024, Kyiv-4, 3, Tereshchenkivska str.
e-mail: esu@esu.com.ua
www.evu.encyclopedia.kiev.ua

Founded in October 2009

2017 © NASU Institute of Encyclopedic Research

ЗМІСТ

Дослідження з енциклопедистики

Микола Железняк

Українська електронна енциклопедистика: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави.....7

Олег Савченко

Проблеми поєднання наукової і творчої спадщини у статтях-персоналіях «Енциклопедії Сучасної України».....22

Руслан Пилипчук

Енциклопедична справа як технологія поширення й пропаганди духовних цінностей держави.....29

Микола Железняк, Олександр Іщенко

«Енциклопедія українознавства» як об'єкт і джерельна база в наукових дослідженнях.....40

Енциклопедисти сучасної України

Анатолій Авраменко

Чумаченко Віктор Кирилович (1956–2017): життєвий і науковий шлях енциклопедиста з Кубані.....55

Анатолій Шушківський

Костянтин Георгійович Бреславець.....75

Українська енциклопедична справа в подіях

Владислав Муха

П'ята міжнародна наукова конференція «Українська енциклопедистика»...80

Олег Савченко, Оксана Давиденко

Енциклопедична хроніка.....83

У зарубіжних колег

Дюра Вінаї, Наталія Стаценко

Видано перші два томи Сербської енциклопедії.....94

Анатолій Шушківський

Науково-практична конференція «Російська багатонаціональна енциклопедистика: історія і сучасність».....97

Рецензії, огляди

Микола Железняк, Олександр Іщенко

Епістолярні пам'ятки як джерело підготовки біографічних статей
в ЕСУ (Огляд деяких історіографічних видань Миколи Степаненка).....99

Світлана Очеретянко

Нові надходження до бібліотеки
Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.....104

TABLE OF CONTENTS

Researches in encyclopedia science

<i>Mykola Zhelezniak</i> Ukrainian online encyclopedias: development trends and place in the information space of our state.....	7
<i>Oleh Savchenko</i> Issues of description of the scientific and creative activities of persons in the Encyclopedia of Modern Ukraine.....	22
<i>Ruslan Pylypchuk</i> Encyclopedia publishing as technology for promoting and propagation of human state values.....	29
<i>Mykola Zhelezniak, Oleksandr Ishchenko</i> The Encyclopedia of Ukraine as an object and a source in scientific researches....	40

Encyclopedists of modern Ukraine

<i>Anatolii Avramenko</i> Chumachenko Viktor Kyrylovych (1956–2017): life and scientific ways of the encyclopedist from Kuban.....	55
<i>Anatolii Shushkivskiyi</i> Kostiantyn Heorhiyovych Breslavets.....	75

Events of the encyclopedia publishing in Ukraine

<i>Vladyslav Mukha</i> 5th International Science Conference «Ukrainian encyclopedia science».....	80
<i>Oleh Savchenko, Oksana Davydenko</i> Encyclopedic newsreel.....	83

Events in foreign encyclopedia science and publishing

<i>Diura Vinayi, Nataliia Statsenko</i> The first two volumes of the Serbian Encyclopedia are published.....	94
<i>Anatolii Shushkivskiyi</i> The Science and Practice Conference «Russian multinational encyclopedias: history and modernity».....	97

Book reviews and surveys

Mykola Zhelezniak, Oleksandr Ishchenko

Epistolary achievement as a source for biographic articles in EMU
(Survey of some historiographic publications by Mykola Stepanenko).....99

Svitlana Ocheretianko

New books to the library in the Institute of Encyclopedic Resarch.....104

Дослідження з енциклопедистики

УДК 002.1-028.27:004.77](477)(031)

УКРАЇНСЬКА ЕЛЕКТРОННА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА МІСЦЕ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ ДЕРЖАВИ

Микола Железняк

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Здійснено аналіз електронних енциклопедій в українському інформаційному просторі. Досліджено, що електронні енциклопедії поділяються на дві великі групи – цифрові аналоги друкованих видань, наприклад, онлайн-версія «Енциклопедії Сучасної України», і самостійні енциклопедичні веб-проекти, серед яких найпопулярнішою є Вікіпедія (входить до найбільш відвідуваних сайтів в українському інформаційному просторі). Незважаючи на те, що електронні енциклопедії мають низку переваг, відмовлятися від друкованих класичних видань немає підстав. З погляду розвитку українського інформаційного простору важливо, щоб будь-який енциклопедичний проект, націлений на виготовлення друкованого продукту, був представлений також електронною версією в мережі Інтернет.

Ключові слова: електронна енциклопедія, ЕСУ, Вікіпедія, інформаційний простір, інформаційне суспільство.

Енциклопедію, як відомо, вважають взірцем найповнішого та авторитетного подання інформації з широкого кола питань, еталоном знання та відзеркалення рівня науки й культури. Такі видання викликають посилене зацікавлення серед науковців, діячів політики, культури, мистецтва, видавців і найширошого кола читачів. У різних країнах світу в останні десятиліття розпочався бурхливий процес створення електронних енциклопедій, зокрема тих, що є мультимедійними аналогами друкованих видань, і тих, що існують у вигляді самостійних ресурсів в мережі Інтернет або окремо на цифрових носіях (CD, DVD тощо). Мережеві енциклопедичні ресурси привабливі як для читачів, оскільки ними зручно користувалися в онлайн-режимі, так і для укладачів, для яких електронна енциклопедія зазвичай не має обмежень в обсягах та видах інформації. Саме невеликий, зазвичай, розмір статті при надзвичайно лапідарному викладі і є однією з основних причин відсутності бажання в багатьох науковців дописувати до енциклопедій. Є й інші переваги електронних енциклопедій для їхніх творців і користувачів, про що буде зазначено нижче.

Український інформаційний простір нині набув великого розвитку. Українська енциклопедична справа починає активно реагувати на виклики часу. Вітчизняні фахівці доволі швидко запозичили досвід зарубіжних колег щодо створення електронних енциклопедій. Щоправда, варто зауважити, що світова енциклопедистика використовує інформаційні технології вже понад 30 років. Найвідоміша у світі енциклопедія «Britannica» відмовилася від друкованої версії й остаточно перейшла у формат онлайн-видання у 2012 році, хоча в мережі Інтернет вона дебютувала 1994 року; додамо, що вперше комп'ютерна версія цієї енциклопедії з'явилася ще в 1981 році, а доступною на компакт-дисках була від 1989 року. Інші відомі у світі енциклопедії – «Collier's Encyclopedia», «Americana» тощо – також давно не публікують свої томи в друкованому вигляді, а існують лише в цифровому форматі. Найпершою ж суто електронною енциклопедією (без паперових відповідників) вважають енциклопедію «Encarta» від корпорації «Microsoft» (з'явилася 1993 року). Це електронна, але не мережева енциклопедія. Останню найповнішу версію цього видання «Encarta» було випущено у 2007 році в DVD-форматі, що містить понад 68 тисяч статей, безліч статистичної інформації, зображень, фрагментів відео, історичних карт, вбудований словник і інтерактивну карту світу. Була доступна також підписка на щорічні DVD-випуски.

Електронні енциклопедії – це енциклопедії у форматі електронного видання (цифровий формат). Визначення ж поняття електронного видання міститься у відповідному Державному стандарті. У 2010 році набув чинності національний стандарт ДСТУ 7157:2010, відповідно до якого електронне видання – це електронний документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження в незмінному вигляді [4, с. 2]. Зазначений державний стандарт навіть виокрем-

лює за цільовим призначенням довідкове електронне видання, не даючи йому окремого визначення, при цьому не подає жодних відомостей про електронні енциклопедії (або ж електронні енциклопедичні видання). Тобто ДСТУ не виокремлює електронну енциклопедію як окремий вид електронного видання.

Н. Черниш пропонує таке визначення електронної енциклопедії: «Це електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи усіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо- та відеоматеріали тощо, а також має зручну (спрощену) систему пошуку та дає змогу переходити з однієї статті на іншу за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщене на електронному носіїв інформації або в мережі Інтернет» [9].

Критерії типологічного поділу, що використовують для друкованих енциклопедій, не можна повною мірою застосовувати для класифікації аналогічних електронних видань, однак чимало з них є доречними й при класифікації електронного видання, оскільки суть електронних енциклопедій та сама, що й паперових, іншою (новою) є лише конструкція видання. Зокрема, до спільних рис друкованих та електронних енциклопедичних видань належать: читацьке призначення, структура праці, довідковий характер інформації.

Тож електронні енциклопедії, як і друковані, можна класифікувати так:

- за цільовим призначенням енциклопедії поділяють на наукові, науково-популярні та популярні видання;
- за читацькою адресою енциклопедії бувають для масових читачів, фахівців окремих галузей знань, для дітей;
- за структурою виокремлюють алфавітні, систематичні або ж алфавітно-систематичні енциклопедії;
- за характером інформації вирізняють універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні енциклопедії.

Водночас електронні енциклопедії мають і свої відмінності порівняно з друкованими. Одна з прикметних особливостей електронних енциклопедичних видань є мультимедійність – наявність у їхньому змісті зображень, аудіо- та відеоматеріалів.

Окрім цього, існують й інші характерні ознаки, властиві лише електронним виданням, за якими їх можна класифікувати. Згідно із згаданим уже ДСТУ електронні видання поділяють на два основні типи. Перший – це електронний аналог друкованого видання, який є віртуальною (цифровою) копією його змісту й форми. Другий тип – це самостійне електронне видання, що не має оригінального паперового відповідника. Тож електронні енциклопедії бувають такими, що є цифровими аналогами видавничих проєктів, або ж самостійними електронними виданнями.

Отже, електронні енциклопедії з цього погляду можна поділити на два основні типи:

- паперово-електронні (наприклад, електронна «Енциклопедія Сучасної України», яка є аналогом друкованої версії цього видання),
- власне електронні (наприклад, «Вікіпедія», яка не має друкованих томів, а існує лише в цифровому середовищі).

Паперово-електронні енциклопедії бувають також різними залежно від характеру представлення електронної версії. Так, в одних енциклопедіях цифрові відповідники – це повна копія (не лише змісту, а й форми) друкованих томів (наприклад, як комп'ютерний оригінал-макет у форматі PDF). У такому разі коректно говорити, що енциклопедія має оцифровану версію. Натомість в інших енциклопедіях їх електронну форму реалізовано окремою мультимедійною системою (в мережі Інтернет чи на цифрових носіях), що має власний інтерфейс, архітектоніку, навігацію, засоби пошуку й технології презентації інформації.

Серед електронних енциклопедій вирізняють енциклопедично-інформаційні ресурси. Такі джерела не підлягають стандартній (класичній) дефініції енциклопедій, їх розуміємо як звід різноманітної інформації (не лише довідкової, а й фактологічної чи будь-якої іншої), що дає системне розуміння про те чи інше поняття, предмет, явище тощо. Наприклад, мережева «Енциклопедія Лесі Українки»¹ є зібранням усієї можливої інформації про видатну українську письменницю, адже цей енциклопедичний ресурс містить її біографічні відомості, вірші, поеми, драматичні твори, публіцистику, переклади, фольклорні записи, дослідження про неї, фотогалерею. Таким чином, згаданий електронний ресурс більше підпадає під визначення інформаційної бази, а не енциклопедії.

Ще однією прикметною рисою електронних енциклопедій є окремий спосіб укладання інформації – гіпертекст, який характеризується нелінійною архітектурою викладу матеріалу й забезпечує миттєвий перехід від однієї статті до іншої, пов'язаної з нею. Цифровий формат подання енциклопедичної інформації відкрив нові перспективи в розвитку видань цього жанру. Зокрема, в мережі Інтернет з'явилися різноманітні веб-енциклопедії, важливою рисою яких є перманентна актуалізація розміщеної інформації (застарілу інформацію постійно оновлюють). Будь-яку енциклопедію, записану на CD-носії, можна адаптувати під онлайн-енциклопедію, і навпаки.

Кожне електронне видання створено в тому чи іншому форматі. Формати електронних енциклопедій – це суто технічна їхня характеристика. Вони можуть бути мережевими (наприклад, HTML – стандартний формат веб-сторінок в Інтернеті) або ж немережевими (у форматах PDF, DjVu, FB2 тощо). У сучасних умовах формати електронних видань загалом та енциклопедій зокрема постійно удосконалюються та змінюються, тому класифікувати електронні видання за цією ознакою не має сенсу. Варто сказати, що мережеві формати електронних енциклопедій мають одну істотну ознаку – вони здат-

¹ Режим доступу: www.l-ukrainka.name

ні забезпечити можливість зворотного зв'язку з читачем. Це вельми корисна функція, яка уможлиблює комунікацію читача з укладачем видання, чим досягається покращення і вдосконалення довідкової інформації. Водночас зауважимо, що наявність зворотного зв'язку має й побічну дію: читачі, які часто не розуміються на стилістиці енциклопедичного жанру, правилах підготовки енциклопедичних матеріалів, звертаються з пропозицією (а інколи й вимагають) змінити інформацію, долучити інші дані, додати нові статті, зайві фото до них тощо. Ознайомлення з такими пропозиціями й реагування на них не дає жодної користі для укладачів енциклопедичних видань і не сприяє розвитку енциклопедистики загалом.

На жаль, у суспільстві відсутнє розуміння основоположних рис енциклопедичного видання, що виявляється насамперед у достовірності інформації. Натомість «Вікіпедія», на наш погляд, є важливим майданчиком, де кожен охочий може виявити свої потенції чи в науковій, чи публіцистичній, чи літературній, чи красназавчій сферах. Однак, ми не маємо ігнорувати й певних небезпек, зумовлених розвитком інформаційних технологій.

Однією з найважливіших переваг електронних мережових енциклопедій є можливість актуалізації довідкової інформації: застарілу інформацію можна постійно редагувати, видозмінюючи на вимогу часу. У друкованих енциклопедичних виданнях важко оперативно висвітлювати непоодинокі нові явища, що чи не щодня з'являються у суспільно-політичному, культурному, економічному житті, вносити важливі та необхідні зміни у тексті (статистичні відомості, біографічні дані, бібліографія тощо). Електронні енциклопедії в цьому сенсі є гнучкою інформаційно-довідковою системою.

Найвагоміші переваги електронних енциклопедій для видавців:

- оперативність створення електронних енциклопедій (завдяки певним комп'ютерним технологіям електронні енциклопедії з'являються для користування швидше, ніж традиційні паперові);
- відсутність процедури друку й тиражування (менші фінансові витрати);
- швидка актуалізація інформації (для осучаснення застарілих даних не потрібно готувати додаткові випуски, що є звичайною практикою в підготовці традиційних паперових енциклопедій);
- потенційно вища наочність викладу інформації (застосування відеоряду, звукозаписів та інших комп'ютерних технологій атрактивного характеру, які недоступні або дорогі для реалізації в друкованих паперових виданнях);
- необмеженість у кількості матеріалу (розмір статті й реєстр гасел позбавлені такого чинника, як економія текстового ресурсу);
- зворотний зв'язок із читачами (можливість виправити мовні помилки чи фактологічні неточності, які не помітили редактори, проте на які звернули увагу читачі);

- розширення читацької аудиторії (під час пошуку інформації в системах на зразок Google читачі натрапляють на матеріали електронних енциклопедій, не ставлячи собі конкретної мети зайти на сайт тієї чи іншої енциклопедії);
- можливість застосування оперативного перекладача, що певною мірою забезпечує розуміння тексту (інформації) іноземцям;
- за потреби укладач може на основі матеріалів універсальної енциклопедії, виокремивши окремі тематичні групи статей, створити спеціалізовані (галузеві, біографічні, регіональні) енциклопедії, енциклопедичні довідники тощо;
- можливість підготувати енциклопедичне видання для осіб, які мають вади зору, на основі озвучення текстів.

Основні переваги електронних енциклопедій для читачів:

- безкоштовний доступ до багатьох електронних енциклопедій;
- наявність систем навігації, пошуку, гіперпосилань, що забезпечують швидке й зручне споживання інформації;
- фрагменти чи цілі статті можна легко використовувати для роботи з метою цитування (методом копіювання тексту та його вставки в текстовий документ) чи виведення на друк;
- поширення матеріалів енциклопедії серед співбесідників (завдяки широкій інтерактивності мережі Інтернет читачі енциклопедії мають змогу ділитися посиланнями (лінками) на енциклопедичні статті, наприклад, під час обміну думками, твердженнями, обговорення тієї чи іншої проблеми, особливо коли покликання на статтю стає інструментом обґрунтування своїх суджень, міркувань);
- можливість підготувати власну енциклопедичну статтю (характерно для енциклопедій окремого типу (вільних енциклопедій) – із відкритим доступом до створення й редагування статей).

Електронною є енциклопедія, яка функціонує у цифровому середовищі, найпопулярніший з яких – мережа Інтернет. Відповідно до технологій створення сучасні мережеві енциклопедії (веб-енциклопедії, або онлайн-енциклопедії) поділяють на два типи.

Перший тип складають електронні енциклопедії, які утворені внаслідок адаптації для функціонування у веб-середовищі енциклопедичних паперових видань. Особливість таких електронних енциклопедій полягає в тому, що їхні матеріали підготовлено в традиції укладання паперових енциклопедій (про це див.: [9]). Матеріали в них доступні читачам для ознайомлення, але закриті для внесення змін (редагування). Доповненням може бути функція зворотного зв'язку, коли читач має змогу висловити письмово свої думки чи зауваження щодо будь-якої статті. Прикладом слугує електронна

онлайн-версія «Енциклопедії Сучасної України»², яка є першою українською загальною (національною) онлайн-енциклопедією (про методичні рекомендації зі створення онлайн-енциклопедій див.: [5]). У ній охоплено всі сфери буття України – від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури до спорту й молодіжної субкультури. Сайт енциклопедії містить понад 50 000 статей і більше 20 000 кольорового іконографічного матеріалу. Як зазначає Н. Черниш, серед універсальних енциклопедій безсумнівним авторитетом у читачів нашої країни користується «Енциклопедія Сучасної України» [9]. Це підтверджує й С. Білокінь, посилаючись на статті ЕСУ, зокрема про релігійних діячів, як на «встановлений у сучасній практиці канон» [7, с. 10]. З головної сторінки ЕСУ можемо одразу потрапити до основних рубрик видання: «Всесвіт і Земля», «Людина», «Суспільство», «Наука», «Культура». На цій сторінці також доступний глобальний пошук за матеріалами енциклопедії. Нижче користувачеві пропонують переглянути вибрані статті, галерею кращих фотографій, а також блок зі змінними новинами, що пропонує до перегляду статті, написані напередодні. Наприкінці сторінки – блок із контактною інформацією та відомості про енциклопедію.

До другого типу електронних енциклопедій належать такі, що створюються не видавництвами, а читачами (відповідно до правил кожного проекту). Це так звані вільні енциклопедії. Для таких енциклопедичних веб-проектів характерна висока швидкість розвитку, необмеженість доступу до редагування розміщених матеріалів та створення нових, форуми для спілкування учасників, впроваджені в проект, і головне – їхня популярність серед інтернет-користувачів. Стрімкий розвиток онлайн-енциклопедій другого типу став можливим завдяки появі wiki-технології, яка створила й поширила методи, що підходять для розроблення проектів енциклопедичного характеру, та інструментарій, який сприяє швидкому розвитку енциклопедичних проектів. Нині за допомогою wiki-технології з'явилася велика кількість інтернет-енциклопедій, як універсальних, так і вузькоспеціалізованих. Та основним і найвідомішим wiki-проектом, звісно, є «Вікіпедія».

Українська «Вікіпедія»³ є найпотужнішим ресурсом знань про Україну, українців і все українське; у цьому сенсі вона не має конкурентів. Окрім цього, «Вікіпедія» є найбільшим у світі електронним ресурсом українською мовою. Однак ця електронна енциклопедія поступається друкованим працям за якістю та глибиною довідок. Натомість вона перевершує паперові видання за обсягом гасел, ілюстрованого матеріалу, можливістю отримати інформацію одночасно кількома мовами, технологіями відтворення інформації тощо.

Варто ще раз наголосити на тому, що електронні енциклопедії вільного типу поступаються за якістю й точністю інформації тим енциклопедичним проектам, які підготовлені видавництвами із залученням фахівців високого

² Режим доступу: esu.com.ua

³ Режим доступу: uk.wikipedia.org

рівня. У цьому, на нашу думку, криється основне слабке місце саме відкритих електронних енциклопедій. Інакше кажучи, окрема частина електронних енциклопедій не відповідає канонам класичної енциклопедичної справи.

Статтю у «Вікіпедії» може створити будь-яка людина, зокрема й низької фахової компетенції з того питання, про що в ній ідеться. При цьому необхідно розуміти, що апріорі енциклопедичне знання (інформація з енциклопедії) є науковим знанням, енциклопедія належить до наукових (науково-довідкових) видань, а енциклопедична стаття є науковою (науково-довідковою) статтею. Науковість в питаннях енциклопедистики полягає, по-перше, в тому, що енциклопедії створюють відповідно до науково обґрунтованих методичних принципів і засад. По-друге, енциклопедична інформація є апріорі достовірною, усталеною, перевіреною й об'єктивно висвітленою. По-третє, науковість передбачає ще й авторство. Будь-яка наукова праця (зокрема й науково-довідкова), так само, як і, власне, наукова ідея, теорія, гіпотеза тощо, мають свого автора-винахідника. І справа тут не лише в персоніфікації наукового знання, а передусім у науковій відповідальності за ту інформацію, що подається в енциклопедії.

Наукові критерії створення електронних енциклопедій, таких як «Вікіпедія», та науковість самої інформації в них не захищені. Прикметно й те, що у вільних енциклопедіях не зазначають авторства в статтях. Все це, великою мірою, знецінює рівень енциклопедичного знання, оскільки додає йому таких ознак, як суб'єктивність викладу інформації, недостовірність, ненадійність фактичного матеріалу та анонімність. Всі ці ознаки не характерні для якісних традиційних паперових чи електронних енциклопедичних видань. Та, власне, як зазначено вище, ми переконані, що одне з головних надбань «Вікіпедії» – надання будь-кому реалізувати й оприлюднити швидко та широко свої здобутки, розуміння тих чи інших питань, їх трактування тощо. Звичайно, це не заперечує можливості й авторитетному науковцеві бути автором статті у «Вікіпедії». Єдине, що читач про це авторство не знатиме. З іншого боку, немає жодного запобіжника щодо участі у творенні статей у «Вікіпедії» не лише людей некомпетентних, а й тих, хто прагне використати цей ресурс у власних інтересах зумисне або дезінформувати читача.

Отже, з одного боку, відкритість «Вікіпедії» є позитивом, позаяк це сприяє розкриттю власного творчого потенціалу через можливість підготовки енциклопедичної статті, яку зможе прочитати будь-хто. Підготувати багато якісних статей у вільних енциклопедіях і заявити про це в інформаційному просторі (наприклад, через соціальні мережі) є одним із способів взаємодії та комунікації особи із суспільством, зокрема й інформаційним, вибудування соціальних взаємовідносин із ним, самопрезентації в ньому, що, таким чином, зближує електронні вільні енциклопедії з соціальними мережами за роллю, яку вони можуть відігравати у «віртуальному» житті людей. Однак, окрім дійсно талановитих осіб, компетентних у висвітлюваних питаннях, є ще й категорія осіб, не лише позбавлених літературного хисту й компетент-

ності, та таких, що вирізняються хворобливим потягом до писання. Інакше кажучи, вільні енциклопедії – це також зручний майданчик для розвитку в інформаційному просторі графоманства й інших подібних явищ. До речі, після комерціалізації видавничої справи, коли з'явилася можливість власним коштом будь-кому видати книгу, цим скористалося чимало графоманів, психічно нездорових людей, авантюристів, які таким чином намагалися реалізувати свої комплекси.

Звернімо увагу й на ще одну проблему – цитування енциклопедичних статей. З точки зору етики підготовки наукової роботи цитування енциклопедичної статті вченим у своїй публікації завжди було ознакою високого стилю. Однак із розвитком вільних енциклопедій цитування в наукових працях матеріалів із «Вікіпедії» сьогодні часто сприймається як покликання на неавторитетне джерело інформації і перетворюється на ознаку низького стилю. Більше того, на думку американського фізика Р. Л. Парка, «Вікіпедія» є джерелом поширення псевдонаукових ідей, отже, може шкодити розвитку класичної науки загалом [2].

Можливість будь-кому написати чи відредагувати будь-яку статтю створює ще й плацдарм для інформаційної маніпуляції чи пропаганди. Тобто ідею вільності електронної енциклопедії легко можна використати з будь-якими намірами, в тому числі не завжди високиморальними, що, знову ж таки, суперечить класичному визначенню енциклопедії як авторитетного джерела знань.

Щодо недоліків електронних енциклопедій типу «Вікіпедії» та загроз, які вони мають, заслуговують на увагу слова академіка Ю. С. Осипова: нові інформаційні технології принципово змінили способи міжособистісного спілкування, розширили його сферу до загальнопланетарних масштабів. Тепер кожен із багатьох сотень мільйонів користувачів Інтернету може бути не лише споживачем інформації, а й його джерелом для мільйонів інших людей. Ця нова в житті людства якість міжособистісного спілкування породила й нові технології зокрема соціальні мережі, а також інформаційні бази, у створенні яких бере участь необмежена кількість людей з непідтверженою кваліфікацією й часом сумнівними знаннями. Такою технологією є, наприклад, надто популярна «Вікіпедія». На жаль, вона спонукає до девальвації одного з основних властивостей наукового знання – його достовірності. Шкода в отриманні помилкового знання, яке подається за достовірне, для окремої людини і суспільства в цілому полягає не лише в тому, що це знання не відповідає дійсності, отже, вводить людину в оману, а й у тому, що воно уможливорює маніпулювання окремими людьми та суспільствами [6, с. 6].

Водночас треба визнати, що, незважаючи на недоліки (які для більшості людей непомітні), а завдячуючи відчутним перевагам електронних енциклопедій, вікі-проекти серед пересічних громадян користуються більшою популярністю, ніж традиційні енциклопедії. Це навіть призводить до появи в суспільстві хибних думок, згідно з якими про традиційні паперові енциклопедії відгукуються як

про пережиток минулого, від якого варто б, нарешті, відмовитися.

Проте в колі фахівців висловлюються інші міркування. Зокрема, через недоліки електронних енциклопедій, про які йшлося вище, дедалі частіше лунає ідея того, що «Вікіпедію» й багато інших подібного типу вільних енциклопедій не коректно іменувати, власне, енциклопедіями. Останнім часом серед енциклопедознавців термін «вікіпедія» починає вживатися не лише в значенні власної назви інтернет-ресурсу, а й як загальна назва на позначення нового явища – окремого (квазіенциклопедичного) типу джерела довідкової інформації. Між іншим, одним із перших, хто відмовився називати «Вікіпедію» енциклопедією, був колишній головний редактор енциклопедії «Britannica» Роберт Мак-Генрі [1], а термін «квазіенциклопедія» набуває вжитку в наукових публікаціях з енциклопедознавства (див. напр.: [3]).

В основі взаємин людини з навколишнім світом і суспільством лежать інформаційні процеси. Людина сприймає інформацію, читаючи пресу, книгу, слухаючи радіо, переглядаючи телевізійні передачі чи інформаційні ресурси Інтернету. Отриману інформацію вона опрацьовує та зберігає у вигляді певного образу, сформованого переконання, прийнятого рішення, висловленої думки, написаного тексту тощо. Поруч із зазначеними засобами комунікації сьогодні неабиякого поширення набули комп'ютерні технології, які здатні розповсюджувати відомості набагато швидше, зручніше й у необмеженому обсязі. Інтернет утворює потужний канал поширення інформації та її обміну, формує інформаційне середовище.

Згідно з даними Інтернет-асоціації України та компанії InMind Factum Group Ukraine, станом на серпень 2017 року майже 65% українців у віці понад 15 років є регулярними користувачами мережі Інтернет, а серед найбільш популярних (відвідуваних) інтернет-сайтів є енциклопедичний проект «Вікіпедія»⁴. Отже, мережа Інтернет в Україні – потужне інформаційне середовище, а енциклопедично-довідкові ресурси (що важливо!) – актуальний його складник. Інтернет використовують для здійснення різних дій і в різних сферах – науці, освіті, культурі, управлінні, комерційній діяльності, торгівлі, спілкуванні та відпочинку. Питомі обсяги інформації, реалізовані через комп'ютерні мережі, стрімко зростають, а роль традиційних інформаційних каналів зменшується. Як наслідок з'явилося нове явище – інформаційне суспільство, що характеризується надзвичайно високою виробничою ефективністю. До речі, наприклад, перший том 12-томного видання «Энциклопедия для школьников и студентов» (Минск, 2009), що його публікує видавництво «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», так і називається «Информационное общество. XXI век».

Українське інформаційне суспільство обмежено інформаційним простором України, яке розуміємо як середовище створення, розповсюдження (передавання) й існування (перебування) інформації. Поняття інформаційного про-

⁴ Режим доступу: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>

сторю належить передусім до кола соціально-політичних проблем. Соціальний аспект відображає засоби інформації, завдяки яким інформація утворюється, поширюється й існує. Політичний аспект формує зміст інформації, особливості її висвітлення тощо.

Національний інформаційний простір формують:

- державні й недержавні інформаційні служби, агентства;
- державні й недержавні радіо, телебачення, преса;
- видавництва різних типів;
- професійні (наукові, літературні, мистецькі, спортивні) об'єднання громадян;
- культурно-просвітницькі установи (бібліотеки, музеї, спілки);
- інші, причетні до збирання, зберігання, дослідження і поширення інформації, державні та недержавні інституції.

Розвиток українського інформаційного суспільства є складовою державної політики в Україні. Свідченням цього слугують: послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр.» від 23.02.2000; Указ президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000; закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 рр.» від 09.01.2007; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15.05.2013, а також інші нормативно-правові акти, відповідно до яких держава створює умови для розбудови інформаційного суспільства в країні.

Наприклад, відповідно до «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» електронна енциклопедистика потрапляє під запропоноване в документі визначення терміна інформаційний ресурс, що тлумачиться як «систематизована інформація або знання, що мають цінність у певній предметній галузі і можуть бути використані людиною в своїй діяльності для досягнення певної мети». Чіткі реляції з електронною енциклопедистикою віднаходимо й у визначенні терміна електронна культура – «форма культури, яка передбачає стимулювання та мотивування поширення здобутків у сфері культури за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій». Тож електронні енциклопедії – як засіб поширення довідкових знань щодо здобутків України у різних сферах життєдіяльності – можна віднести до інформаційно-комунікаційних технологій.

Насправді, енциклопедичні видання виконують не лише інформаційно-комунікативну функцію. Енциклопедії, зокрема ті, що презентують національні досягнення і здобутки, здатні виконувати важливу пропагандистську функцію. Йдеться про те, що цілеспрямоване поширення енциклопедичних знань у суспільстві забезпечує прищеплення національно (державно) орієнтованих

ідей, цінностей, норм і моделей поведінки, що сприяє соціальній гармонії та згоди у суспільстві. Окрім поширення знань, важливих для розвитку держави, енциклопедії є носієм тієї інформації, яка здатна протидіяти виявам маніпулювання масовою свідомістю, що, зокрема, нині спостерігається як вияв зовнішнього інформаційного впливу. В цьому сенсі вважаємо, що консолідація енциклопедичних знань в інформаційному суспільстві може розглядатися як засіб протидії в боротьбі за захист інформаційної безпеки держави. А один із варіантів такої консолідації може бути створення електронної національної енциклопедії різними мовами (англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською тощо), що поширюватиме в світі автентичні знання про Україну, українців і українську культуру, історію, традиції тощо, що забезпечить в міжнародному інформаційному просторі створення цілісної правдивої картини українського світу, зокрема й на противагу «русському міру».

Таким чином, для формування сучасного, відповідного наявним загрозам і викликам національного інформаційного простору України стратегічно виправданим вбачаємо розвиток електронної енциклопедистики з метою посилення державницьких позицій у суспільстві та пропаганди української ідеї.

У сучасному інформаційному суспільстві електронна енциклопедія є технологією поширення довідкових відомостей, які дають змогу оперативно надавати споживачеві великий обсяг фактичного матеріалу. Однак випуск друкованих енциклопедій високого рівня культури та поліграфічного виконання, які готують висококваліфіковані науково-редакційні колективи, нині законодавчо-модно продовжує бути актуальним.

Водночас електронні енциклопедії виявляють низку переваг як для укладачів, так і користувачів. Йдеться і про менші фінансові витрати, і зручність у користуванні, й оперативне оновлення інформації, і швидкість віднаходження інформації і якість її ретрансляції тощо. Саме тому електронна енциклопедистика набула широкого розвитку у світі. Українські енциклопедисти перейняли досвід зарубіжних фахівців щодо підготовки електронних енциклопедій. Проте лише окремі з них, дійсно, відповідають рівню енциклопедії як жанру. Інші електронні проекти, що містять в назві слово «енциклопедія», часто є лише певним довідково-інформаційним ресурсом, що акумулює відповідний комплекс інформації, структурує її, проте за змістом і поданням інформації не відповідає статусу енциклопедії (радіше енциклопедичний ресурс чи хрестоматія).

На окрему увагу заслуговують найбільш популярний тип електронних енциклопедій – вільні енциклопедії (вікі-енциклопедії). Проте наш аналіз свідчить, що варто диференціювати поняття енциклопедія й вікіпедія як різні поняття. Енциклопедія (як електронна, так і паперова) є носієм наукового системного (комплексного) знання. Вікіпедія – це носій несистемного знання, причому доволі часто не захищеного від псевдо- чи ненаукової інформації.

На основі здійсненого аналізу та узагальнень рекомендуємо (науковцям, видавцям, органам державної влади у справах інформаційної політики, культури, освіти й науки):

- Тракувати електронну енциклопедистику як дієвий і популярний засіб прищеплювання знань в українському інформаційному просторі. При цьому усвідомлювати, що електронна енциклопедистика є не лише джерелом знань, а й важливою інформаційно-комунікаційною технологією формування інформаційного суспільства в Україні.
- Стимулювати розвиток електронної енциклопедистики шляхом появи й поширення нових електронних енциклопедій, що відповідають засадам створення енциклопедії в традиційному (класичному) розумінні, яке, зокрема, передбачає оперування достовірним науковим знанням.
- Посилити позиції електронної енциклопедистики в українському інформаційному просторі, насамперед у процесах державотворення, формування єдиної національної політики, відстоювання національних інтересів держави, боротьби із зовнішньою інформаційною агресією тощо.
- Передбачити заходи щодо створення національної електронної енциклопедії або будь-яких інших вітчизняних ресурсів енциклопедичного характеру при розробленні державних нормативних документів, які регламентують виконання українських законів, присвячених розвитку інформаційного суспільства в Україні.
- Прагнути до того, щоб будь-яка сучасна енциклопедія, передусім така, що створюється за державним фінансуванням, мала би дві версії – паперову та електронну.
- Враховувати укладачам електронних енциклопедій різні технологічні аспекти, що забезпечують не лише зручність у користуванні ними, а й оперативне віднайдення енциклопедичних статей при запитах на ту чи іншу інформацію в пошукових системах (наприклад Google).

ЛІТЕРАТУРА

1. McHenry R. The Faith-Based Encyclopedia Blinks // TCS Daily. 2005. Dec. 14. <https://archive.li/idLXy>.
2. Park R. Wikipedia: Has a beautiful idea fallen victim to human nature? // What's New By Bob Park. 2007. Mar. 23.
3. Боряк Г., Папакін Г. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування // Спеціальні історичні дисципліни. 2013. Число 21. С. 73–89.
4. Видання електронні: Основні види та вихідні відомості. ДСТУ 7157:2010. Київ, 2010.
5. Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань / За ред. М. Железняка; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2015.

6. Осипов Ю. Место энциклопедий в современном мире // Вопросы энциклопедистики. 2013. Вып. 3. С. 4–8.
7. Передне слово // Українська мала енциклопедія Т. 1 / Укл. Є. Онацький. Вид. 2-ге; упоряд. С. Білокінь. Київ, 2016.
8. Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи / За ред. М. Железняка; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2015.
9. Черниш Н. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. Львів, 2015.

UKRAINIAN ONLINE ENCYCLOPEDIAS: DEVELOPMENT TRENDS AND PLACE IN THE INFORMATION SPACE OF A STATE

Mykola Zhelezniak
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

The analysis of online encyclopedias in the Ukrainian information space is done in this paper. It is investigated that online encyclopedias are divided into two large groups: digital analogues of printed editions, for example the online Encyclopedia of Modern Ukraine, and independent encyclopedic web projects, among which the most popular is Wikipedia (one of the most visited sites in the Ukrainian information space). Despite the fact that electronic encyclopedias have a number of advantages, to refuse to print classical editions there are no grounds. For the development of the Ukrainian information space, it is important that any encyclopedia project aimed at making a printed product is also presented in an electronic version.

Keywords: online encyclopedias, Encyclopedia of Ukraine Online, Wikipedia, information space, information society.

REFERENCES

Boriak, H., Papakin, H. (2013). Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v Interneti: suchasnyi stan i problemy funktsionuvannia. *Spetsialni istorychni dysypliny*, 21, 73-89 (in Ukrainian).

Osipov, Y. Mesto entsyklopedii v sovremennom mire. In *Voprosy entsyklopedistiki*. 2013, 3 (in Russian).

McHenry, R. (2005). The Faith-Based Encyclopedia Blinks. *TCS Daily*, Dec. 14, <https://archive.li/idLXy>.

Osipov, Y. Mesto entsyklopedii v sovremennom mire. In *Voprosy entsyklopedistiki*. 2013, 3, 4-8 (in Russian).

Park, R. (2007). Wikipedia: Has a beautiful idea fallen victim to human nature? *What's New By Bob Park*, Mar. 23.

Perednie slovo (2016). In Onatskyi Ye. (Ed.). *Ukrainska mala entsyklopediia*. (Vol. 1). Kyiv (in Ukrainian).

Vydannia elektronni: Osnovni vydy ta vykhidni vidomosti. DSTU 7157:2010. (2010). Kyiv (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. (Ed.). (2015). *Metodychni zasady stvorennia paperovykh i elektronnykh entsyklopedychnykh vydan*. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. (Ed.). (2015). *Ukrainski elektronni ta paperovi entsyklopedychni vydannia: osnovni zdobutky y perspektyvy*. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).

ПРОБЛЕМИ ПОЄДНАННЯ НАУКОВОЇ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ У СТАТТЯХ-ПЕРСОНАЛЯХ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ»

Олег Савченко

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Показано, що в «Енциклопедії Сучасної України» у статтях про вчених є тенденція висвітлювати інші, окрім наукового, види діяльності персоналій. У зв'язку з цим простежено основні проблеми, що виникають у процесі подання інформації про особу, яка відома не лише науковою, а й іншою діяльністю (суспільною, громадсько-політичною, мистецькою, літературною, спортивною тощо). Часто цей бік діяльності науковця залишається осторонь уваги укладачів енциклопедичних видань, особливо галузевих. Звернено увагу на особливості подання інформації в статті-персоналії залежно від характеру реалізації особи в кількох галузях життєдіяльності.

Ключові слова: «Енциклопедія Сучасної України», статті-персоналії, біографістика, енциклопедистика.

Сьогодні у світі спостерігаємо поживавлене зацікавлення енциклопедичною справою, оскільки в сучасному суспільстві енциклопедії здатні виконувати найважливіші інформаційно-довідкові, науково-освітні та культурні функції, інтегрувати наукове знання та водночас стимулювати науковий пошук. «Енциклопедії відображають і закріплюють рівень знань і культури свого часу» [3, с. 200]. Вони дають цілісне уявлення про світ, допомагають осмислити стан суспільства й тенденції його розвитку; стисло подають накопичений багатовіковий досвід людства, його історію, культурні, наукові, технічні досягнення минулих епох та сьогодення.

Динамічні зміни в політичному та суспільному просторі України, поява новітніх технологій, нових наукових напрямів, визначних досягнень науковців країни зумовлюють збільшення обсягу важливої інформації, актуальної

для розміщення на сторінках енциклопедій. Однак, з огляду на те, що неможливо охопити абсолютно всю інформацію й представити її в енциклопедіях, відбір матеріалу для таких видань, критерії, за яким здійснюється відбір, лишаються фундаментальними проблемами енциклопедистики. Мета нашої статті – простежити характер подання різномірної інформації про науковців в «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ). Зазначимо, що статті-персоналії українських енциклопедичних та інших довідкових видань, зокрема й про науковців в ЕСУ, вже не раз були об'єктом наукових досліджень – див., наприклад: [1; 2; 3; 5; 6], проте в них розглянуто інші аспекти порушеної проблематики.

Як відомо, ЕСУ – сучасна загальна (універсальна) енциклопедія про Україну й українців, а після виходу 18-го тому¹ стала ще й найбільшою в історії держави, випередивши перше 17-томне видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ). ЕСУ, окрім статей загального зразка, подає значний блок статей-персоналій (про визначних осіб) – про науковців, митців (художники, скульптори, музиканти, співаки), літераторів (письменники, критики), спортсменів, громадсько-політичних діячів тощо [1]. При цьому відсоток статей про науковців – один із найбільших: приблизно третина всіх статей-персоналій стосується українських учених.

В ЕСУ, як і в кожному багатогалузевому виданні, досить часто постає питання поєднання характеристики наукової і творчої діяльності в статтях-персоналіях. Очевидно, що така проблема існує і в тематичних (галузевих) енциклопедіях та енциклопедичних словниках, однак не так гостро, позаяк у них завдання дещо інше порівняно із загальними енциклопедіями, пов'язане насамперед із висвітленням діяльності певної особи в тій ділянці, якій присвячено енциклопедію (наприклад, в «Енциклопедії історії України» – зазвичай як історика, в «Юридичній енциклопедії» – як юриста, правозахисника, в «Українській дипломатичній енциклопедії» – передусім дипломатичну діяльність особи). Завдання енциклопедичних видань загального плану (до яких належить ЕСУ) – подати цілісний образ такої особи (персоналії), акцентувавши увагу на кожному з напрямів її діяльності.

На підставі аналізу та систематизації статей в ЕСУ можна констатувати, що в статтях-персоналіях часто поєднано цілком різні, інколи протилежні галузі діяльності. Основна причина – це реалізація особи в різних сферах життєдіяльності. Тобто йдеться про те, що окремий науковець зміг стати фахівцем в кількох різних галузях знань, причому в кожній з них – високого професійного рівня. Яскравий приклад – реалізація особи і в науці, і в мистецтві чи літературі, як-то:

Амосов Микола Михайлович – видатний хірург, біоінформатик і письменник – автор численних наукових праць із медицини, а також повістей, оповідань та есе, які вміщені в понад 10-ти збірках [ЕСУ, т. I, с. 439]. На жаль, в

¹ Енциклопедія Сучасної України. Т. 18 / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2017.

ЕСУ характеристику його творчої діяльності подано в тексті лише одним реченням, тобто фактично її не висвітлено (очевидно, з тієї причини, що автор статті – фахівець з медичної галузі; або не звернув уваги на один із пунктів схеми написання біографічної статті до ЕСУ – «інша інформація, яка заслуговує висвітлення в ЕСУ»; або не вважав за потрібне цю інформацію зазначати). Порівнявши статтю про Амосова в ЕСУ зі статтею в УРЕ [УРЕ, т. I, с. 165], зауважимо, що про його творчу діяльність у ній взагалі не згадано.

Артамонова Віра Климівна – лікар за фахом, все життя пропрацювала практичним лікарем – і поетеса, член НСПУ, авторка багатьох поетичних збірок і книг для дітей [ЕСУ, т. I, с. 665]. Це ж стосується і статті про Бабова-ла Романа Олександровича (українця за походженням) – лікаря-кардіолога, доктора медицини – і поета, члена НСПУ, перекладача, публіциста [ЕСУ, т. II, с. 37], Білиловського Кесара Олександровича – доктора медицини – і письменника, відомого громадсько-культурного діяча (одного з організаторів культурно-просвітницької діяльності української громади в С.-Петербурзі наприкінці 19 ст.) [ЕСУ, т. II, с. 792]. Цей перелік можна продовжувати й далі. Між іншим, впливає цікава тенденція: науковці-медики найбільше схильні до творчої (зокрема літературної) діяльності.

Досить часто, як і поєднання науки й мистецтва чи літератури в діяльності однієї особи, є зв'язок наукової роботи з політичною, дипломатичною, релігійною, спортивною чи громадською діяльністю. Її ілюструють, зокрема, такі статті, як Бершеда Євген Романович – учений-економіст, доктор економічних наук, професор – і політичний діяч, дипломат (1993–94 – пом. Президента України з питань науки; 1994–96 – зав. відділу, 1996–98 – 1-й пом. секр. Ради нац. безпеки та оборони при Президенті України; 1998–2000 – 1-й заст. Міністра закордон. справ України; 2000–03 – Надзвич. і Повноваж. Посол України у Швейцар. Конфедерації та Князівстві Ліхтенштейн [ЕСУ, т. II, с. 543]; Алексюк Михайло Миронович – фахівець у галузі механіки, доктор технічних наук – і спортсмен-альпініст (м. сп. (1959), 3-раз. чемпіон СРСР (1961, 1965, 1968), 2-раз. чемпіон УРСР (1959, 1962), здійснив кілька сходжень на вершини Кавказу: Коштан-Тау (5 151 м; 1958) з траверсом до піку Тихонова, Ушба Пд. (4 710 м; 1965) пд.-зх. стіною, Ушба Пн. (4 694 м; 1968) пн.-сх. схилом, проходження масиву Безенгі (траверс 5 вершин від Коштан-Тау до Дих-Тау – 5 180 м; 1961) та сходження на пік Комунізму (7 495 м; 1973), Леніна (7 134 м; 1962), Є. Корженевської (7 105 м; 1976) [ЕСУ, т. I, с. 375]; Бик Іван Сергійович – доктор економічних наук і шахіст (золотий призер команд. чемпіонату Європи з шахів (м. Дебрецен, Угорщина, 1992); сріб. призер 3-го (м. Люцерн, Швейцарія, 1993) і переможець 5-го (Єрван, 2001) команд. чемпіонатів світу з шахів; бронз. призер 33-ї (м. Еліста, Калмикія, РФ, 1998) та 34-ї (Стамбул, 2000) Всесвіт. шахових олімпіад) [ЕСУ, т. II, с. 593]; Войно-Ясенецький Валентин Феліксович – учений-лікар (хірург), доктор медицини, професор і церковний діяч, архієпископ Сімферопольський і Кримський Лука, 2000 визнаний Архієрей. собором РПЦ загальноповажним святым [ЕСУ, т. V,

с. 42–43]. Це, звичайно, ж і стаття у VI томі ЕСУ про Грушевського Михайла Сергійовича – видатного історика, організатора української науки і водночас не менш відомого громадсько-політичного й державного діяча.

Цікавим є питання поєднання в одній особі митця й мистецтвознавця або письменника й літературознавця (критика), або актора, режисера, диригента й кіно-, театро- чи музикознавця. Такі персоналії породжують для енциклопедиста чимало запитань, наприклад: де ця людина досягла більше успіхів – у творчій чи науковій царині; у якому ракурсі цю інформацію висвітлювати? Умовно ці види діяльності можна згрупувати за тематичним спрямуванням, приміром, мистецьким, де часто поєднуються творча діяльність як митця (художника, графіка, скульптора тощо) і мистецтвознавця чи вченого-педагога; літературним, де поет або прозаїк часто виступає як літературознавець і критик; музичним, де, з одного боку – співак, піаніст, композитор, диригент, танцюрист, хореограф тощо, а з іншого – музикознавець, вчений-педагог; театральним; архітектурним і т. д. Прикладів таких статей можна назвати безліч, в ЕСУ такі особистості представлені дуже широко (біля двадцяти відсотків статей-персоналій припадає на них). Для підтвердження думки зазначимо таких: Білецький Платон Олександрович – живописець і мистецтвознавець (доктор мистецтвознавства, професор) [ЕСУ, т. II, с. 780–781]; Бедрик Юрій Іванович – поет, перекладач і літературознавець [ЕСУ, т. II, с. 365]; Бостан Григорій Костянтинович – письменник (член НСПУ), фольклорист і літературознавець, доктор філологічних наук, професор [ЕСУ, т. II, с. 386]; Галета Олена Ігорівна – поетеса (член НСПУ) і літературознавець (кандидат філологічних наук), авторка-упоряднича літературознавчих статей про Валер'яна Підмогильного, Соломію Павличко) [ЕСУ, т. V, с. 325]; або, наприклад, Бандрівський Дмитро Григорович – письменник і мовознавець (автор численних збірок віршів та новел, а також розвідок з укр.-польс. мовних зв'язків, укр. діалектології, працював над укладанням польс.-укр. словника та діалектол. атласу України) [ЕСУ, т. II, с. 194–195]; Альшванг Арнольд Олександрович – музикознавець, піаніст, композитор [ЕСУ, т. I, с. 420]; Антонович Мирослав Іванович – оперний співак (баритон), диригент і музикознавець (доктор музикознавства) [ЕСУ, т. I, с. 583]; Барвінський Василь Олександрович – композитор, піаніст і музикознавець, педагог, громадський діяч [ЕСУ, т. 2, с. 243–244]; Василенко Кім Юхимович – танцюрист, хореограф, вчений-педагог, мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства [ЕСУ, т. IV, с. 107–108]; Верьовка Григорій Гурійович – хоровий диригент, композитор, музично-громадський діяч, вчений-педагог (професор) [ЕСУ, т. IV, с. 300]; Гамкало Іван Дмитрович – диригент, учений-педагог, музикознавець, музично-громадський діяч [ЕСУ, т. V, с. 364]; Безгін Ігор Дмитрович – театрознавець, учений-педагог, доктор мистецтвознавства – і актор театру і кіно (х/ф «Імітатор», «Овод») тощо [ЕСУ, т. II, с. 372].

Ще одним аспектом порушеного питання є поєднання творчої і науково-викладацької (педагогічної) діяльності. Зокрема, укладачам енциклопедії

варто замислитися над тим, як характеризувати науковий і творчий доробки особи. Наприклад, Галинська Галина Іванівна – графік, член НСХУ, засл. діяч мист-в України і вчений-педагог, професор, яка має чимало учнів, які досягли певних успіхів у царині мистецтва [ЕСУ, т. V, с. 326]; це і згадуваний Верьовка Григорій Гурійович – хоровий диригент, композитор, музично-громадський діяч, вчений-педагог (професор), який виховав багато професійних музичних діячів (співаків, диригентів, композиторів) [ЕСУ, т. IV, с. 300]; учень Г. Г. Верьовки, хоровий диригент, учений-педагог Венедиктов Лев Миколайович, також має чимало вихованців – музикантів, музикознавців [ЕСУ, т. IV, с. 239]; це і Василенко Кім Юхимович – відомий на весь світ танцюрист і хореограф, а також науковець-педагог, доктор мистецтвознавства, який заснував і понад 25 років очолював кафедру хореографії Київського університету культури і мистецтв [ЕСУ, т. IV, с. 107], та багато інших.

Дещо осібно стоїть проблема поєднання в статтях-персоналіях інформації про наукову і практичну діяльність особи (коли вчений реалізує себе в ще одному виді діяльності – дещо другорядному порівняно з наукою). Таких персоналій в ЕСУ також чимало. Для прикладу: вчені-фізики, доктори фізико-математичних наук – Дзюб Іван Петрович, який працює переважно як перекладач з японської, іспанської, італійської мов [ЕСУ, т. VII, с. 552–553] та Стріха Максим Віталійович, який відомий більше як культуролог (обидва вони багато років працювали у виконавчій владі: перший – головою Вищої атестаційної комісії, другий – заступником міністра освіти й науки); учений-медик (доктор медичних наук) Щербак Юрій Миколайович, який здійснює переважно дипломатичну та літературну діяльність, а також очолює Шевченківський національний комітет та інші.

Під час підготовки таких статей постає низка проблем, зокрема й авторства – хто зможе підготувати якісну статтю, щоб ґрунтовно були висвітлені всі ділянки, у яких особа працювала чи працює, зосередивши більшу увагу саме на тій, у якій зроблено найвагоміший внесок, за яким суспільству ця постать і є відома. Часто розв'язанням такої проблеми є замовлення редакцією однієї статті двом і більше авторам, кожен із яких висвітлює здобутки особи в окремій сфері її діяльності. Скажімо, статтю про Гординського Святослава – поета, перекладача, літературного критика, а також художника, мистецтвознавця готували два фахівці – Микола Ільницький (в галузі літератури) і Богдан Горинь (в галузі мистецтва) [ЕСУ, т. VI, с. 238–240]. При цьому саму статтю побудовано з двох відокремлених одна від одної частин, до кожної з яких зазначено відповідного автора. Інший приклад: Вернадський Володимир Іванович – природознавець, філософ, біогеохімік і відомий організатор науки, громадський діяч (автори Дмитро Макаренко і Мирослав Попович – кожен розкривав його діяльність відповідно у своїй галузі) [ЕСУ, т. IV, с. 271].

Звісно, поставлені вище проблеми вимагають відповідей на низку питань, наприклад, яку дефініцію (визначення) давати першою? Чи варто давати декілька дефініцій? Як бути, коли особа є і науковцем і, скажімо, письменником

або митцем, чи політичним діячем, а в дійсності переважну більшість свого життя присвятила лише окремій сфері діяльності? Як розкривати творчий і науковий доробки? Чи виправдано подавати 2-3 дефініції (наприклад, художник, скульптор, мистецтвознавець), якщо людина написала лише одну чи кілька мистецтвознавчих статей? Чи, може, достатньо лише зазначити в тексті назви цих статей згідно з бібліографічним описом? Усі ці питання потребують ґрунтовного опрацювання та вироблення чітких методичних вказівок.

ДЖЕРЕЛА

ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України. Т. 1–18. Київ, 2001–2017.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія: У 12 т. Київ, 1977–1985.

ЛІТЕРАТУРА

1. Железняк М. Від ЕУ до ЕСУ (коротка історія феномену «Енциклопедії сучасної України») // Українська енциклопедистика. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Железняка; НАН України, Інститут енциклопедичних досліджень. Київ, 2014. С. 52–60.
2. Муріна С. Енциклопедичні видання як джерело формування українського національного біографічного архіву (На прикладі «Радянської енциклопедії історії України» та «Енциклопедії історії України») // Українська біографістика. 2015. Вип. 12. С. 392–405.
3. Чишко В. Основні принципи створення Українського біографічного словника // Українська біографістика. 1999. Вип. 2. С. 6–18
4. Шарапова Р. Роль и значение энциклопедической науки в истории и современности // История России и Татарстана: Итоги и перспективы энциклопедических исследований. Казань, 2012. С. 196–200.
5. Шушківський А. Особливості наповнення статей про науковців у галузевих енциклопедіях України // Енциклопедичний вісник України. 2015. Число 6–7. С. 99–107.
6. Шушківський А. Особливості статей-персоналій в «Енциклопедії Сучасної України» // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. Вип. 12. Київ, 2015. С. 122–127.

ISSUES OF DESCRIPTION OF THE SCIENTIFIC AND CREATIVE ACTIVITIES OF PERSONS IN THE ENCYCLOPEDIA OF MODERN UKRAINE

Oleh Savchenko

*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

In Encyclopedia of Modern Ukraine, in articles about scientists there is a tendency to cover other activities, in which they have manifested themselves in addition to science. In this regard, the study traces the main problems that arise in the preparation of an article information when a person is submitting in science as well as in other activities (social activity, policy, art, literature, sports, etc.). Biographical information in articles about scientists depends on their implementation level in several areas of life.

Keywords: Encyclopedia of Modern Ukraine, articles on personalities, biography science, encyclopedia science.

SOURCES

ESU – *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. (2001-2017). Kyiv.

URE – *Ukrainska radianska entsyklopediia*. (1977-1985). Kyiv.

REFERENCES

Chyshko, V. Osnovni pryntsypy stvorennia Ukrainskoho biohrafichnoho slovnyka. *Ukrainska biohrafistyka*, 1999, 2, 6-18 (in Ukrainian).

Murina, S. Entsyklopedychni vydannia yak dzherelo formuvannia ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu (Na prykladi «Radianskoi entsyklopedii istorii Ukrainy» ta «Entsyklopedii istorii Ukrainy»). *Ukrainska biohrafistyka*, 12, 392-405 (in Ukrainian).

Sharapova, R. (2012). Rol i znachenie entsiklopedicheskoi nauki v istorii i sovremenosti. In *Istoria Rossii i Tatarstana: Itogi i perspektivy entsiklopedicheskikh issledovaniy* (pp. 196-200). Kazan (in Russian).

Shushkivskiy, A. (2015). Osoblyvosti napovnennia statei pro naukovtsiv u haluzevykh entsyklopediiakh Ukrainy. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 6-7, 99-107 (in Ukrainian).

Shushkivskiy, A. (2015). Osoblyvosti statei-personalii v «Entsyklopedii suchasnoi Ukrainy». In *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori* (Vol. 12, pp. 122-127). Kyiv (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. Vid EU do ESU (korotka istoriia fenomenu «Entsyklopedii suchasnoi Ukrainy»). In M. Zhelezniak (Ed.). *Proceedings of the 3d International Conference «Ukrainska entsyklopedystyka»* (pp. 52-60). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА СПРАВА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОШИРЕННЯ Й ПРОПАГАНДИ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЕРЖАВИ

Руслан Пилипчук

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

У дослідженні енциклопедичні видання висвітлено з точки зору їхнього впливу на громадську думку. Зауважено, що за радянської доби найвагоміші енциклопедії, як-то «Велика радянська енциклопедія» чи «Українська радянська енциклопедія», слугували стратегічним інструментом пропаганди комуністичної ідеології, популяризації радянського соціалізму тощо. З'ясовано, що підготовка енциклопедичних видань національного характеру в сьогоденнішніх умовах може розглядатися як дієвий засіб прищеплювання національних цінностей в українському суспільстві.

Ключові слова: енциклопедії, пропаганда, ідеологія, національні цінності, «Українська радянська енциклопедія».

Система масової комунікації завдяки різноманітним технологіям чинить вплив на поведінку, світогляд людей, одним із основних інструментів якої є пропаганда. Як рушій масових комунікацій пропаганду віддавна вважають знаряддям в ідеологічному, політичному впливі на масову свідомість. Проблема пропаганди через засоби масової комунікації нині актуальна, особливо у зв'язку з воєнними діями на сході нашої держави. Та найбільшого розвитку вона набула в радянські часи, коли пропаганда комуністичної ідеології, тоталітарного суспільства, радянського соціалізму на тлі антипропаганди «загниваючого капіталізму» була системно організованою державною політтехнологією.

Енциклопедична справа за часів СРСР розвивалася за тими самими принципами, що й журналістська справа. Відомою в журналістиці формулою, яку приписували В. Леніну, була така: газета повинна бути не тільки колективним пропагандистом і колективним агітатором, а й колективним організатором

мас. Енциклопедії та довідники в цьому сенсі мало чим відрізнялися від газет чи журналів. За будь-яких умов лишатися вірним «підручним партії» – тільки таке покликання енциклопедистики апріорно й аксіоматично визнавалося в Українській РСР і, як догма, обговоренню воно не підлягало. У цьому аспекті роль і значення «Енциклопедії українознавства» й «Української радянської енциклопедії» глибоко й всебічно висвітлено в праці В. Кубійовича й В. Маркуся «Дві українські енциклопедії»[1].

Більше того, матеріал, який традиційно виносили на сторінки енциклопедій, в радянські часи вважався більш інформаційно стратегічним порівняно з контентом засобів масової інформації. Адже висвітлення досягнень науки і техніки як основної тематики фундаментальних енциклопедичних видань у СРСР крізь призму ідеологічної пропаганди справляло на суспільство більший впливовий ефект, ніж ідеологічно заангажовані відомості, що висвітлювали в ЗМІ.

Отже, рівень розвитку методології ідеологічного забезпечення текстових матеріалів енциклопедичних видань не поступався фаховій методології з енциклопедистики. Забезпечувати впровадження політико-ідеологічного складника в подібну (й іншу) літературу було покладено на Головне управління видавництва і поліграфічної промисловості (в різні роки називалося по-різному: Головвидав, Головополіграфвидав, Держкомвидав), що стало структурною частиною Міністерства культури УРСР.

У сфері безпосередньо енциклопедичної справи було створено Головну редакцію Української радянської енциклопедії (при Академії наук УРСР, згодом при Держкомвидаві УРСР), що спочатку займалася питаннями створення «Української радянської енциклопедії», а згодом і багатьма іншими енциклопедично-довідковими виданнями [6, с. 118].

Роль радянських видавництв зводилася до редакційного обслуговування підготовки ідеологічно вивірених книжок, які проходили цензуру, потім друкувалися, а далі через державні книготорговельні установи розповсюджувалися великими накладками по всій території України чи СРСР. Проблеми реалізації книжкової продукції держава брала повністю на себе, забезпечуючи те, щоб важлива для неї інформація була прочитана й засвоєна якомога більшою кількістю людей.

Найвідомішою та найпопулярнішою українською енциклопедією в радянські часи була згадана вище «Українська радянська енциклопедія» (у 17-ти томах, 1959–1965 роки; друге видання – у 12 томах, 1974–1985 роки). Як відомо, це – масштабна академічна праця про українців, різні наукові, мистецькі, суспільні сфери України та колишнього СРСР.

Зміст чи не всіх українознавчих гасел цієї енциклопедії узгоджувався з положеннями «Передмови», зокрема про те, що «Українська радянська енциклопедія» має показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни, і що вона спрямована проти «насамперед українського буржуазного націоналізму» (останнє

поширюється і на постаті XVII–XVIII ст., наприклад, на І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепу, П. Орлика). Прикметною рисою є і те, що «Українська радянська енциклопедія» (а саме друге її видання) публікували у двох мовних варіантах – українському й російському. Тобто саме по собі видання вже було інструментом зросійщення книжкових видань в Україні. Саме в ті часи набирала обертів політтехнологія двомовності, що полягала в нав'язуванні російської мови паралельно з українською (що актуально й дотепер і що, до речі, багатьма розцінюється як норма), намагаючись у такий спосіб поступово викоринити останню зі сфери книговидавництва.

Звісно, що найкращим ідеологічним інструментом були ті видання, що безпосередньо пов'язані з тематикою ідеологічних переконань і нав'язувань. Ідеться передусім про сферу історії України, концепція якої зазнала суттєвих змін внаслідок її радянзації – замовчування невігідних владі подій, фактів, їх перекручування чи інше трактування, дегероїзація історичних персоналій, фальсифікація, вигадкування того, чого не було насправді, тощо.

Тож закономірно, що в радянські часи з'явилася чотири томна «Радянська енциклопедія історії України» (1969–1972 роки). Це було перше енциклопедичне видання про історію України, і ця ознака, яка надавала їй своєрідну «монополію» в даній читацькій сфері, безсумнівно, мала особливе значення з погляду ідеологічної впливовості.

Методологічною основою «Радянської енциклопедії історії України» були: теорія марксизму-ленінізму, рішення з'їздів Комуністичної партії Радянського Союзу і Комуністичної партії України, пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, документи міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій. В енциклопедії історію України висвітлено крізь призму питань марксистсько-ленінської теорії та основоположних праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, зокрема праць про Україну.

Історію Київської Русі в статтях подано як «спільну колиску російського, українського і білоруського народів». Боротьбу українського народу проти феодално-кріпосницького гноблення, проти султанської Туреччини, шляхетської Польщі та інших іноземних загарбників зображено як поштовх до возз'єднання України з Росією. Найбільший обсяг матеріалу енциклопедії присвячено історичним подіям періоду СРСР та подіям, які передували його створенню (були підґрунтям для цього).

Отже, ця енциклопедія, незважаючи на те, що вважається певним досягненням як історичної науки, так і енциклопедознавчої, у своїй основі містить політичну заангажованість, зумовлену догмами й стереотипами, нав'язуваними в радянську добу. Інакше кажучи, енциклопедичний матеріал було використано на догоду державі відповідно до її інформаційної політики. За словами Н. Черниш, під невсипущим суворим наглядом численних керівних та контролюючих органів марно було намагатися здійснити неможливе. Українським енциклопедистам треба було віднайти ту грань, ледь вловиму

межу, що відділяла дозволене від бажаного, а ще – з гідністю втриматися на ній. Безперечно, саме суспільний та науковий авторитет М. Бажана, його особисті зв'язки в уряді України відіграли тут неабияку роль [5, с. 262]. Не завжди в нього вистачало сили перебороти заскоружлу упередженість радянських чиновників, які, наприклад, вилучили з довідкового видання про художників України десятки персоналій, узгоджуючи його з панівною ідеологією того часу [2, с. 807].

Як бачимо, енциклопедична справа в часи Радянського Союзу ґрунтувалася на ідеологічно витриманих і жорстко планованих принципах: енциклопедії розглядалися як серйозний засіб поширення й укорінення ідеологічних засад державної політики.

Подібні праці й нині слугують спадщиною «українського радянського державного будівництва», а тому й тепер продовжують виявляти свій вплив як видавнича політтехнологія, протидіючи розвитку українського національно й патріотично орієнтованого громадянського суспільства, виправдовуючи у свідомості багатьох українських громадян сучасну воєнну інтервенцію з боку країни-агресора.

Культивування українського радянського патріотизму, що конструювався на міфах про Велику вітчизняну війну, «дружбу народів», на відданості комуністичній партії та «великому російському народу», малоросійських сентиментах, стало новою формулою імперської лояльності для українців. Праці, на зразок енциклопедій, зіграли неабияку роль у цьому.

Нині для держави саме на часі викоринити ілюзії стосовно національного, державного чи квазідержавного характеру радянської України, що була лише прикриттям комуністичної окупації країни, та відкинути російсько-радянські міфологеми й архетипи, які заважають побудові справді незалежної національної держави. І знову-таки в цьому процесі енциклопедії – одна з дієвих форм впровадження такої інформаційної політики держави.

Отже, ідеологічну функцію енциклопедичних видань, яку в радянські часи було застосовано проти українськості, задля викоринення української національної ідентичності, нині необхідно використовувати з метою поширення української національної ідеї, прищеплення любові до рідної землі, виховання патріотизму й гордості за Україну.

Окрім поширення знань, вигідних для духовного розвитку держави, енциклопедії є носієм тієї інформації, яка здатна протидіяти виявам маніпулювання масовою свідомістю, що, зокрема, нині спостерігається як вияв зовнішнього інформаційного впливу. У цьому сенсі вважаємо, що консолідація енциклопедичних знань може розглядатися як засіб протидії в боротьбі за захист інформаційної безпеки держави.

Необхідно констатувати, що задля пропаганди націєвизначальних знань стратегічно виправданим вбачається використання, поширення і популяризація тих україноцентричних фундаментальних енциклопедичних видань, які вже існують, та подальший розвиток енциклопедичної справи у напрямі

посилення державницьких позицій в суспільстві з допомогою нових енциклопедичних видань, які б цілеспрямовано і систематизовано пропагували українську ідею в державі.

Важливу роль у захисті інформаційного українського простору відіграють не лише універсальні національно орієнтовані енциклопедії, а й спеціальні (галузеві). Адже один із напрямів зовнішнього інформаційного впливу характеризується нав'язуванням різноманітних стереотипів, скерованих на применшення і заперечення досягнень українського народу в тих чи інших галузях знань або тих чи інших реалій, фактів тощо.

Скажімо, на українську мову віддавна чіпляють різноманітні ярлики – селянська мова, мужицька, колгоспна, наріччя російської, діалект польської, непридатна для науки, освіти, мистецтва, військової справи, спорту тощо. Це, в свою чергу, начебто виправдовує поширення двомовності в Україні, розвиток і впровадження російської мови в різних сферах, нехтування українською мовою. Дослідження українських соціолінгвістів переконують нас у тому, що навіть вихована в українських родинях молодь змушена зросійщуватися через панування в незалежній Україні російськомовного інформаційного продукту. Натомість лінгвістичні енциклопедії, зокрема «Українська мова. Енциклопедія», слугує тим джерелом контрпропаганди, орієнтованим на масового читача, яке комплексно й у доступній формі показує все фонетичне, лексичне, граматичне багатство та потенціал української мови, повністю спростовує ті чи інші штучні й неправдиві нав'язувані ззовні архетипи, зокрема й про двомовність.

Подібну інформаційну ситуацію маємо й у сфері історії України. Зовнішні інформаційні впливи потужно спрямовано на фальсифікацію історії нашої держави чи то й позбавлення України взагалі своєї історії, наприклад, у питаннях, пов'язаних з періодом Київської Русі. Зокрема, фальшуванням історичних подій того періоду утверджують думку про існування триєдиного російського народу в складі трьох його різновидів – великоруського, малоруського (українського) й білоруського. Така штучно створена «історична концепція», з одного боку, перекреслює всю нашу історію, а з іншого – стає підґрунтям для сумніву щодо існування українців як народу взагалі.

Між іншим, в «Енциклопедії Сучасної України» цілком слушно вміщено статті, що раз і назавжди розв'язують коло питань давньоруського періоду – «Давньоруської народності концепція»¹ і «Давньоруської мови концепція»².

Окрім цього, переконливим аргументом на користь функціонування української наукової мови є те, що першу в світі енциклопедію з кібернетики³ видали в Україні і саме українською мовою. Це засвідчувало не лише висо-

¹ Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23351.

² Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23350.

³ Енциклопедія кібернетики: У 2 т. / Редкол.: В. Глушков та ін.; Інститут кібернетики АН УРСР. Київ: Головне видавництво УРЕ, 1973.

кий розвиток цілої науки в Україні на той час, а й абсолютну достатність лексичного багатства української мови, щоб адекватно висловити найпередовіші думки в одній із новітніх галузей знань людства.

Тож для формування потужного українського інформаційного простору найбільш важливе значення набувають ті джерела інформації, зокрема й енциклопедичні, які дають відомості про визначальні державні й національні ознаки – територію, законодавство, мову, історію, культуру – та сприяють їх утвердженню в суспільстві, їх захисту суспільством. Адже зовнішні інформаційні атаки діють відповідно до аксіоматичного закону: народ, позбавлений своєї історії, мови, культури, приречений на асиміляцію, на втрату політичних, культурних та будь-яких інших визначальних орієнтирів.

Варто звернути увагу й на те, що факт наявності тих чи інших енциклопедичних видань часто вже є дієвим інструментом в інформаційній боротьбі. Скажімо, згаданий уже факт про те, що в Україні створено найпершу у світі енциклопедію з кібернетики («Енциклопедія кібернетики») свідчить лише про одне – українські фахівці з цієї галузі науки були й лишаються одними з найкращих. Це посилює загальний «рейтинг» українців як талановитого народу у сфері світової науки й техніки, позитивно впливає на підвищення рівня національної самосвідомості, гордості за себе, своїх земляків і свою країну. Очевидно, можемо говорити про певну взаємозумовленість: перша енциклопедія кібернетики – одні з найкращих фахівців ІТ-галузі нині. Тож розвиток енциклопедичної справи як важливого чинника в питаннях пропаганди української ідеї – це не лише поширення енциклопедичних знань у суспільстві, а й заходи щодо аналізу, вивчення й узагальнення власне енциклопедичних видань (енциклопедистика / енциклопедознавство), напрацювання тих методик їх створення, які забезпечуватимуть реалізацію зазначеної функції цих інформаційних джерел (енциклопедознавча політика), вироблення програм, що б демонстрували актуальність підготовки енциклопедій різних тематик.

До речі, є й інші галузі науки й техніки, де українці займали чи займають передові позиції у світі. Та незважаючи на це, у сфері відповідних дисциплін часто відсутні енциклопедичні видання, що б презентували ці ланки знань та поширювали б інформацію серед широкого загалу про український внесок у їхній розвиток. Такою сферою є, приміром, космічна галузь (космонавтика, ракетно-космічна промисловість). Українські конструктори та науковці зробили значний внесок у розвиток світової космічної науки. Саме українці запропонували ідеї міжпланетних перельотів. Вітчизняні підприємства займали й продовжують займати передові позиції в світовій космонавтиці. Ракетно-космічна галузь України має значний економічний та науково-технічний потенціал. Ми пишаємося своїми космонавтами, які зробили безпосередній внесок у справу освоєння космосу. Та попри все це у нас, на жаль, відсутня фундаментальна енциклопедія з космонавтики (хоча і є енциклопедичні ви-

дання, що певною мірою представляють космічну галузь⁴, ініційовані, до речі, й Координаційним бюро «Енциклопедії Сучасної України»).

Пропагандистська роль енциклопедій пов'язана не лише із захистом українського інформаційного простору й протидією зовнішнім інформаційним впливам, а і з тим, що в українському суспільстві є необхідність дохідливого роз'яснення практичних і теоретичних проблем становлення правової, демократичної держави, важливості глибокого розуміння загальнолюдських цінностей, ідеї національного відродження, питань національної самоідентифікації, самовизначення, ментальності українського народу, його етносу, історичної минувшини. У зв'язку з цим інформаційні джерела, на кшталт енциклопедій, є чи не найкращим джерелом поширення і пропагування відповідних знань.

Виховання патріотизму громадянського суспільства – одне із провідних завдань держави в гуманітарній політиці. Це саме питання вельми актуальне й у галузі науки – сучасній педагогіці, соціології, культурології, філософії та інших галузях.

Взаємодія державного апарату й досягнень науки, а також суспільної думки – є успішною формулою у питаннях формування патріотизму й гордості за свою країну. Держава при широкій участі науки і громадськості має розцінювати виховання суспільства як основний компонент своєї освітньої політики. Світова й вітчизняна історія освіти свідчить про те, що змістові параметри мети виховання підрастаючих поколінь відображають рівні цивілізації суспільства, його демократичні характеристики, економічні можливості, компетентності уряду, служб прогнозування і розрахунку реальних умов розвитку педагогічних систем.

Побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру, виховання ціннісного ставлення до соціального оточення та самої себе, національно свідомого, високоосвіченого, життєво компетентного, толерантного громадянина – патріота, здатного до саморозвитку та самовдосконалення, відповідального перед своєю нацією. Цікаво зауважити, що на такому розумінні й значенні енциклопедичного видання наголошував у передмові до своєї «Української малої енциклопедії» Є. Онацький: «Дуже широкого потрактовано теми так званих суспільних наук, оскільки вони чіпають пробелми української духовної культури – етики, релігії, суспільної психології і філософії, вірувань, забобонів, символіки, народної творчості, історії, літератури» [4, с. 1]

З метою виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, формування в особистості ціннісного ставлення до суспільства та самої себе, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань українського народу, усвідомлення єдності власної долі

⁴ Див.: Імена України в Космосі. Науково-енциклопедичне видання / За ред. І. Б. Вавилової, В. П. Плачинди. Львів; Київ, 2003.

з долею своєї країни, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу та незалежність України (як з історичного минулого, так і сьогодення), активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції сучасна українська держава потребує національної системи виховання.

Розбудова національної системи виховання, як і освіти загалом, в сучасних умовах з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів XXI століття вимагає критичного осмислення досягнутого й зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній історичній епосі.

Модернізація та розвиток освіти повинні набути випереджального безперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні й світі. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямовано на забезпечення економічного зростання держави та розв'язання соціальних проблем суспільства, подальше навчання й розвиток особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства.

Отже, енциклопедичні видання рекомендуємо як доступне, надійне інформаційне джерело для досягнення цієї важливої мети – патріотичного виховання громадян. У зв'язку з цим необхідно забезпечити суспільство енциклопедіями й довідниками, які б давали українцям інформацію, особливо виховуючи громадянський, військовий та духовно-моральний патріотизм. Для національно-патріотичного виховання важливі довідкові видання зі сфери: української науки, культури та мистецтва, військової справи, цивільної оборони, історії (з акцентом на шанування пам'ятних дат та історичних постатей), краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізкультури, спорту, популяризації здорового способу життя.

Загалом, забезпечити суспільство енциклопедичними виданнями на зазначені найбільш актуальні проблеми означає:

- консолідувати багаж таких видань, що вже існує; дбати про їх поширення, доступність у суспільстві;
- розробити програму з підготовки нових видань, брак яких є відчутним з погляду патріотичного виховання.

Енциклопедичні видання, як жодне з інших, здатні підвищувати рівень знань у дітей і молоді про видатних особистостей українського державотворення, визначних вітчизняних учених, педагогів, спортсменів, провідних діячів культури і мистецтва, а також духовних провідників українського народу.

Найкращим чином подібне завдання може бути реалізоване за допомогою створення спеціальних (біографічних) енциклопедій про видатних людей (з окремої галузі або регіону тощо) або персональних енциклопедій про окремих осіб. Серед останніх сьогодні маємо фактично лише дві – про Тараса

Шевченка («Шевченківська енциклопедія»⁵) та Івана Франка («Франківська енциклопедія»⁶). Серед енциклопедій про видатних людей іншого типу (спеціальних енциклопедій) є здебільшого видання регіонального, а не національного значення, таких, наприклад, як «Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття»⁷, «Діячі історії, науки і культури Закарпаття»⁸, «Митці Рівненщини»⁹, «Митці Буковини»¹⁰, «Николаевцы. 1789–1999»¹¹, «Сумщина в іменах»¹², «Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004»¹³ та деякі інші.

Енциклопедією національного значення є багатотомна «Енциклопедія Сучасної України». В опублікованих нині 18-ти томах широко представлено видатних осіб України, хоча це видання є універсального типу (не лише про персоналії, а й про інші сфери українського життя). У середньому ж частка статей про персоналії в «Енциклопедії Сучасної України» становить понад 50 % (залежно від тому ця цифра дещо змінюється¹⁴).

Виховна функція енциклопедій має й інше значення – навчально-дидактичне. Йдеться, зокрема, про те, що енциклопедії – це багатий, різноманітний дидактичний матеріал, який з успіхом можна застосовувати в навчальному процесі. В освітній галузі відомим є твердження: мотивація до навчання посилюється за рахунок різних видів діяльності й джерел інформації. Тож розширення дидактичного матеріалу через енциклопедії вважаємо дореч-

⁵ Шевченківська енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: М. Жулинський та ін.; Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Київ, 2012–2015.

⁶ Франківська енциклопедія У 7 т. Т. 1 / Редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік та ін.; Інститут Івана Франка НАН України. Львів: Світ, 2016.

⁷ Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття / Редкол.: В. Бедь та ін. Ужгород: Гражда, 2007.

⁸ Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник / Редкол.: Г. Павленко та ін. Ужгород: Патент, 1997.

⁹ Митці Рівненщини: Енциклопедичний довідник / Редкол.: Б. Столярчук та ін. Рівне: Ліста, 1997. Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=3154>.

¹⁰ Митці Буковини: Енциклопедичний довідник / Редкол.: Т. Дугаєва, І. Міщенко. Чернівці, 1998.

¹¹ Николаевцы. 1789–1999: Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) / Редколл.: В. Карнаух и др. Николаев, 1999.

¹² Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Редкол.: В. Звагельський та ін. Суми: АС-Медіа, 2003.

¹³ Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004: Ілюстрована енциклопедія / Редкол.: Г. Урсол та ін. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2004.

¹⁴ Докладніше про це див.: Муріна С. Порівняльна характеристика кількісних параметрів персоналій «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії Сучасної України» та бази даних електронного українського національного біографічного архіву // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 523–531.

ним. Більше того, жанр енциклопедій сам по собі є доволі цікавим порівняно з багатьма іншими. Тому у зв'язку з цим енциклопедії – це ще й видання, які здатні підвищувати інтерес до навчання, наприклад, в домашніх умовах з ініціативи батьків. Зокрема, мова йде про дитячі енциклопедії універсального типу, які б давали дитині уявлення про світ, країну, природу, космос тощо. Втім, на жаль, Україна не має власних фахових енциклопедій подібного стилю. На книжковому українському ринку існують дитячі енциклопедії, проте такі видання – це переклади іншомовних енциклопедій (не завжди створених фаховими колегами), в яких, що важливо, відсутня орієнтованість матеріалу на українську дитину, написані вони найчастіше російською мовою, отже, не мають жодної державно-виховної ролі. Переконані, що забезпечення суспільства доступом до якісних енциклопедичних видань, зокрема й за рахунок підготовки нових, – це гарантія того, що рівень освіченості громадян буде вищим, а інтелектуальні здібності – кращими.

У зв'язку з тим, що енциклопедично-довідкова література належить до видань науково-довідкового типу, орієнтованих на широкі маси, які з точки зору змісту й форми зручні для повсякденного використання серед якнайбільшої читацької аудиторії, вона має великий потенціал відігравати в суспільстві значну роль, зокрема бути зручним джерелом достовірної, доступно викладеної інформації і водночас інструментом популяризації (пропаганди) й прищеплювання українських національних цінностей та виховання патріотизму (йдеться передусім про енциклопедії, які містять інформацію відповідного змісту).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубійович В., Маркус В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк, 1961.
2. Лабінський М. Микола Бажан. Маловідомі мистецькі сторінки. Київ: Криниця, 2014.
3. Муріна С. Порівняльна характеристика кількісних параметрів персоналій «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії Сучасної України» та бази даних електронного українського національного біографічного архіву // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 523–531.
4. Онацький Є. Передмова // Українська мала енциклопедія. Т. 1 / Укл. Є. Онацький. Вид. 2-ге; упоряд. С. Білокінь. Київ, 2016.
5. Черниш Н. Академік Микола Бажан. Редактор. Видавець. Енциклопедист. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2012.
6. Черниш Н. Видавничий доробок Миколи Бажана. Львів: Піраміда, 2012.

ENCYCLOPEDIA PUBLISHING AS TECHNOLOGY FOR PROMOTING AND PROPAGATION OF HUMAN STATE VALUES

Ruslan Pylypchuk

*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

Encyclopedias are studied in view of an effect of the encyclopedic information on the public opinion. It is noted that during the Soviet era, the most important encyclopedias, such as the Soviet Encyclopedia or the Ukrainian Soviet Encyclopedia, functioned as a strategic tool for the propaganda of communist ideology, the popularization of Soviet socialism, and others like that. It is concluded that nowadays the making of national encyclopedias can be considered as an effective activity in promoting of national values in Ukrainian contemporary society.

Keywords: encyclopedias, propaganda, ideology, national values, Ukrainian Soviet Encyclopedia.

REFERENCES

Chernysh, N. (2012). *Akademik Mykola Bazhan. Redaktor. Vydavets. Entsyklopedyst*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana.

Chernysh, N. (2012). *Vydavnychyi dorobok Mykoly Bazhana*. Lviv: Piramida.

Kubiiovych, V., Markus, V. (1961). *Dvi ukrainski entsyklopedii*. New York.

Labinskyi, M. (2014). *Mykola Bazhan. Malovidomi mystetski storinky*. Kyiv: Krynysia.

Murina, S. (2012). Porivnialna kharakterystyka kilkisnykh parametriv personalii «Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii», «Entsyklopedii Suchasnoi Ukrainy» ta bazy danykh elektronnoho ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. Vernadskoho*, 34, 523-531.

Onatskyi, Y. (2016). Peredmov. In Onatskyi Y. (Ed.). *Ukrainska mala entsyklopediia*. (Vol. 1, 2-d ed. by S. Bilokin). Kyiv.

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА» ЯК ОБ'ЄКТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ¹

Микола Железняк, Олександр Іщенко

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Простежено оцінки різних експертів щодо «Енциклопедії українознавства», окреслено основні напрямки наукових досліджень, у яких ця енциклопедія слугує об'єктом наукової уваги або джерелом цитованої інформації.

Ключові слова: Енциклопедія українознавства, історія енциклопедистики, українознавство, В. Кубійович, А. Жуковський.

«Енциклопедія українознавства» [14] (далі – ЕУ) – це фундаментальне надбання української енциклопедистики та важлива частина національної культурної спадщини нашої держави [16]. Це перша енциклопедія про Україну, український народ, його історію, звичаї, традиції, самобутність тощо. Як і всесвітньо відома «Britannica», складається з двох частин – загальної (системної) і словникової. Загальна частина – три томи, видані в період 1949–1952 років, що узагальнено окреслюють знання про Україну – її історію, регіони, природу, побут, літературу, мистецтво, науку тощо (ЕУ-1). Словникова частина – 10 томів і один додатковий том (1954–1995 роки), у яких довідкову українознавчу інформацію систематизовано за алфавітним принципом (ЕУ-2). ЕУ було створено за межами України – українцями в еміграції, об'єднаних Науковим товариством імені Шевченка в Європі (НТШ). Головні редактори ЕУ – Володимир Кубійович (до 1985) й Аркадій Жуковський (від 1985 року). Кредо енциклопедії було сформульовано так: «ЕУ спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду й нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому має саме науковий, об'єктивно цінний характер в поданні найважливіших відомостей з різних ділянок українознавства» [30, с. 5]. За радянської доби ЕУ

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (Ф77).

була не лише маловідомою енциклопедією, а й забороненою в Україні виданням. Проте на початку 1990-х років енциклопедію перевидали в Україні – у Києві (ЕУ-1) та Львові під егідою НТШ (ЕУ-2).

«Зібрати й опрацювати розвідки, що стосуються ЕУ, є одним із завдань історії української наукової творчості», – так зауважував А. Жуковський [18, с. 37]. ЕУ час від часу стає об'єктом наукових досліджень. Та частіше у своїх студіях учені звертаються до неї як до джерела фактичних даних. Мета нашої статті – простежити оцінки науковців щодо ЕУ, окреслити основні напрямки наукових досліджень, у яких ЕУ слугує об'єктом наукової уваги або джерелом цитованої інформації.

Серед дослідників, які зверталися до ЕУ як до об'єкта досліджень, виділимо передусім таких: Г. Боряк, М. Железняк, А. Жуковський, П. Кононенко, Л. Корнійчук, О. Кучерук, О. Романів, В. Смолій, М. Тимошик, Н. Черниш, О. Шаблій.

Чи не найперший ґрунтовний огляд ЕУ було здійснено її творцями, зокрема головним редактором В. Кубійовичем та членом редколегії В. Маркусем у спільній книзі «Дві українські енциклопедії». У ній констатовано необхідність критичної оцінки їхньої праці, зокрема в порівнянні з іншим енциклопедичним проектом – «Українською радянською енциклопедією» (УРЕ), томи якої також почали виходити в той час; крім цього, в ній подано власний аналіз УРЕ. В. Кубійович і В. Маркус висвітлили всі особливості створення ЕУ, роботи редакторського колективу, співпраці з авторами тощо. В цій же книзі ЕУ визначено як «чи не найбільший культурний твір української еміграції повоєнних років» [23, с. 3].

В іншій праці, яку було видано майже через 25 років, В. Кубійович так окреслив основні завдання створення ЕУ [22, с. 246]:

- це мав бути підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців і осіб українського походження, які живуть у різних країнах світу поза межами СРСР та його сателітів;
- це мало бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, зокрема, цю ролю мали виконувати іншомовні видання «Енциклопедії українознавства»;
- і, можливо, найважливіше, «Енциклопедія українознавства» мала бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де часто замовчувалося або фальшувалося те, що становить суть українства.

Варто зазначити, що видання, які ставив В. Кубійович та його однодумці при творенні ЕУ суголосні міркування очільників київської «Громади, коли вони далекого 1874 року вирішили відправити М. Драгоманова за кордон з тим, щоб він налагодив видання періодичних збірників, у яких друкували б усе, «що було потрібне для оборони української справи і мало б служити для ознайомлення свого й чужого громадянства з українським життям і націо-

нальним рухом в минулому й сучасному»². Це свідчить не лише про драматизм української історії – минуло понад 70 років, а завдання, що стояли перед українською національною елітою не змінилися, а й про державницькі погляди укладачів ЕУ.

Ця енциклопедія, як зазначив О. Біланюк, є «настільним довідником правди про Україну. Професор Кубійович обрав саме цей шлях, оминаючи пропаганду, і Енциклопедія допоможе нам ширити правду про Україну, а не українську правду. Цим дехто і розчарований, бо автори гасел енциклопедії мали виразне завдання не перекручувати фактів на нашу користь. Бо правда є лише одна. Якби була українська правда, тоді були б теж і російська, і польська, й інші правди – і не знати, якій із них вірити. Дійсна правда стоїть на своїх власних ногах, і її не треба роздувати гаслами й емоціями. Вона перетриває все і залишиться правдою. А пропаганда лусне і розвіється. Під цим оглядом ми щасливі: за нами дійсна правда, а як така – вона переможна і вічна. Тому немає жодного сумніву, що раніше чи пізніше вона заторжествує. Цим саме керувався головний редактор наших енциклопедій Кубійович»³.

Питання історії «Енциклопедії українознавства», оперуючи численними матеріалами й документами, ґрунтовно висвітлює дослідження «Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі». Автори цієї праці – Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін – характеризують «Енциклопедію українознавства» у зв'язку з діяльністю НТШ в різні історичні періоди її розвитку: «Наукова діяльність НТШЄ значною мірою була пов'язана з процесом творення українських енциклопедій, саме це складало основу діяльності НТШЄ і ознаку діяльності її членства. Душею сарсельського осередку довгі роки був В. Кубійович, саме він енциклопедичну справу зробив сенсом повоєнної частини свого життя і життя свого наукового оточення, в якому найпомітнішими в той чи інший час були М. Глобенко, Б. Кравців, А. Фіголь, І. Кошелівець, А. Жуковський. Завдячуючи в першу чергу саме цим людям, надбанням української культури стала “Енциклопедія українознавства”» [6, с. 57]. Те, що ЕУ для НТШ було не просто найважливішим видавничим проектом, а й пріоритетним видом діяльності, підтверджує й низка інших наведених авторами фактів, зокрема такого: «З огляду на максимальне зосередження над енциклопедичними проектами НТШЄ поступово скоротила конференційну форму роботи» [6, с. 60].

Як стверджує професор М. Тимошик, «НТШ і його найголовніше дітище “Енциклопедія українознавства”, що творилася протягом ряду років у Сарсельській українській оселі неподалік Парижа – важливий осередок українського наукового й книговидавничого руху у Франції» [37, с. 417]. Загалом

² Докладніше див.: Дорошенко Д. Володимир Антонович, його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942. С. 63–64.

³ Докладніше див.: Біланюк О. «І на сторожі коло них поставлю слово» (Думки в другу річницю смерті сл. п. проф. В. Кубійовича) // Вісті із Сарселю. 1988. Ч. 31–32. С. 5–9.

про роботу над створенням ЕУ він відгукнувся як про «воістину неймовірний життєвий подвиг» [37, с. 418].

Головний редактор ЕУ (від 1985 р.) А. Жуковський у своїй ґрунтовній оглядовій статті «Енциклопедія українознавства» звертає увагу на велику попередню роботу, яку було здійснено в Європі для започаткування енциклопедії; серед такої – заснування Інституту енциклопедії українознавства НТШ [17]. У «Хроніках НТШ» було зауважено, що «Інститут Енциклопедії Українознавства працює від весни 1948 р., мета його – видати Енциклопедію Українознавства, яка давала б суцільний, ясний, по змозі докладний образ території, людности, культури й господарства українських земель від найдавніших часів по сьогодні на основі повного перевіреного матеріялу із застосуванням найновіших здобутків науки. Енциклопедія мала б появитись українською і чужими мовами. В ній будуть взяті до уваги цілком нові ділянки, яких не було в попередніх енциклопедіях. Завдання цієї Енциклопедії – це дати українцеві й чужинцеві в руки книжку, яка познайомила б його із цілістю української проблематики» [39, с. 25].

«Залучення до роботи наукових установ і поодиноких учених з України допомогло на належному рівні й у визначені терміни завершити тривалу працю над ЕУ», – підсумовує А. Жуковський. Говорячи про 11-й додатковий том, він також зазначає, що ЕУ була надважливим виданням для українців, які опинилися за межами України: «Усі фундації за 1954–1991 рр., зібрані українцями в діаспорі на словникову частину ЕУ, – це найкраще свідчення високої оцінки цієї праці з боку української громади» [17, с. 21].

В одній з енциклопедознавчих розвідок Т. Демиденко влучно зауважує, що ЕУ відіграла ключову роль «каталізатора» у розвитку української енциклопедичної справи [12, с. 216]. С. Борчук підкреслює, що ЕУ – національна енциклопедія українського народу, виконана в немарксистському дискурсі, тобто поза жорсткими рамками більшовицької ідеології й прикметних їй класових й псевдоінтернаціоналістських догматів [5, с. 37].

О. Шаблій уважає, що будь-яка енциклопедія – це надзвичайно складний твір, що вимагає великих зусиль на всіх етапах її підготовки. Одними з найважливіших рис енциклопедії є її повнота й об'єктивність. Загалом, на думку дослідника, цим вимогам ЕУ повністю відповідає [42, с. 24].

Така ознака енциклопедичного видання, як об'єктивність, тісно корелює з іншою – науковістю. За словами А. Жуковського, не раз порушувалося питання про те, «чи є ЕУ науковою працею, і хоча ніхто зі співробітників енциклопедії на це не претендував, проте при написанні статей для ЕУ часто доводилося працювати майже на незораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги про Україну на такі concessії не могли йти, бо це знизило б науково об'єктивний рівень твору. Більшість українців поділяли і боронили позиції, відстоювані редакцією ЕУ» [42, с.19].

О. Шаблій звертає увагу також на те, що в ЕУ головне місце відведено гуманітарним і суспільним питанням. Проте належно висвітлено й природничі наукові напрямки – фізику, хімію, біологію, географію тощо та особливо внесок українців у ці науки. Саме тому ЕУ зображує Україну й український народ у їхніх найрізноманітніших рисах у виявах, що робить цей твір першим в історії культури України такої категорії [42, с. 24].

О. Романів у передмові до львівського перевидання ЕУ характеризує її як належний ключ до самопізнання українства, яке дотепер було позбавлене правдивого погляду на свою історію, багатство культури, національну духовну сутність [32, с.14]. А все через те, що «наявність в окремих народів національних енциклопедій та власних енциклопедичних видань є свідченням їх цивілізованості, інтелектуальної самодостатності та готовності до власного державного життя. Такі енциклопедії функціонують як важливий чинник культурологічного “кровообігу” суспільства поряд з енциклопедіями світового міжнародного характеру». О. Романів наголошує на важливій ролі НТШ щодо появи ЕУ: «Ще в ХІХ ст. на території Західної України НТШ стало соборним інтелектуальним центром з українознавства, який своєю діяльністю забезпечив повноту української культури, у тому числі й академічну науку та її наукові видання, університетську освіту тощо» [32, с. 5].

«На сучасному етапі розбудови української державності об’єктивні знання про минуле України стають особливо необхідними, бо єдині вони служать тією науковою базою, на якій може розвиватися духовне відродження, з врахуванням, зрозуміло, тих кращих традицій, які виробило українське суспільство протягом усієї своєї багатовікової історії», – зазначає співголова Фонду Енциклопедії Українознавства І. Гель [9, с. 6]. Нині в цьому плані, на його думку, «Енциклопедія українознавства» – невичерпне джерело наукової інформації про матеріальне, культурне й політичне життя українського народу з незапам’ятних часів до 60-х років ХХ ст.

Схожі думки висловив С. Борчук, зауваживши, що українознавча тематика стала однією з ключових причин успішності ЕУ. Для упорядників, авторів та спонсорів видання її підготовка й публікація чергових томів стала своєрідною, але важливою формою боротьби за незалежність України, її гідну презентацію у світовій спільноті [5, с. 43].

Значним здобутком української енциклопедистики називає ЕУ академік В. Смолій. У спільній статті з Г. Боряком звертає увагу на вже крилате в енциклопедистиці словосполучення «дві українські енциклопедії», яке зображає змагання «паралельних» енциклопедичних проектів універсального типу – ЕУ й УРЕ. На думку авторів, ці дві енциклопедії демонструють загальну тодішню геополітичну тенденцію біполярного поділу світу з ідеологічними настановами доби «холодної війни» [34, с. 46].

Відома дослідниця енциклопедій Н. Черниш надає велике значення ЕУ з погляду розвитку українознавства, краєзнавства, культурології тощо: «В історії української енциклопедичної справи ЕУ посідає особливе місце, адже

це перша і єдина досі багатотомна краєзнавча енциклопедія, весь зміст якої пов'язаний винятково з Україною – її історією, культурою, громадським життям, розвитком народного господарства, науки та ін.» [41, с. 198]. Далі дослідниця продовжує: «Створення ЕУ не лише підтвердило високу наукову кваліфікацію авторів, їх широку обізнаність в усіх сферах національного життя, що втілилося у цінних фактичних відомостях довідника (зрештою, це цілком закономірно, адже праця об'єднала кращі сили НТШЄ та всіх, без перебільшення, відомих українських учених, які перебували в діаспорі), а й виявило вміння видавничого колективу вдало розв'язувати складні питання культури енциклопедії, фахово опрацьовувати її важливі складові (зокрема, науково-довідковий апарат, ілюстрації, мову і стиль). Можливо, видавцям прислужився їх досвід користування як українськими працями (передусім УЗЕ), так і зарубіжними довідниками (згаданою вище Британікою, а ще – виданнями енциклопедичних фірм Ф. А. Брокгауз і П. Ларусс – країн, де перебував осередок НТШЄ), а ще – участь в інших видавничих проектах (для багатьох науковців – в УЗЕ). Зрештою, ЕУ завдяки кваліфікованому, фаховому підходу її видавців та укладачів відповідає усім критеріям справді якісного культурного видання» [41, с. 207].

Існують також студії, в яких окремі тематичні статті ЕУ слугують об'єктом наукового аналізу. Такою є, наприклад, розвідка М. Білецького щодо окремих гасел, пов'язаних зі сферою послуг як галуззю економічної географії. У них автор віднаходить «вичерпну й достовірну інформацію про рівень та специфіку сфери послуг в Україні до 80-х років ХХ ст.» [3, с. 84]. Ідеться, зокрема, про гасла на позначення закладів, установ, підприємств, які виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення матеріальних і духовних потреб населення. На думку дослідника, ЕУ є цінною джерельною базою, оскільки в ній міститься інформація історико-географічного змісту про майже всі українські міста, що є торговими, транспортними, промисловими центрами, комунікаційними вузлами, центрами культурного й релігійного життя, туризму, науки тощо.

Висловлена вище думка М. Білецького знаходить своє підтвердження в інших наукових дослідженнях, де є апелювання до економіки. Так, економіко-статистичну інформацію зі статей ЕУ використано як джерело даних у розвідці А. Безноска й І. Сторожика «Поява автоматизації в харчовій промисловості України» [2, с. 21], Т. Бондарчук «Соціально-економічні наслідки протекціонізму для господарства України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [4, с. 116] тощо. Статистичні дані, наведені в статтях ЕУ, часто цитують і в історичних студіях. Наприклад, відомості про розподіл українських християн за конфесійною належністю, актуальний на початок ХХ ст., бере з ЕУ О. Гуменюк для свого дослідження «Взаємини радянської влади і церкви на західноукраїнських землях у 1939–1941 роках» [11, с. 136]. Джерельною базою ЕУ слугує для дисертаційної праці Л. Дибчук про внесок української діаспори Канади й країн Латинської Америки в розвиток економіки й культури незалежної Укра-

їни [13]. Діаспору як явище аналізує Ю. Макар, використовуючи ЕУ основним джерелом соціально-демографічних даних [25].

ЕУ є багатим джерелом інформації не лише економічного, а й географічного характеру. Ось як схарактеризував у цьому контексті енциклопедію А. Шушківський: «ЕУ подає інформацію про всі українські області, міста (маємо на увазі населені пункти УРСР, які на час укладання мали такий статус) та районні центри (навіть якщо вони мали статус села), деякі селища міського типу, села, які були містечками, що мають багату історію, в яких відбулися знакові події в історії України, розвинена промисловість, є пам'ятки археології тощо, адміністративні одиниці, пов'язані з Україною. В ЕУ також вміщено низку статей, де інформація має винятково адміністративно-територіальний характер. ... У передмові до ЕУ заявлено, що вона вміщуватиме статті, присвячені нашим містам і більшим селам, подаватиме відомості з географії, історії, культури і народного господарства, об'єднаними за територіальними одиницями, всебічно характеризуючи краї, з яких складається Україна; та чужі міста у їх відношенні до України. Деякою мірою її укладачам це вдалося. Обсяги статей про великі міста, зокрема про українські обласні центри, в ЕУ значно більші, ніж в "Українській загальній енциклопедії". Статті про області коротші – вони містять інформацію про географічне положення (кількома словами), площу, населення, кількість районів, міст, смт, сіл» [43, с. 203].

Закономірно, що найчастіше ЕУ як джерельну базу використовують в історичних, українознавчих, етнографічних, краєзнавчих, філологічних, культурологічних розвідках. На цьому, приміром, акцентує увагу П. Одарченко в статті «До історії дослідження українського народного одягу» [26]. Прикладами студій із покликанням на матеріали статей з ЕУ загального типу є праці В. Балабушки [1, с. 12] з культурології, О. Вертія [7, с. 290] з літературознавства, Б. Ступарика [36, с. 7] з педагогіки тощо. Часто джерелом цитованої інформації слугують також статті-персоналії (про осіб), як-то в дослідженні І. Опацького, присвяченому історії революційних подій на Уманщині в 1918 році, де інформація про Курінного Петра Федоровича цитується з ЕУ [27, с. 192]. В окремих дослідженнях довідкову енциклопедичну інформацію про ту чи іншу персоналію не цитують, а подають лише покликанням після зазначення прізвищ без будь-якої конкретизації про них (мовляв, якщо є потреба уточнити персоналію, звертайтеся до енциклопедичної статті). Прикладом цього може бути дослідження І. Павлюка з бібліографістики [28, с. 15].

Звісно ж, ЕУ є джерелом інформації про особу в статтях з біографістики, як наприклад, про З. Кузеля [20] або Я. Ісаєвича [35]. Варто також зазначити, що в окремих біографічних статтях разом з аналізом персоналії розкрито ті чи інші питання ЕУ. Такими є статті про головних редакторів ЕУ – В. Кубійовича [8; 31], А. Жуковського [15]. Варто зауважити, що ЕУ довгий час була чи не єдиним джерелом інформації про багатьох відомих українців. Особливо вона прислужилася дослідникам у 1990-ті роки, коли в українській біографістиці виявилось багато лакун. Не випадково в передмові до своєї «Української малої

енциклопедії» Є. Онацький виправдовував малу кількість біографій у ній тим, що «ЕУ потрактувала біографічну частину так широко, що фактично перетворилася на біографічний словник, нам, зрештою, дуже потрібний» [38, с. 2].

Із позиції українознавства, зокрема методології цієї наукової галузі, аналізує ЕУ в одному зі своїх досліджень П. Кононенко, звертаючи увагу на вказівку редколегії, що ця енциклопедія є відкриттям та поширенням знань українського етносу, фізичної географії і природи рідної країни, суспільності, історії, мови й літератури, етнографії та фольклору, народного господарства, права, матеріальної й духовної культури (йдеться, зокрема, про різні види мистецтва, науку й освіту, церкву, бібліотечну, музейну і видавничу справу, театр, музику, танок, кіно, фото, пресу і радіо тощо), охорони здоров'я (включно з народною медициною) і фізичної культури, історії військової справи та інше тієї країни, в навчальному закладі якої здійснюється навчання. Отже, П. Кононенко, підсумовуючи, зазначає, що відповідно до концепції ЕУ українознавство передбачає знання про всі складники й аспекти України та українського народу, його генези, зв'язків з іншим світом, сучасного та майбутнього. На цій підставі доходить висновку, що українознавство, згідно з ЕУ, тотожне з такими поняттями, як народознавство, суспільствознавство, краєзнавство і країнознавство, з чим, на його думку, не варто погодитись, позаяк для кожної з цих наукових дисциплін є окремий предмет досліджень, а також власний набір завдань і функцій. Недотримання вимог наукової системності ускладнює представлення цілісної картини українознавства та уможливорює окреслення лише його фрагментів. Водночас дослідник втішений тим, що в ЕУ порушено низку проблем українознавчого, суспільствознавчого, краєзнавчого й країнознавчого характеру; що ЕУ – одна з тих праць, що демонструє наукові засади у висвітленні етногенезу українців та інших наукових україноорієнтованих питань [19, с. 44].

В. Скляр, вивчаючи етнологічну складову сучасного українознавства, так само акцентує на особливій ролі ЕУ в розвитку українознавчих студій, оскільки в період, коли в Україні ця галузь наукових знань була під забороною (йдеться про міжвоєнні часи першої половини ХХ ст. та середину ХХ ст.), її активно досліджували в еміграції, результатом чого була поява «Енциклопедії українознавства» [33].

Грунтовний аналіз ЕУ в контексті розвитку українознавства запропонувала І. Краснодемська у своїй дисертаційній праці «Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства». ЕУ дослідниця називає однією з найвагоміших праць закордонного українознавства, а її значення для становлення й розвитку українського народознавства визначає так: ЕУ сприяла становленню українознавства як єдиної системи наукових інтегративних знань про Україну й українців; ЕУ – одне з найбільш цілісних українознавчих джерел правдивих відомостей про Україну та її народ; ЕУ стала неоціненним доробком в розробленні понятійно-термінологічного апарату; ЕУ сприяла розширенню комплексного пізнання й самопізнання українського народу та його країни, мала важливе наукове і практичне значення. Її

підготовка і вихід у світ, перевидання супроводжувалось активізацією українознавчих досліджень. Вона стала надійним підґрунтям у науково-дослідній та освітній роботі, сприяла практичному розв'язанню завдання широкого впровадження українознавства в освітній процес. Вихід у світ ЕУ став знаковою подією в українській науці [21, с. 17].

Окремо варто виділити тему мови (норм правопису, слововживання) видання ЕУ, у зв'язку з чим тексти енциклопедії час від часу привертають увагу лінгвістів. Так, в одному з навчальних посібників харківських філологів прикладом галицьких елементів у сучасній літературній мові слугують тексти з ЕУ. Зокрема, до таких елементів автори віднесли: в абстрактній лексиці (*засада, властивість, зарозумілість, необізнаний, відчувати*); в поняттях побуту (*парасоля, кава, серветка, цукерки, тістечко*); в адміністративно-канцелярській сфері (*звіт, уряд*); подвійний наголос (*засідання, рóкí, тíсячі, часý*); вживання прийменників (*о першій годині, за наказом, за десять хвилин одинадцята, по обіді*) [10].

Окрім цього, у мовознавчих студіях ЕУ слугує не лише джерелом текстів української мови, а й інформацією фактологічного характеру. Скажімо, Г. Панчук [28], вивчаючи антропонімію Опілля (сучасний Перемишлянський та частково Миколаївський і Жидачівський райони Львівської області), керується даними ЕУ щодо встановлення територіальних меж досліджуваного мовного ареалу. А. Куза [24, с. 112], аналізуючи релігійну фразеологію в українських лексикографічних працях і апелюючи, зокрема, до «Словаря української мови», окремі біографічні відомості про Бориса Грінченка, автора-упорядника цього словника, наводить з ЕУ. О. Черемська [40, с. 105], маючи на меті схарактеризувати Харківську філологічну школу, етапи її становлення, основні ідейні положення та представників, згадуючи про Олексу Ветухова – одного з останніх учнів О. Потебні, дослідника слобожанських діалектів, покликається на статтю про нього в ЕУ (хоча більш спеціалізована лінгвістична енциклопедія «Українська мова» також містить статтю про О. Ветухова).

Отже, в студіях з енциклопедистики ЕУ часто постає як об'єкт досліджень у контексті її історії, значення, особливостей, прикметних рис тощо. Поза енциклопедистикою ЕУ в наукових працях – це передусім цінна джерельна база, якою часто послуговуються науковці різних соціальних і гуманітарних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабушка В. Європейські традиції в культурі Чернігова // Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / КНУЖіМ. Київ, 2016.
2. Безноско А., Сторожик І. Поява автоматизації в харчовій промисловості України // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: Матеріали 82-ї Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів / НУХТ. Київ, 2016. Ч. 4.

3. Білецький М. Внесок Володимира Кубійовича в дослідження сфери послуг в «Енциклопедії українознавства» // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.: Географія і сучасність. 2015. Вип. 19 (33). С. 84–91.
4. Бондарчук Т. Соціально-економічні наслідки протекціонізму для господарства України (кінець XIX – початок XX ст.) // Український соціум. 2013. № 4 (47). С. 44–49.
5. Борчук С. Українська енциклопедична традиція XX ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження: Автореф. ... дис. д-ра істор. наук / Інститут історії України НАН України. Переяслав-Хмельницький, 2015.
6. Бурім Д., Кучерук О., Маврін О. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Київ, 2007.
7. Вертій О. Діалектика формування національних основоположних підстав сучасного народознавства та літературознавства // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2016. № 2 (34). С. 277–293.
8. Висоцький Р. Володимир Кубійович – учений, політичний діяч, енциклопедист // Український альманах. Варшава, 2000. С. 265–271.
9. Гель І. Декілька слів до львівського видання Енциклопедії Українознавства // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ–2) / НТШ у Львові; перевид. Львів, 1993. Т. 1. С. 5–9.
10. Глущик С., Дияк О., Шевчук С. Сучасні ділові папери. Київ, 2008.
11. Гуменюк О. Взаємини радянської влади і церкви на західноукраїнських землях у 1939–1941 роках // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Зб. наук. ст. 2011. Т. 23–24. С. 135–139.
12. Демиденко Т. Маловідомі сторінки з історії української енциклопедистики: спроба відродження проекту «УРЕ» у 1944–1947 рр. // Український історичний збірник. 2009. Вип. 12. С. 215–224.
13. Дибчук Л. Внесок української діаспори Канади й країн Латинської Америки в розвиток економіки і культури незалежної України (1991–2005): Автореф. ... дис. канд. істор. наук / Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Київ, 2006.
14. Енциклопедія українознавства: загальна частина: У 3-х т. / Гол. ред. В. Кубійович. Наукове товариство ім. Шевченка Мюнхен; Нью-Йорк, 1949–1952. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: У 10-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж; Нью-Йорк, 1954–1985. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Доповнення. Т. 11 / Гол. ред. А. Жуковський. Париж; Нью-Йорк, 1995.
15. Железняк М. Слово про вчителя // Енциклопедичний вісник України. 2014. Число 4–5. С. 5–12.

16. Железняк М. Від ЕУ – до ЕСУ // Архіви України. 2010. № 6. С. 259–264.
17. Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» // Енциклопедичний вісник України. 2009. Число 1. С. 14–22.
18. Жуковський А. Праця Володимира Кубійовича над виданням «Енциклопедії українознавства» // Будівничі НТШ й ІУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993). Київ: Обереги, 1998.
19. Кононенко П. Українознавство: монографія. Київ, 2005.
20. Конта Р. Наукові здобутки Зенона Кузеля як етнолога – члена Наукового товариства ім. Шевченка: діаспорна історіографія // Етнічна історія народів Європи. 2012. Вип. 37. С. 57–62.
21. Краснодемська І. Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства: Автореф. ... дис. канд. істор. наук / Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України. Київ, 2010.
22. Кубійович В. Мені – 85. Париж; Нью-Йорк, 1985.
23. Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк, 1961.
24. Куза А. Культура лексикографічного видання: використання релігійної фразеології // Поліграфія і видавнича справа. 2007. Вип. 1 (45). С. 110–120.
25. Макар Ю. Українська діаспора: походження, характер, сучасний стан // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2007. Вип. 9. С. 9–19.
26. Одарченко П. До історії дослідження українського народного одягу // Український народний одяг. Торонто, 1992.
27. Опацький І. Німецька військова адміністрація в Умані у 1918 р. (За матеріалами щоденника П. Ф. Курінного) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 192–195.
28. Павлюк І. Українськомовний літературно-інформаційний простір Полісся, Холмщини, Підляшшя (1917–1944) та Волині 1917–2000 років // Соціальні комунікації: теорія і практика. 2016. № 3. С. 13–18.
29. Панчук Г. Антропонімія Опілля: Автореф. ... дис. канд. філол. наук / Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 1999.
30. Передне слово // Енциклопедія українознавства. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949.
31. Попович-Кузнецова Н. Епістолярна спадщина В. Кубійовича: документальна історія створення Енциклопедії Українознавства // Енциклопедичний вісник України. 2014. Число 4–5. С. 67–71.
32. Романів О. Довгий, тернистий шлях українства до самопізнання // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ–2) / НТШ у Львові; перевид. Львів, 1993. Т. 1.
33. Скляр В. Етнологічна складова сучасного українознавства // Українознавство. 2015. Вип. 55. С. 44–51.

34. Смолій В., Боряк Г. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник Національної академії наук України. 2015. № 3. С. 44–60.
35. Стеблій Ф. Ярослав Ісаєвич – дослідник історії українського книговидання // Українська енциклопедистика. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Г. Железняка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2014. С. 262–267.
36. Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Коломия, 1995.
37. Тимошик М. Історія видавничої справи. 2-ге вид. Київ: «Наша наука і культура», 2007.
38. Українська мала енциклопедія Т. 1 / Укл. Є. Онацький. Вид. 2-ге; упоряд. С. Білокінь. Київ, 2016.
39. Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка за час від 25. 6. 1939 – 15. 3. 1949 р. Мюнхен, 1949. Ч. 75.
40. Черемська О. Витоки Харківської філологічної школи і потєбнянські національно-мовні традиції // Українська мова. 2016. № 2. С. 92–111.
41. Черниш Н. Нариси з історії української енциклопедичної справи. Київ (у друці).
42. Шаблій О. Володимир Кубійович: формула життя і чину // Володимир Кубійович. Наукові праці. Париж; Львів: «Фенікс»; Українська академія друкарства, 1996.
43. Шушківський А. Адміністративні одиниці України в «Енциклопедії Сучасної України» // Українська енциклопедистика. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Г. Железняка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2014. С. 201–204.

THE ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE AS AN OBJECT AND A SOURCE IN SCIENTIFIC RESEARCHES

Mykola Zhelezniak, Oleksandr Ishchenko
Institute of Encyclopedic Resarch,
Kyiv, Ukraine

This study analyzes the assessments of various experts regarding the Encyclopedia of Ukraine, outlines the main areas of scientific research in which this encyclopedia used as the object of researches or the source for researches.

Keywords: Encyclopedia of Ukraine Studies, history of encyclopedia science, Ukrainian studies, V. Kubiiovych, A. Zhukovskiy.

REFERENCES

- Balabushka, V. (2016). Yevropeiski tradytsii v kulturi Chernihova. In *Ukrainska kultura: perspektyvy yevrointehratsii. Innovatsiini protsesy v suchasni kulturi: Proceedings of the science conference*. Kyiv: Kyiv National University of Culture and Arts (in Ukrainian).
- Beznosko, A., Storozhyk, I. (2016) Poiava avtomatyzatsii v kharchovii promyslovosti Ukrainy. In *Naukovi zdobutky molodi – vyrishenniu problem kharchuvannia liudstva u 21 stolitti: Proceedongs of the 82th International science Conference for Young Scientists, Students, Post-graduates* (Vol. 4). Kyiv: National University of Food Technologies (in Ukrainian).
- Biletskyi, M. (2015). Vnesok Volodymyra Kubiiovycha v doslidzhennia sfery posluh v «Entsyklopedii ukrainoznavstva». *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drachomanova: Heohrafiia i suchasnist*, 19(33), 84-91 (in Ukrainian).
- Bondarchuk, T. (2013). Sotsialno-ekonomichni naslidky protektsionizmu dlia hospodarstva Ukrainy (kinets 19 – pochatok 20 st.). *Ukrainskyi sotsium*, 4(47), 44-49 (in Ukrainian).
- Borchuk, S. M. (2015). *Ukrainska entsyklopedychna tradytsiia 20 st.: proekty, vykonavtsi, perspektyvy doslidzhennia*. (Dissertation abstract). NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv (in Ukrainian).
- Burim, D., Kucheruk, O., Mavrin, O. (2007). *Naukova ta vydavnycha diialnist Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v Yevropi*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafiia ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Cheremska, O. (2016). Vytoky Kharkivskoi filolohichnoi shkoly i potebnianski natsionalno-movni tradytsii. *Ukrainska mova*, 2, 92-111 (in Ukrainian).
- Chernysh, N. (in press). *Narysy z istorii ukrainskoi entsyklopedychnoi spravy*. Kyiv (in Ukrainian).
- Demydenko, T. (2009). *Malovidomi storinky z istorii ukrainskoi entsyklopedyky: sproba vidrozhennia proektu «URE» u 1944-1947 rr*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 12, 215-224 (in Ukrainian).
- Dybuchuk, L. (2006). *Vnesok ukrainskoi diaspory Kanady y krain Latynskoi Ameryky v rozvytok ekonomiky i kultury nezaleznoi Ukrainy (1991–2005)*. (Thesis abstract). National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv (in Ukrainian).
- Hel, I. Dekilka sliv do lvivskoho vydannia Entsyklopedii Ukrainoznavstva. In *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna (EU-2)*. (Vol. 1). Lviv: Shevchenko Scientific Society (in Ukrainian).
- Hlushchuk, S., Dyiak, O., Shevchuk, S. (2008). *Suchasni dilovi papery*. Kyiv (in Ukrainian).
- Humeniuk, O. (2011). Vzaiemyny radianskoi vlady i tserkvy na zakhidno-ukrainskykh zemliakh u 1939-1941 rokakh. *Istoryko-politychni problemy suchasnogo svitu*, 23-24, 135-139 (In Ukrainian).

- Kononenko, P. (2005). *Ukrainoznavstvo*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Konta, R. (2012). Naukovi zdobutky Zenona Kuzeli yak etnoloha – chlena Naukovoho tovarystva im. Shevchenka: diasporna istoriohrafia. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 37, 57-62 (in Ukrainian).
- Krasnodemska, I. (2010). *Vnesok vchenykh ukrainskoi diaspory yevropeiskykh krain u rozvytok ukrainoznavstva*. (Thesis abstract). Natsionalnyi naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva MON Ukrainy, Kyiv (in Ukrainian).
- Kubiiovych, V. (Ed.) (1949-1952). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: zahalna chastyna* (Vols. 1-3). Muenchen, New-York: Shevchenko Scientific Society; Kubiiovych, V., Zhukovskiy, A. (Eds.) (1954-1985). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna* (Vols. 1-3). Paris, New-York: Shevchenko Scientific Society; Zhukovskiy, A. (Ed.) (1995). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Dopovnennia* (Vol. 11). Paris, New-York: Shevchenko Scientific Society.
- Kubiiovych, V. (1985). *Meni 85*. Paris, New York City (in Ukrainian).
- Kubiiovych, V., Markus, V. (1961). *Dvi ukrainski entsyklopedii*. New York City (in Ukrainian).
- Kuza, A. (2007). Kultura leksykohrafichnoho vydannia: vykorystannia relihiinoi frazeolohii. *Polihrafia i vydavnycha sprava*, 1(45), 110-120 (In Ukrainian).
- Makar, Yu. (2007). Ukrainska diaspora: pokhodzhennia, kharakter, suchasnyi stan. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Istorychni nauky*, 9, 9-19 (in Ukrainian).
- Odarchenko, P. (1992). Do istorii doslidzhennia ukrainskoho narodnoho odiahu. In *Ukrainskyi narodnyi odiah*. Toronto (In Ukrainian).
- Onatskyi Ye. (Ed.). (2016). *Ukrainska mala entsyklopediia*. (Vol. 1). Kyiv (in Ukrainian).
- Opatskyi, I. (2016). Nimetska viiskova administratsiia v Umani u 1918 r. (Za materialamy shchodennyka P. F. Kurinnoho). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 45(1), 192-195 (in Ukrainian).
- Panchuk H. (1999). *Antroponimiia Opillia*. (Thesis abstract). Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil (in Ukrainian).
- Pavliuk, I. (2016). Ukrainskomovnyi literaturno-informatsiinyi prostir Polissia, Kholmshchyny, Pidliashshia (1917-1944) ta Volyni 1917-2000 rokiv. *Sotsialni komunikatsii: teoriia i praktyka*, 3, 13-18 (in Ukrainian).
- Perednie slovo. (1949). In *Entsyklopediia Ukrainoznavstva*. München, New York City (in Ukrainian).
- Popovych-Kuznetsova, N. (2014). Epistoliarna spadshchyna V. Kubiiovycha: dokumentalna istoriia stvorennia Entsyklopedii Ukrainoznavstva. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 4-5, 67-71 (in Ukrainian).
- Romaniv, O. (1993). Dovhyi, ternystyi shliakh ukrainstva do samopoznannia. In *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna (EU-2)*. (Vol. 1). Lviv (in Ukrainian).

Shablii, O. (1996). Volodymyr Kubiiovych: formula zhyttia i chynu. In *Volodymyr Kubiiovych. Naukovi pratsi*. Paris, Lviv: Feniks, Ukrainiska akademiia drukarstva (In Ukrainian).

Shushkivskiyi, A. (2014). Administratyvni odynytsi Ukrainy v «Entsyklopedii Suchasnoi Ukrainy». In M. Zhelezniak (Ed.). *Proceedings of the 3d International Conference «Ukrainska entsyklopedystyka»* (pp. 201–204). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).

Skliar, V. (2015). Etnolohichna skladova suchasnoho ukrainoznavstva. *Ukrainoznavstvo*, 55, 44-51 (in Ukrainian).

Smolii, V., Boriak, H. (2015). Suchasna istorychna entsyklopedystyka: zdobutky i perspektyvy rozvytku. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 3, 44-60 (in Ukrainian).

Tymoshyk, M. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy*. Kyiv (in Ukrainian).

Steblii, F. (2014). Yaroslav Isaievych – doslidnyk istorii ukrainskoho knyho-vidannia. In M. Zhelezniak (Ed.). *Proceedings of the 3d International Conference «Ukrainska entsyklopedystyka»* (pp. 262-267). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research (in Ukrainian).

Stuparyk, B., Motsiuk V. (1995). *Ideia natsionalnoi shkoly ta natsionalnoho vykhovannia v pedahohichnii dumtsi Halychyny (1772-1939 rr.)*. Kolomyia: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (in Ukrainian).

Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka za chas vid 25.6.1939 – 15.3.1949 r. (1949). Vol. 75. München (In Ukrainian).

Vertii, O. (2016). Dialektyka formuvannia natsionalnykh osnovopolozhnykh pidstav suchasnoho narodoznavstva ta literaturoznavstva. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*. 2(34), 277-293 (in Ukrainian).

Vysotskyi, R. (2000). Volodymyr Kubiiovych – uchenyi, politychnyi diiach, entsyklopedyst. In *Ukrainskyi almanakh* (pp. 265-271). Varshava (in Ukrainian).

Zhukovskiyi, A. (2009). «Entsyklopediia ukrainoznavstva». *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 1 (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. (2014). Slovo pro Vchytelia. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 4-5, 5-12 (in Ukrainian).

Zhelezniak, M. (2010). Vid EU do ESU. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 259-264 (in Ukrainian).

Zhukovskiyi, A. (1998). Pratsia Volodymyra Kubiiovycha nad vydanniam «Entsyklopedii ukrainoznavstva». In *Budivnychi NTSh y IUD: Volodymyr Kubiiovych (1900-1985), Atanas Figol (1908-1993)*. Kyiv: Oberehy (in Ukrainian).

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

УДК 94(47)«Чумаченко»

ЧУМАЧЕНКО ВІКТОР КИРИЛОВИЧ (1956–2017): ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ЕНЦИКЛОПЕДИСТА З КУБАНІ

Анатолій Авраменко

*Краснодарська крайова громадська організація
«Співдружність Кубань-Україна»,
Краснодар, Росія*

Статтю присвячено філологу (літературознавцю), історику й енциклопедисту В. Чумаченкові. Автор, спираючись на власний досвід дружнього спілкування з науковцем та окремі джерела, подає цікаві біографічні факти, розповідає про життєві й наукові пріоритети, найважливіші проекти одного з найвидатніших українців у Росії. Опис життєвого й наукового шляху В. Чумаченка окреслює також загальний стан українського етносу на Кубані, зокрема його культурний стан й перспективи розвитку.

Ключові слова: Чумаченко В., україністика, Кубань, енциклопедистика.

Єдиним і останнім справжнім українцем на Кубані донині був кандидат філологічних наук, професор Віктор Кирилович Чумаченко. На жаль, 5 грудня 2017 року ми раптово втратили його.

За паспортними даними, майбутній професор і видатний дослідник народився 26 квітня 1956 року. Проте він зауважував, що це помилка, і завжди святкував свій день народження 26 березня. Народився В. Чумаченко у станиці Ахметовська, що розташована на правому березі р. Велика Лаба в нагірній лісовій частині краю, біля Карачаєво-Черкесії, на місці якої спочатку було засновано невелике укріплення Ахметогорське (бо поруч була Ахметгора). Гарнізон складала рота піхоти та півсотні донських козаків. Перші тамтешні поселенці – лінійні козаки, а також переселенці з Полтавської та Харківської губерній.

Батько майбутнього вченого, Кирило Петрович, був колгоспним ковалем; мати, Марія Федорівна, працювала в рільничій бригаді. Здавалося, доля Віктора була визначена: діти колгоспників зазвичай повторювали шлях батьків. Проте хлопчик дуже багато читав, хоча це й заборонялося. Навіть під ковдрою він підсвічував текст ліхтариком і читав. Про це він розповідав у кінці життя, коли скаржився на поганий зір. У далекій від крайового центру станиці була чудова бібліотека з творами всіх російських класиків, кубанськими виданнями 20-х років, комплектами старих російських журналів.

На Чумаченка справила неабияке враження його знахідка на горищах старих книг 1920-х – початку 1930-х років, виданих на Кубані українською мовою. Так він дізнався про те, що в радянській історії був нетривалий період українізації, коли створювали українські школи, друкували книги, журнали й газети, а потім все раптом припинилося: видане українською мовою знищувалося, а представники української інтелігенції зазнали репресій. Мало хто з них вижив. Це була заборонена тема – люди боялися навіть згадувати українізацію, так само, як Голодомор і своє козацьке походження. Дізнавшись про це, Віктор Чумаченко почав шукати і дбайливо зберігати те, що випадково вціліло з українських видань, зокрема підручники і «Кобзарі» Тараса Шевченка. Через десятиліття його українська бібліотека стала найбільшою на Кубані. Її перлиною було зібрання «Кобзарів», опублікованих у різних країнах різними мовами. Наразі невідомо, як складеться доля цієї бібліотеки, бо ставлення до всього українського в Росії сьогодні вкрай вороже, особливо після початку агресії 2014 року.

Місцеві краєвиди і залишки старовини спонукали вивчати історію, слухати розповіді старих людей про минувшину, збирати байки та пісні, старовинні речі. Ще школярем Віктор Чумаченко очолив один з найкращих тоді на Кубані шкільних краєзнавчих музеїв. Звісно, В. Чумаченко цікавився історією станиці, а також походженням своєї родини. Він казав, приміром, що мамин предок Гололоб служив у якомусь московському приказі ще у XVII ст. Можливо, це сімейна легенда, але псевдонім Гололоб Віктор використовував у своїх публікаціях. За сімейним переказом, його прадід Іван Чумаченко переїхав з родиною у станицю Ахметовську з Воронежської губернії, де тоді велику частку населення складали українці.

Районна газета надрукувала перші вірші В. Чумаченка, коли йому було 13 років. На нього звернули увагу кубанські письменники В. Неподоба, І. Бойко, І. Варавва. Саме вони наставили Віктора на літературний шлях. У шкільні роки В. Чумаченко очолював краєзнавчий музей. У 1972 році Віктор переміг на крайовому конкурсі «Чи знаєш ти свій край?»

За роки навчання на філологічному факультеті Кубанського державного університету (1973–1978) Чумаченко продовжував писати й друкувати вірші, невеликі газетні статті. У 1974 році вірші першокурсника опублікували в книзі «Горизонт», потім у збірниках «Стихи молодых» і «Щедрость». Згодом він працював як літературний співробітник Бюро пропаганди художньої літератури та редактор літературно-художнього часопису «Кубань» Краснодарської крайової письменницької організації (1978–1980), був старшим методистом, старшим редактором репертуарно-бібліографічного та редакційно-видавничого відділу Краснодарського крайового науково-методичного центру народної творчості і культосвітроботи (1980–1983). Він набував досвіду і прагнув до наукової праці.

У 1983 році В. Чумаченко отримав рекомендацію Краснодарської крайової письменницької організації і почав навчання в аспірантурі у Москві – в Літературному інституті імені М. Горького. Його науковим керівником був теоретик літератури Володимир Іванович Гусев. У травні 1988 року в академічному Інституті світової літератури відбувся захист кандидатської дисертації на тему «Жанрово-стильові тенденції в сучасній російській поезії (до теорії малих ліричних форм)» за спеціальністю 10.01.08 – теорія літератури. Щоб у Росії мати можливість опрацювати якнайбільшу кількість джерел, треба жити в Москві або Петербурзі, але не в Краснодарі, який, між іншим, ніколи не був центром гуманітарних наук.

Найбільша крайова наукова бібліотека імені О. Пушкіна вже в 70-х роках не мала місця для нових надходжень, і деякі видання, які вважалися неактуальними, там знищували, щоб звільнити місце для нових книжок, часописів та газет (це при тому, що можна було зайві книги передати в інші бібліотеки краю, до речі, дуже убогі). Таке варварство триває й досі. Вороже ставлення крайової влади до історії козацтва, низький рівень наукової роботи в Краснодарі загалом спонукали В. Чумаченка шукати можливість продовжувати дослідницьку роботу в Москві. Та знайти там постійне житло неможливо для людини, яка не має великих статків, на роботу не брали без московської прописки. Тому Чумаченко протягом 1987–1991 років працював викладачем літератури і російської мови Конаковського енергетичного технікуму.

Маленьке місто Конаково, що отримало назву на честь революціонера Порфирія Конакова, розташоване на південному сході Тверської (у той час – Калінінської) області. У вільний час залізницею Чумаченко добирався до Ленінградського вокзалу Москви дві з половиною години, щоб попрацювати в найбільшій бібліотеці СРСР. Звичайно, там він знаходив раритети, про які в Краснодарі навіть не чули. За таких умов влаштувати особисте життя

було вкрай важко – Віктор Кирилович лишився на все життя неодруженим. Відданість науці забирала весь час.

Від кінця 80-х років навіть консервативна Кубань почала змінюватися – стихійно виникали козацькі громадські організації, які місцева адміністрація прагнула використовувати для досягнення своїх цілей. Відродження кубанського козацтва та реабілітація позабутих імен письменників, учених і краєзнавців покладали сподівання на можливість реалізації наукових проєктів Чумаченка на рідній Кубані. Він наважився повернутися, що сталося в жовтні 1991 року.

Згодом неодноразово я чув від Віктора, що у Краснодарі жодних наукових перспектив він не бачить, що треба знову повертатися кудись під Москву, щоб працювати у найбільших бібліотеках, спілкуватися з провідними науковцями. Однак для здійснення цих планів бракувало коштів і міцного здоров'я. А чому не в Україну, яку він дуже любив? Віктор відповідав на це: «А кому ми там потрібні? Вони свою науку не підтримують».

В. Чумаченко мав за мету активізувати відродження української культурної традиції на Кубані. Спочатку сподівався, що незалежна Україна підтримує, але даремно. Дійсно, байдужість українських урядовців до проблем східної діаспори вражаюча. Численні спроби керівників українських громадських організацій (М. Тернавського, О. Голуба, М. Сергієнка, І. Скибіцької, О. Слободяна) отримати хоча б якусь фінансову підтримку від профільних міністерств чи в Генеральному консульстві у Ростові-на-Дону були даремними – див. напр.: [12]. Деякий час за свій кошт ентузіасти української культури друкували мізерним накладом «Вісник Товариства українців Кубані». Саме там у 2005 році опубліковано вкрай песимістичне інтерв'ю В. Чумаченка [11], на яке у Києві не звернули увагу ті, хто відповідає за зв'язки з українською діаспорою. До речі, цього ж року він став професором.

Якось у Києві один з керівників Українського інституту національної пам'яті із захопленням розповідав про свої подорожі в Європу, де він вивчав проблему збереження національної пам'яті серед українців-емігрантів. Я спитав його: «А чому Ви жодного разу не були на Кубані і там не вивчали те ж саме?». Він розгубився і не знав, що відповідати. Попри свої песимістичні настрої Віктор Чумаченко завжди працював, навіть не сподіваючись на те, що ми побачимо втішні результати. Він працював на майбутнє. Любив Україну, добре розумів, що вона значить для справжнього кубанця. Саме тому пройшов стажування у 1994 році в Інституті підвищення кваліфікації працівників культури України (Київ), багато працював у столичних бібліотеках.

Знайти у Краснодарі кандидатів філологічних наук роботу за фахом складно. Протягом 1991–1992 років В. Чумаченко працював головним спеціалістом з реклами та інформації Краснодарського сільськогосподарського науково-дослідного інституту ім. П. П. Лук'яненка. У 1992 році його запросили до Краснодарського державного університету культури і мистецтв

(КДУКМ). Відтоді він завідував кафедрою літератури (при тому, що доцентом став у 1995 році) і водночас був деканом інформаційно-бібліотечного факультету (1993–1996), директором Науково-видавничого центру того ж університету, виконував обов'язки відповідального секретаря редакції журналу «Кубань: проблемы культуры и информатизации», потім – першим заступником головного редактора регіонального наукового журналу «Культурная жизнь Юга России» (1999–2013). Фактично всю основну роботу в журналі виконував В. Чумаченко, оскільки головним редактором була ректор І. І. Горлова, яка на це не мала часу. Саме Віктор Кирилович зробив усе, щоб цей журнал КДУКМ Вища Атестаційна Комісія визнала фаховим. Друкуватися тут для кубанських науковців стало престижно.

Робота забирала весь час. Однак дуже заважала актуальна для Краснодару проблема – відсутність нормального житла, придатного для плідної наукової праці. Від ректора В. Чумаченко отримав службову двокімнатну квартиру в гуртожитку поруч із роботою. Це було зручно, але він міг там жити лише за умови працювання в університеті. Подальша доля науковця нікого не цікавила. Саме там Віктор Кирилович поступово зібрав унікальну бібліотеку, витрачаючи всі вільні гроші на книжки. Тоді він ще не знав, що йому доведеться боротися за право жити у власній квартирі.

Замість того, щоб влаштувати своє приватне життя, як це робить абсолютна більшість із нас, В. Чумаченко допомагав усім, кого цікавить історія кубанського козацтва, місцева література, різні питання краєзнавства або кому лишень потрібна порада чи допомога в життєвій ситуації. Разом із підготовкою до друку чергового числа наукового журналу в своєму університеті він завідував відділом історії в крайовому літературно-історичному журналі «Родная Кубань», що видається з 1998 року (головний редактор – письменник Віктор Ліхоносов). Деякий час В. Чумаченко очолював комісію з літератури Фонду культури кубанського козацтва, був вченим секретарем регіональної громадської організації «Товариство українців Кубані» і редактором її газети «Вісник Товариства українців Кубані».

Неабиякі наслідки для Віктора Кириловича мало стажування в Німеччині у 1995 році на філософському факультеті Українського вільного університету в Мюнхені. Сталося диво, ймовірно, головне за все життя. Два місяці він плідно працював там у бібліотеці, в якій є всі діаспорні видання, зокрема кубанські [13]. У СРСР цей науковий осередок вважався одним з головних центрів антирадянської пропаганди, «гніздом українських буржуазних фальсифікаторів». Та виявилось, що головними фальсифікаторами були саме радянські ідеологи, пропагандисти та псевдовчені, а в Мюнхені В. Чумаченко знайшов багато матеріалів, які знищували в СРСР та намагалися замовчувати.

Саме там він особисто познайомився з видатними науковцями сучасності, про яких не згадували радянські енциклопедії. Серед них був відомий український лінгвіст, літературознавець, культуролог Юрій Шевельов

(псевдоніми – Гр. Шевчук та Юрій Шерех), який свої ґрунтовні дослідження писав українською, англійською, німецькою, російською, польською, французькою мовами. Не важко уявити собі, якими очима після цього В. Чумаченко дивився на багатьох краснодарських професорів, які зазвичай не володіли жодною іноземною мовою, але критикували закордонних «фальсифікаторів», твори котрих ніколи не бачили. Своїм культурним рівнем такі «фахівці» нагадували хуторян. Віктора Кириловича обурювали кубанські традиції «кумовства и аккуратно прилизанной серости», внаслідок яких «талантливому человеку ни за что не состояться, что всякий, кто чувствует в себе хоть искру божьего таланта, должен убежать отсюда куда глаза глядят, желательно, в столицу, где есть возможность раствориться, исчезнуть с глаз завистливых и мстительных в своей бездарности кубанских нетопырей» [21]. Таке оточення часто викликало у Віктора Кириловича бажання полишити Кубань назавжди, бо навіть у Краснодарі справжніх інтелігентів ніколи не було багато. Але куди б він поїхав?

Інколи терпіти було вже неможливо, коли місцевий графоман вважав себе класиком і розповсюджував дурниці, а місцева адміністрація цьому сприяла і рекомендувала його писанину вивчати в кубанських школах. Таким графоманом, зокрема, В. Чумаченко вважав відомого на Кубані краєзнавця Віталія Бардадима, який не мав історичної чи філологічної освіти, але повчав істориків та літературознавців, не читаючи їхніх текстів, піддавав їх нищівній критиці. Під псевдонімом Віктор Кирилович надрукував дуже різку, але справедливу критику книжок Бардадима [8]. Піднявся галас – всі зрозуміли, хто писав (бо крім Чумаченка так якісно написати ніхто не міг), один з авторитетних краснодарських істориків взяв під захист розгубленого Бардадима і надрукував зовсім не переконливу відповідь під псевдонімом «Сибіряков» (і теж всі зрозуміли, хто писав). Чому він це зробив? Мабуть тому, що Чумаченко на прикладі Бардадима критикував «манкуртів», які забули мову своїх батьків та дідів. Батько професора, який ховався під псевдонімом «Сибіряков», був з Вінниччини, а сам професор закінчив перший клас у Львові, про що потім мовчав і казав, що не розуміє української мови.

На Кубані десятиріччями замовчували літературну та наукову спадщину багатьох авторів, чия творчість не відповідала більшовицькій ідеології. Як писав пізніше В. Чумаченко, «Весной и летом 1933 г. на задворках станичных и городских библиотек запылали костры из украинских книг. В костер полетели сочинения Т. Шевченко, И. Франко, Леси Украинки, книги местных украиноязычных писателей» [18]. Навіть німецькі нацисти знищували набагато менше – за списками, а на Кубані тоді намагалися знищити все, що написано українською мовою. Такий комуністичний «книгоцид» нагадував середньовіччя. Деяких авторів забороняли навіть згадувати, інших згадували, щоб покритикувати. Чумаченко повертав нам ці імена і тексти. В. Чумаченко розумів, які можуть бути наслідки від його діяльності, але ро-

бив те, що вважав справою свого життя. При тому, приписати йому український націоналізм було важко (хоча нема нічого неможливого для нащадків НКВС) – він був дуже об'єктивною і толерантною людиною. Ось як оцінює його кабардинський професор Зухра Кучукова: «Все знали, що Чумаченко – великолепний текстолог, літературовед, культуролог: рукопись, котрою коснулася его рука, превращалась в маленький шедевр, где “комар носа не подточит”. В этом убеждается каждый, кто берет в руки экземпляры основанного им журнала “Культурная жизнь Юга России”, который сыграл громаднейшую роль в развитии научного кавказоведения, консолидации ученых региона. Говорят, дружба народов состоит из дружбы людей и об этноколлективах, городах мы судим по отдельным его представителям. Благодаря Виктору Чумаченко Краснодар и кубанские казаки у моих коллег и у меня ассоциируются с высокой культурой, врожденной интеллигентностью, душевной щедростью, тонким чувством юмора» [6].

У Мюнхені В. Чумаченко відкрив для себе стільки нового, що лишалося тільки писати наново всю історію Кубані, але починати треба було з повернення із забуття імен авторів, які писали у XIX–XX ст. Зараз нелегко навіть згадати всі імена авторів, тексти яких вивчав і друкував Віктор Кирилович: Степан Ерастов, Микола Канівецький, Володимир Скидан, Симон Петлюра, Олександр Півень, Олександр Кошиць, Митрофан Дікареєв, Іван Подушко, Іван Прийма, Гаврило Доброскок, Пилип Капельгородський, Василь Барка (Очерет), Сергій Грушевський, Іван Дорожний (Міненко), Василь Дроздовський, Яків Жарко, Тимофій Іващенко, Михайло Клочков, Григорій Концевич, Юрій Коржевський, Федір Кубанський (Горб), Антон Лещенко, Юхим Литовченко, Семен Підгайний, Михайло Поночовний, В'ячеслав Потапенко, Василь Прохода, Василь Іванис, Павло Горгулов, Михайло Садиленко, Михайло Сало, Тихон Строкун, Омелян Розумієнко, Іван Шаля, Дмитро Нитченко, Олекса Кирій, Василь Орел... З деякими авторами, яким пощастило опинитися в еміграції, В. Чумаченко листувався, уточнював навіть дрібниці. Позаяк для нього дрібниць не існувало – кожна з них могла бути шляхом до нових знахідок, якщо є аналітичний розум.

Там, у Мюнхені, він вчився працювати як науковець європейського рівня. Особливо цьому сприяла спільна робота з Ю. Шевельовим над підготовкою до видання коментованого тексту твору дореволюційного кубанського літератора Василя Мови (відомого також під псевдонімами В. Лиманський, В. Мигуцький, В. Мигученко) «Куліш, Байда й козаки» [10]. З того часу Віктор Кирилович став найкращим кубанським текстологом – це видно, коли ми читаємо літературні та мемуарні тексти, що вийшли за редакцією Чумаченка. Не можна не погодитись із А. Слуцьким – «ніхто з кубанських філологів й істориків ніколи так послідовно не займався публікаторською роботою» [13]. Маючи від природи чудову пам'ять, В. Чумаченко згадував фрагменти інформації, які складалися в систему, дозволяли зробити унікальну реконструкцію біографії чи події. Його коментарі, що завжди вимагали ви-

вчення великої кількості довідкових матеріалів, набагато підвищують наукову цінність публікацій.

Енциклопедії, словники, різні довідники склали велику частину бібліотеки В. Чумаченка. Саме тому маємо приклад органічного поєднання дослідника, його наукової бібліотеки та особистого архіву. Крім цього, величезний обсяг інформації міститься в комп'ютері. Майже щодня він працював над текстами. Це був його спосіб життя – інакше він не міг. Кожен день нові знахідки і відкриття. Захоплений наукою, він забував стежити за станом свого здоров'я, а воно завжди потрібне, якщо ми хочемо продовжувати активне життя. Однак слідкувати за цим не було кому.

Грунтовна ерудиція, помножена на громадську активність, бажання згуртувати фахівців навколо цікавої проблематики спонукали Віктора Чумаченка до ініціювання та організації низки наукових конференцій, присвячених вивченню історії, літератури та культурної спадщини Кубані. Передусім йдеться про «Кухаренківські читання» (1993, 1996, 1999, 2010) – конференції, присвячені пам'яті кубанського літератора і друга Тараса Шевченка – генерал-майора Якова Герасимовича Кухаренка, який був також виконувачем обов'язків наказного отамана Азовського, а потім Чорноморського козацьких військ. Згодом це були «Кубанські літературно-історичні читання» (1999, 2000, 2001, 2002) тощо.

Вищезазначеному сприяла багаторічна співпраця Віктора Кириловича з Краснодарським історико-археологічним музеєм-заповідником імені Є. Феліцина, а також із його філією – Літературним музеєм ім. Я. Кухаренка. Загалом у нього був талант знаходити потрібних людей і наводити їх до співпраці. У Краснодарі до таких належали: видатний книгознавець, історик бібліотечної та бібліографічної справи Аркадій Слуцький, відомий історик чорноморського та кубанського козацтва Борис Фролов, український громадський діяч Микола Сергієнко та інші. Неодноразово приїздили в Краснодар друзі та колеги В. Чумаченка з України – геральдист Юрій Савчук, етнолог Галина Бондаренко, історик Владислав Грибовський. Багато з ким він співпрацював засобами віртуального зв'язку (Інтернет), ніколи не бачивши людини, але наукові стосунки склалися в цілу мережу і нагадували зв'язки інституту, яким насправді був Віктор Кирилович.

Творчі контакти В. Чумаченка постійно зростали, як і його науковий авторитет. З ініціативи «Українського культурологічного центру» (м. Донецьк) та Донецького відділення НТШ у 1998 році Вадим Оліфіренко і Віктор Чумаченко створили унікальний посібник-хрестоматію для кубанських школярів 5–7 класів з української літератури і літературного краєзнавства «Козак Мамай» [9]. До книги ввійшли твори різних жанрів усного народного слова, вірші, оповідання, нариси кубанських письменників – Якова Мішковського, Якова Кухаренка, Василя Мови (Лиманського), Якова Жарка, Олександра Півня, Никифора Щербини, Івана Варавви, Дмитра Чуба (псевдо Дмитра Нитченка), твори видатних українських літераторів Тараса Шев-

ченка, Марка Вовчка. Ця чудове видання містить тексти українською мовою та її кубанською говіркою («балачкою»), адаптовані для російськомовних шкіл. Наклад – в 3000 примірників, але через стримане (а інколи відверто вороже) ставлення місцевої адміністрації до української тематики книга не набула широкого поширення й популярності, хоча автоекспедиція на Кубань від Української всесвітньої координаційної ради на чолі з М. Горинем, що відбулася 2003 року, все ж виявила це видання в деяких кубанських школах. Прикметно, що вчителі в телеінтерв'ю для українських телеканалів гордо називали його «своїм» (тобто кубанським) виданням, хоча на першій сторінці надруковано: «Київ–Донецьк–Краснодар»). В. Білецький вважає це відмінною оцінкою: «книга, видана у Донецьку, не сприймається як чужорідний продукт, вона органічно влилася у сучасні процеси національно-культурного життя нащадків козаків-чорноморців» [3]. На жаль, нині знайти цю книгу читачеві непросто.

За сприяння голови Донецького відділення Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) В. Білецького протягом 2004–2007 років у Краснодарі В. Чумаченко створив невелику групу членів НТШ, до якої ввійшли А. Слуцький, С. Осецький, А. Авраменко, К. Вакуленко, В. Чурсіна, О. Нирко. Наукові праці членів осередку відтоді друкують у «Донецькому віснику НТШ», у «кубанських» розділах. За оцінками сучасного дослідника Кубані Д. Білого, це є найбільша колекція публікацій кубанських учених в Україні за останні роки.

Якось я спитав Віктора Кириловича, чому він не шукає спонсорів на Кубані – наприклад, відомий фольклорист, дослідник народних пісень, професор, художній керівник і генеральний директор Кубанського козачого хору народний артист Росії та України Віктор Захарченко має дуже великі статки, їздить з гастролями в різні країни, пісні, що співає його хор, Україна сприймає як свої національні – хто, як не він, може допомогти надрукувати книгу українськомовного автора, який колись жив на Кубані? Це дуже впливова людина, яка вирішує всі питання в крайовій адміністрації, він отримав від неї для свого хору (який є брендом Краснодарського краю!) дуже велику споруду колишнього Будинку політичної освіти з двома концертними залами біля колишнього крайкому партії. На це В. Чумаченко з посмішкою відповів: «Захарченко ніколи нікому копійкою не допоміг». З часом я зрозумів, чому.

Потім я звернув увагу на двері кабінетів КДУКМ на поверсі, де працював Віктор Кирилович: на табличках я прочитав прізвища керівників: Туравець, Яремчук, Чумак... Це ж українські прізвища! Невже ж тут не можна знайти підтримки? А В. Чумаченко сумно подивився на мене, на наївну людину, і казав у відповідь: «Якщо Ви скажете їм, що вони українці, то вони перелякаються і будуть відхрещуватися від усього українського. Бо посада і кар'єра для них найдорожче». Потім я, людина некубанського походження, переконався, що будь-яка спроба публічно обговорювати проблеми української

історії і культури викликає шипіння недоброзичливців, для яких це означає «націоналістичний шабаш», хоча таких претензій не мають громадські організації вірмен, адигейців, євреїв, чеченців та інших [2]. Тому, розуміючи політичну кон'юнктуру, В. Захарченко завжди наголошує на тому, що його хор співає не українські, а кубанські козацькі пісні. Наприклад, «Розпрягайте, хлопці, коней», «Варенички» та інші, чим завжди дивує українців, які співають те ж саме.

За кошти крайової адміністрації при хорі Захарченка працює Науководослідний центр традиційної культури на чолі з професором М. Бондарем, головна мета якого – не тільки збирати і вивчати народну культуру Кубані, а й доводити, що ця духовна спадщина не належить українському народові (щоб не було підґрунтя для сепаратизму!). Саме тому М. Бондар насаджує теорію, згідно з якою вже на початку ХХ ст. у Кубанській області нібито склався єдиний субетнос «кубанське козацтво», що відірвався від українського народу. Подібні фальсифікації завжди викликали обурення Віктора Чумаченка, який спростовував це у своїх публікаціях і писав, що «теория нового субэтнуса (кубанцы – это русские казаки) носит идеологический, а не научный характер» [17].

Розуміючи хибність своїх аргументів, М. Бондар навіть у наукових публікаціях інформував «компетентні органи»: «Хтось і чомусь посилено працює над проектом створення могутньої української діаспори, на зразок класичної вірменської, що сформувалася, і конструйованої польської, яка б лобювала соціально-економічні і політичні інтереси певних кіл. Цим пояснюються побажання, частково реалізовані, щодо створення своїх різнопланових організаційних, координаційних структур, українських шкіл, своїх ЗМІ, обов'язкової закупівлі (або видання) книг українською мовою, відкриття українських православних храмів (?) тощо» [4]. Закономірно, на подібні сигнали у ФСБ не могли не реагувати.

Яким контрастом виглядають слова В. Чумаченка: «Чудовищно с моральной точки зрения “научное” утверждение, высказывающееся частью кубанских ученых и публицистов о том, что разукраинизация Кубани, начавшаяся в последних числах декабря 1932 г., была «благотворной» для нашего края. Те, кто его бездумно повторяет, забывают, какими чисто коммунистическими методами она проводилась: искусственный голод 1932–33 гг., насильственная депортация станиц с украинским населением в северные регионы, костры из украинских библиотек, массовые политические репрессии и, наконец, полное физическое уничтожение местной украинской интеллигенции. В результате подобной «благотворности» местное украинское население сократилось к настоящему времени по сравнению с 1926 г. почти в 10 раз – показатель, который с точки зрения современной науки можно характеризовать как этническую катастрофу» [17]. Звичайно, таким аргументам можна було протиставити тільки наклеп у ФСБ.

Висновки не забарилися. Якщо російська держава зараз створює україністичний центр і фінансує його, це вже має насторожувати. У 2008 році у

Ростові-на-Дону несподівано з'явився Центр україністики Південного федерального університету на чолі з Е. Поповим, який уявив себе україністом. Було оголошено, що Центр планує підготовку різного профілю фахівців по Україні, але вже 19 грудня того ж року він організував свою першу (анти-українську, ясна річ) конференцію «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі» з метою дестабілізації становища в Україні. На Інтернет-сайті «Кобза. Українці Росії» Е. Попов розмістив цілком брехливу інформацію, що у Краснодарі є дослідники, «що щільно окупували українську проблематику з суто меркантильних міркувань. Отримуючи фінансування із закордонних фондів, ці вчені говорять лише те, що хочуть почути їхні грантодавці. Навіть записуються в «етнічні українці»». Гідну відповідь на тому ж сайті вмістив В. Чумаченко: він не лише спростував брехню, а й викрив цього «україніста» як працівника ФСБ, пояснюючи, що «наклепники всіх мастей узяли на озброєння це універсальне знаряддя розправи зі своїми опонентами. Адже від нього так солодко пахне отрутою, контррозвідкою і шпигунством. Воно ефективне, тому що пускає по сліду жертви всіх собак, навіть якщо вона, ця жертва, ні в чому не винна» [20].

Викритого Віктором Кириловичем Е. Попова в 2009 році взяли на роботу провідним науковим співробітником в Російський інститут стратегічних досліджень у Москву. Колишній співробітник цього інституту доктор історичних наук О. Ситін так характеризує цю особу: «Сотрудник Института Э. Попов, которого, несмотря на его полную профнепригодность, директор держал на работе за его православно-националистические взгляды, развернул в Ростове-на-Дону широкую деятельность в помощь “донецким повстанцам и борцам с фашизмом, сражающимся и умирающим за русский мир”. Институт, правда, в глубокой тайне, принял самое непосредственное участие в проектах «Славянская гвардия», «Русский сектор» и «Русский вектор». Виявляється, що в цьому закладі розробляли аналітичні записки для Адміністрації президента і рекомендації, як боротися проти України [14]. До речі, зараз Е. Попов – провідний науковий співробітник Інституту російського закордоння у Москві, вважається політологом і так само продовжує писати антиукраїнські статті.

Звісно, Віктор Чумаченко розумів, чим він ризикував. Не кожна людина здатна на таку чесність і мужність, особливо на Кубані. Відчуваючи політичну кон'юнктуру, кубанські гуманітарії пишуть так, щоб помітила влада: якщо навіть не буде нагороди, хоч залишать на посаді в час, коли скрізь скорочують кафедри, знищують цілі напрямки науки. Цілковита більшість кубанських істориків та філологів нині не знає сучасної української наукової літератури, навіть якщо вони пишуть про Україну. Для чого їм вивчати тексти «бандерівців» та «петлюрівців»? Серед кубанських гуманітаріїв дешиця справжніх учених, В. Чумаченко був найбільш яскравою постаттю серед них.

В. Чумаченко плідно співпрацював з українськими колегами. Низку його статей можна знайти в авторитетних українських енциклопедично-

довідкових виданнях, серед яких «Енциклопедія Сучасної України», «Енциклопедія історії України», «Шевченківська енциклопедія», «Українське козацтво: Мала енциклопедія», «Енциклопедія української діаспори». Його добре знали українські вчені: Володимир Білецький, Сергій Білокінь, Галина Бондаренко, Олександр Боронь, Віктор Бурбела, Ігор Гирич, Владислав Грибовський, Роман Дзюбан, Віктор Дудко, Дмитро Єсипенко, Микола Жарких, Микола Железняк, Людмила Іванникова, Сидір Кіраль, Микола Кучеренко, Ірина Преловська, Олександр Принь, Костянтин Рахно, Олександр Рибалко, Юрій Савчук, Володимир Семистяга, Остап Середа, Надія Супрун-Яремко, Олесь Федорук...

Не меншою була кількість його знайомих серед кавказьких учених. Доктор філологічних наук, професор Кабардино-Балкарського університету Зухра Кучукова, яка тридцять три роки добре знала Віктора Чумаченка, пише: «Мы его называли “Большой советской энциклопедией”, затем уже «Википедией», поскольку Чумаченко знал все – от античной культуры до мелочей в современной моде. Я всегда щедро пользовалась его бесценными, глубоко аргументированными советами – будь то формулировка темы кандидатской, докторской, проведение конференции, разрешение каких-то психологических проблем, даже выбор спутника жизни (!), воспитание детей и др. Сидя в своей краснодарской квартире, он общался со всем ученым миром» [6].

Маючи колосальну ерудицію, Віктор Кирилович писав ґрунтовні рецензії на енциклопедії, зокрема варто звернути увагу на його ретельний аналіз змісту української (у співавторстві з Б. Фроловим) та російської енциклопедій, присвячених історії козацтва [15]. Пропозиції, що там містяться, допомогли виправити деякі помилки, заповнити певні прогалини в наступних виданнях згаданих книг, проте повноцінна велика наукова енциклопедія козацтва ще чекає свого часу.

В. Чумаченко висунув ідею створення «Великої кубанської енциклопедії», але її підхопила і привласнила людина, нездатна це зробити науково і якісно, тому вже перший том містив численні огріхи, а серед «видатних кубанців», про яких були написані хвалебні статті, виявилися особами з кримінальним минулим. Звичайно, треба було доручити цю справу Чумаченку, але хто швидший, той і ухопив. Це прикро, особливо тому, що на Кубані досі немає повноцінних енциклопедій. Ще гіршим за якістю був енциклопедичний словник з історії Кубані, що видав професор Б. Трьохбратов у 1997 році [22]. Про велику кількість помилок цього видання зауважено в окремих рецензіях [1; 7]. Навіть ініціали В. Чумаченка, як одного з авторів, надрукували на останній сторінці з помилкою.

Інша перспективна ідея В. Чумаченка – створити серію «Бібліотека Кубані», яка б вмістила раритетні видання та книги вже забутих авторів. Звичайно, потрібно було робити наукові коментарі, текстологічний аналіз. Необхідно було, щоб окремі автори писали українською мовою чи її

кубанським діалектом. Переважну більшість подібних текстів виявив, звісно, сам Віктор Кирилович. Цю ідею також підхопили і реалізували спотворено – про це див: [19]. Тільки коли надрукували 19-й том, згадали про Чумаченка, і саме тому вийшло кілька книжок за його участі: «У истоков литературы Кубани» (від Антона Головатого до Степана Ерастова), «Исторические публицисты» (Прокофій Короленко, Іван Попко, Євгеній Феліцин) тощо.

Навіть вивчаючи наукову спадщину провідних дореволюційних кубанських істориків – Івана Попка, Прокофія Короленка, Євгена Феліцина, Федора Щербини, філолог В. Чумаченко знайшов багато текстів, раніше невідомих.

Справжньою сенсацією стало відкриття Віктора Чумаченка про те, що особистий фонд видатного кубанського козачого історика, економіста і соціолога Федора Щербини у крайовому архіві (який складають оригінали і копії документів, привезених з Праги архівістом Г. Чучмаєм, за винятком «антирадянських книг» Щербини, що конфіскували прикордонники у Чопі) – це лише невелика частина архіву, який у середині 60-х років таємно був переправлений із Чехословаччини до США. Виявити це допоміг американський історик Брайан Боук – один із друзів В. Чумаченка [5]. Енергія Віктора Кириловича, його наполегливі пошуки, аналітичний розум і особисті зв'язки сприяли тому, що копії найважливіших документів з архіву Щербини, нарешті, отримали в Краснодарі на початку 2008 року. Документи, які Чумаченку надійшли з Української вільної академії в США, привіз старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Юрій Савчук, який був деякий час у Нью-Йорку. До речі, ще в жовтні 1998 року саме Чумаченко знайшов на Ольшанському цвинтарі у Празі могилу Ф. Щербини. Саме це уможливило перепоховання праху великого кубанця у Краснодарі в 2008 році.

Однак сенсацію кубанські історики сприйняли дуже стримано. Набагато більше вони звертали увагу на україністичний нахил наукових досліджень Віктора Кириловича. Були й такі, що натякали «органам» на нібито антиросійську спрямованість цих досліджень. На різних форумах в Інтернеті різні провокатори, що ховалися під псевдонімами «Казак», «Кубанец», «Студент» та інші, цькували професора, приписували йому різні нісенітниці. Деякі це робили в свої публікаціях під справжніми прізвищами. Незважаючи ні на що, подвижник науки продовжував свою роботу, яку нам ще необхідно буде осмислити.

Він планував написати докторську дисертацію про найцікавішого кубанського україномовного літератора – Василя Мову-Лиманського. Ще від часу перебування у Мюнхені він йшов до цього, виявив дуже багато невідомих досі текстів, але не встиг завершити цю важливу роботу. Заважали інші, не менш важливі проекти. Серед них – публікація творів Федора Щербини, отриманих з Америки. Найбільшого значення В. Чумаченко надавав виданню спогадів, про що писав неодноразово [16]. Віктор Кирилович ставив

мемуари великого кубанця на один рівень із «Тихим Доном» Шолохова. В. Чумаченко встиг видати всі чотири томи спогадів, доля двох томів інших творів, які ніколи не друкувалися, ще не визначена. В перспективі Віктор Кирилович бажав видати повне зібрання творів Ф. Щербини. Хто тепер це реалізує?

Безумовно, В. Чумаченко зробив би ще більше, якби не несподівана боротьба з ректоратом університету, якому він віддав 20 років життя. Після того, як змінився ректор, нова адміністрація вирішила відібрати у професора квартиру, яка вже була приватизована на законних підставах (перед тим Віктор Кирилович жив у різних гуртожитках близько 40 років). Знайшовся навіть претендент на його житло. В. Чумаченко двічі виграв суд проти «рідного» ректорату (унікальна за своєю дикістю ситуація!). Допомогла громадська підтримка: 6 квітня 2012 року кубанське телебачення в новинах показало сюжет «Как профессора хотели сделать бомжом». На захист відомого науковця став авторитетний письменник В. Ліхоносов, але виконувач обов'язків ректора М. Шадюк без сорому продовжував терор проти свого професора, на той час уже дуже хворого.

На одному з інтернет-форумів Віктор Кирилович здивовано написав: «проглядывает в моей ситуации какая-то недалёковидность наших руководителей. Всю жизнь я был по взглядам твердым “государственником”, а теперь из меня сознательно и упорно делают диссидента. Ну, выгонят меня на улицу, буду я ходить по оппозиционным митингам, выступать против всего и вся, звать Русь к топору, коротать ночи в кутузках, вместо того, чтобы писать свои научные труды. Это кому-нибудь нужно? От этого будет кому-нибудь польза?» [8]. Програвши суди, ректорат вирішив помститися. Чумаченка позбавили посади завідувача кафедри, керівника наукового центру, передали журнал «Культурная жизнь Юга России» (який створив Віктор Кирилович) іншій людині, скоротили навантаження до мінімуму. На вченій раді професор Б. Трьохбратов публічно звинувачував Чумаченка, що той працює на українських націоналістів і загрожував написати у ФСБ, щоб там звернули увагу на колегу. Під цим приводом і відібрали журнал, де Віктор Кирилович нібито не те друкував, що потрібно.

Працювати далі в КДУКМ тепер було неможливо. Вчений міжнародного рівня тут був не потрібен. Усі гроші професор витратив на суди, на ліки вже їх катастрофічно не вистачало. А лікуватися було дуже потрібно: страшна гіпертонія, діабет, усе гірший зір... Наприкінці 2016 року хвороба не дозволила В. Чумаченку взяти участь у науковій конференції в селищі Кабардинка, а через рік (менше як за два місяці до смерті) він все ж поїхав на наступну конференцію (це був Другий міжнародний науковий форум «Культурное наследие Северного Кавказа как ресурс межнационального согласия», 13–15 жовтня 2017 року, в селищі Кабардинка). Тоді я жив із ним в одному номері й бачив, як Віктору було важко все: ходити, сидіти, стояти, лежати, говорити, навіть дихати. Ноги ледве витримували вагу тіла – треба

було нехайно щось змінювати в своєму житті. Але він нічого не міняв, тільки намагався встигнути зробити те, що планував. Не встиг... Погана звичка працювати вночі лише погіршувала стан здоров'я.

У 2014–2017 роках Віктор Кирилович працював старшим науковим співробітником відділу експертно-консультативної діяльності та проблем культурного і природної спадщини, провідним науковим співробітником відділу комплексних проблем вивчення культури Південної філії Російського науково-дослідного інституту культурної та природної спадщини ім. Д. С. Ліхачова. Директор цієї філії Ірина Горлова фактично врятувала Чумаченка. Вона раніше була ректором КДУКМ і добре знала його як одного з найкращих працівників і видатного вченого. Втім, повернути Віктору Кириловичу здоров'я вона не могла.

В останні дні В. Чумаченко багато працював, листувався, телефонував, тому коли у вівторок 5 грудня він не відповідав на дзвінки, це дуже здивувало всіх. Він помер в ніч з 4-го на 5-е грудня біля комп'ютера. Лікарі кажуть, що відірвався тромб. Коли нарешті увійшли в його квартиру, комп'ютер був увімкнений. На останню зустріч з ним у Краснодарі прийшли приголомшені люди з різних вишів, музеїв, наукових та інших закладів, його друзі та добрі знайомі. Я не бачив нікого з КДУКМ, де Віктор працював стільки років. Можливо, коли нова адміністрація зрозуміє, кого втратили, там з'явиться меморіальна аудиторія імені Чумаченка? Тільки як розповідати майбутнім студентам, чому він змушений був звільнитися?

Родичі поховали В. Чумаченка у станиці Ахметовська, де він колись народився. А нам залишається думати, кого ми втратили. Можна згадати, що він був автором понад 600 наукових праць, надрукованих у Росії, Україні, США і навіть Австралії. Був заслуженим працівником культури України (1998), Кубані (2001) та Республіки Адигея (2016). Формально він філолог, але його багато хто називав істориком. Насправді ж, він був енциклопедистом. Його наукові напрямки – літературознавство, україністика, етнографія і фольклористика, культурологія, кубанське краєзнавство, книгознавство, історіографія, джерелознавство... Все це було спрямовано головню на дослідження української Кубані, кубансько-українських літературних і книжкових зв'язків, кубанської літературної традиції як частини діалогу культур в умовах поліетнічного регіону.

Гідне життя В. Чумаченка заслуговує на створення пам'ятника, яким може бути книга спогадів про нього. Він очолював «Кухаренківські читання», «Кубанські літературно-історичні читання», тепер час починати міжнародні «Чумаченківські читання», бо його постать об'єднувала дослідників різних держав. Вічна йому пам'ять!

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А. Достижения и недостатки двух новейших уникальных изданий по истории Кубани // *Голос минувшего: Кубанский исторический журнал*. 1998. № 1–2. С. 66–69.
2. Авраменко А. Третя збірка «Кубань – Україна» і проблеми кубанської україністики (з практики діяльності сучасних українських громадських фондаций на Кубані) // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Історія*. 2009. Т. 25. С. 182–195.
3. Білецький В. Українці України і Кубані: рух назустріч один одному (до історії співпраці громадських організацій Донеччини і Кубані: 1992–2009 рр.) // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Історія*. 2009. Т. 25. С. 212–213.
4. Бондарь Н. Некоторые формы взаимодействия русской и украинской традиций в условиях Кубани // *Кубань–Украина. Шевченковские чтения–2008. Историко-культурные связи Кубани и Украины: к 70-летию В. Захарченко: материалы научно-практической конференции*. Краснодар: Пресс-Имидж, 2008. С. 141.
5. Боук Б., Чумаченко В. «Американський слід» у долі наукового архіву Федора Щербини: від гіпотези до підтвердження її // *Пам'ятки України: історія та культура*. 2005. № 3–4. С. 190–199.
6. В. К. Чумаченко в воспоминаниях друзей и коллег // *Наследие веков*. Краснодар, 2017. № 4 (12). С. 112. URL: heritage-magazine.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_4_.pdf.
7. Гололоб В. (Чумаченко В.). Первый опыт кубанских энциклопедистов // *Кубань: Проблемы культуры и информатизации*. 1998. № 2. С. 53–54.
8. Заслуженный бомж Кубани – 2 // *Форум Кубань.Ру*. URL: forums.kuban.ru/f1476/zasluzhennyj_bomzh_kubani_-_2_a-2588641.html.
9. Козак Мамай: Навчальний посібник-хрестоматія з української літератури / Упорядники: В. Оліфіренко, В. Чумаченко. Київ – Донецьк – Краснодар, 1998. 224 с.
10. Мова (Лиманський) В. Куліш, Байда і козаки. Інтермедія до драми П. Куліша «Байда» з додатком листа Василя Мови до Василя Гнилосирова і драми П. Куліша «Байда, князь Вишневецький». Супровідні статті і редакція Ю. Шевельова і В. Чумаченка. Нью-Йорк, 1995.
11. «Прощавай, Україно, ми були останніми...»: Інтерв'ю з ученим секретарем Товариства української культури Кубані, професором Віктором Кириловичем Чумаченком // *Вісник Товариства української культури Кубані*. 2005. № 2 (42), 7 листопада. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1187-proshchavaj-ukrajino-my-buly-ostannimy.html.
12. Скибицкая И. Из истории одной переписки, или Нужны ли украинцы Кубани

- Генеральному консульству України в Ростові-на-Дону? // Кубань–Україна: проблеми історико-культурного взаємодія. 2010. Вип. 4. С. 326–335.
13. Слущкий А. Сьогодні сповнилося 50 років з дня народження відомого кубанського професора-українофіла Віктора Кириловича Чумаченка // Вісник Товариства українців Кубані (Краснодар). 2006, 27 квітня. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1365-ukrajinska-dusha-redaktora-visnyka.html.
 14. Сытин А. Мракобесие Российского института стратегических исследований: взгляд изнутри. URL: <http://politconsultant.org/themes/metrazh/mrakobesie-rossijskogo-instituta-strategicheskikh-issledovaniy-viglyad-iznutri.html>.
 15. Фролов Б., Чумаченко В. Разговор по существу: Рецензия на кн.: Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ; Запоріжжя, 2002. 568 с. // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2003. № 4 (6). С. 65–71; Чумаченко В. Казачья энциклопедия: попытка № 3: Рецензия на кн.: Казачество: Энциклопедия / Гл. ред. А. Федотов. Москва, 2003. 400 с. // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2004. № 4. С. 79–86.
 16. Чумаченко В. Воспоминания Ф. Щербины (к проблеме этнокультурной идентичности автора) // Кубань–Україна: проблеми історико-культурного взаємодія. 2008. Вип. 3. С. 46–61; Чумаченко В. Краткий путеводитель по воспоминаниям Ф. Щербины // Культурная жизнь Юга России. 2008. № 3 (28). С. 145–154; Чумаченко В. Шесть чувалов бесценного наследства: готовится к отправке в типографию четвертый том шеститомного собрания сочинения казачьего историка Фёдора Щербины // Кубанские новости. 2014, 17 сентября С. 8.
 17. Чумаченко В. Идентичность кубанского казачества (научный и идеологический аспекты проблемы) // Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям: матеріали науково-практичної конференції. Донецьк, 2004. С. 198–199.
 18. Чумаченко В. Казачья литературная Голгофа (кубанские писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: Материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации). Краснодар, 2001. С. 255–266. URL: www.cossackdom.com/cossack21/chumachenko_golgota.htm.
 19. Чумаченко В. «Кубанская библиотека» в свете проблемы идентичности // Культурная жизнь Юга России. 2009. № 2 (31). С. 71–74.
 20. Чумаченко В. О гэбэшном «филиальчике» в ЮФУ: Ростовские украиноведы начинают карьеру с клеветы // Вісник Товариства українців Кубані (Краснодар). 2009, 1 лютого. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/2658-o-gbshnom-filyalchyke-v-jufu.html.
 21. Чумаченко В. Светлая душа: К 70-летию со дня рождения В. Лихоносова // Культурная жизнь Юга России. 2006. № 2 (16). С. 3.
 22. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времён до октября 1917 года / Под ред. Б. Трехбрата. Краснодар, 1997. 560 с.

CHUMACHENKO VIKTOR KYRYLOVYCH (1956–2017): LIFE AND SCIENTIFIC WAYS OF THE ENCYCLOPEDIST FROM KUBAN

Anatolii Avramenko

*Krasnodar regional public organization «Kuban–Ukraine Commonwealth»,
Krasnodar, Russia*

The article is devoted to V. Chumachenko as the philologist (literary scientist), historian and encyclopedist. The author, based on his own experience in communicating with V. Chumachenko as the one of the most prominent russian experts in Ukrainian studies as well on some sources, presents interesting biographical facts, tells about the life and scientific priorities, the most important projects of him. The general condition of the Ukrainian ethnos in the Kuban, in particular its cultural status and prospects of development is described by presentation of V. Chumachenko life and scientific ways.

Keywords: V. Chumachenko, Ukrainian studies, Kuban, encyclopedia science.

REFERENCES

Avramenko, A. (1998). Dostizheniia i nedostatki dvukh noveishikh unikalnykh izdaniï po istorii Kubani. *Golos minuvshogo: Kubanskii istoricheskii zhurnal*, 1-2, 66-69 (in Russian).

Avramenko, A. (2009). Tretia zbirka «Kuban – Ukraina» i problemy kubanskoï ukrainistyky (z praktyky diialnosti suchasnykh ukrainskykh hromadskykh fundatsii na Kubani). *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriiia*, 25, 182-195 (in Ukrainian).

Biletskyi, V. (2009). Ukraintsi Ukrainy i Kubani: rukh nazustrich odyñ odnomu (do istorii spivpratsi hromadskykh orhanizatsii Donechchyny i Kubani: 1992–2009). *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriiia*, 25, 182-195 (in Ukrainian).

Bondar, N. (2008). Nekotorye formy vzaimodeistviia russkoi i ukrainskoi traditcii v usloviakh Kubani. Kuban–Ukraina. Shevchenkivskie chteniia–2008. In *Proceedings of Science Conference «Istoriko-kulturnye sviazi Kubani i Ukrainy: k 70-letiiu V. Zakharchenko»*. Krasnodar: Press-Imidzh (in Russian).

Bouk, B., Chumachenko, V. (2005). «Amerykanskiy slid» u doli naukovoho arkhivu Fedora Shcherbyny: vid hipotezy do pidtverdzhennia yii. *Pamiatky Ukrainy: istoriiia ta kultura*, 3-4, 190-199 (in Ukrainian).

Chumachenko, V. (2001). Kazachia literaturnaia Golgofa (kubanskie pisateli, istoriki i zhurnalisty – zhertvy politicheskikh repressii). In *Proceedings of the Science Conference «Tretie kubanskie literaturno-istoricheskie chteniia»* (pp. 255-266). Krasnodar,

www.cossackdom.com/cossack21/chumachenko_golgofa.htm (in Russian).

Chumachenko, V. (2004). Identichnost kubanskogo kazachestva (nauchnyi i ideologicheskii aspekty problemy). In *Proceedings of the Science Conference «Kulturni zvi'azky Donechchyny z ukrainskym zarubizhzhiam»* (pp. 198-199). Donetsk (in Russian).

Chumachenko, V. (2006). Svetlaia dusha: K 70-letiiu so dnia rozhdeniia V. Likhonosova. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 2(16), 3 (in Russian).

Chumachenko, V. (2008). Vospominaniia F. Shcherbiny (k probleme etnokulturnoi identichnosti avtora). *Kuban–Ukraina: voprosy istoriko-kulturnogo vzaimodeistviia*, 3, 46-61 (in Russian).

Chumachenko, V. (2008). Kratkii putevoditel po vospominaniiam F. Shcherbiny. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 3(28), 145-154 (in Russian).

Chumachenko, V. (2014). Shest chivalov bestcennogo nasledstva: gotovitsia k otpravke v tipografiu chetvertyi tom shestitomnogo sobraniia sochineniia kazachego istorika Fedora Shcherbiny. *Kubanskii novosti*, Sep. 17, 8 (in Russian).

Chumachenko, V. (2009). «Kubanskaia biblioteka» v svete problemy identichnosti. In: *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 2(31), 71-74 (in Russian).

Chumachenko, V. (2009). O gebeshnom «filialchike» v YFU: Rostovskie ukrainovedy nachinaiut kareru s klevety. Visnyk Tovarystva ukraintsiv Kubani (Krasnodar), Feb. 1, www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/2658-o-gbshnom-fylyalchyke-v-jufu.html (in Russian).

Chumachenko, V. (2004). Kazachia entciklopediia: popytka № 3: Retcenzii na kn.: Kazachestvo: Entciklopediia (A. Fedotov, ed.). Moscow, 2003. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 4, 79-86 (in Russian).

Frolov, B., Chumachenko, V. (2003). Razgovor po sushchestvu: Retcenzii na kn.: Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia. Kyiv; Zaporizhzhia, 2002. 568 p. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 4(6), 65-71 (in Russian).

Golob, V. (Chumachenko, V.). (1998). Pervyi opyt kubanskikh entciklopedistov. *Kuban: Problemy kultury i informatizatsii*, 2, 53-54 (in Russian).

Mova, V. (Lymanskyi, V.). (1995). *Kulish, Baida i kozaky. Intermediia do dramy P. Kulisha «Baida» z dodatkom lysta Vasylia Movy do Vasylia Hnylosyrova i dramy P. Kulisha «Baida, kniaz Vyshnevetskyi»*. (Y. Shevelov, V. Chumachenko, eds). New-York (in Ukrainian).

Olifirenko, V., Chumachenko, V. (Eds.). (1998). *Kozak Mamai: Navchalnyi posibnyk-khrestomatiia z ukrainskoi literatury*. Kyiv, Donetsk, Krasnodar (in Russian).

«Proshchavai, Ukraino, my buly ostannimy...»: Interviu z uchenym sekretarem Tovarystva ukrainskoi kultury Kubani, profesorom Viktorom Kyrylovychem Chumachenkom. (2005). *Visnyk Tovarystva ukrainskoi kultury Kubani*, 2(42), Nov. 7. www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1187-proshchavaj-ukrajino-my-buly-ostannimy.html (in Russian).

Skibitskaia, I. (2010). Iz istorii odnoi perepiski, ili Nuzhny li ukraintey Kubani

Generalnomu konsulstvu Ukrainy v Rostove-na-Donu? *Kuban–Ukraina: voprosy istoriko-kulturnogo vzaimodeistviia*, 4, 326-335 (in Russian).

Slutskiy, A. (2006). Sohodni spovnylosia 50 rokov z dnia narodzhennia vidomoho kubanskoho profesora-ukrainofila Viktora Kyrylovycha Chumachenka. *Visnyk Tovarystva ukrainsiv Kubani (Krasnodar)*, Apr. 27, www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1365-ukrajinska-dusha-redaktora-visnyka.html (in Ukrainian).

Sytin, A. Mrakobesie Rossiiskogo instituta strategicheskikh issledovaniy: vzgliad iznutri, www.politconsultant.org/themes/metrazh/mrakobesie-rossiyskogo-instituta-strategicheskikh-issledovaniy-viglyad-iznutri.html (in Russian).

Trekhbratova, B. (Ed.). (1997). *Entsiklopedicheskii slovar po istorii Kubani s drevneishikh vremen do oktiabria 1917 goda*. Krasnodar (in Russian).

V. Chumachenko v vospominaniakh druzei i kolleg. (2017). *Nasledie vekov*. Krasnodar, 4(12), 112, www.heritage-magazine.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_4_pdf (in Russian).

Zasluzhennyi bomzh Kubani – 2. *Forum Kuban.Ru*, www.forums.kuban.ru/f1476/zasluzhennyj_bomzh_kubani_-_2_a-2588641.html (in Russian).

КОСТЯНТИН ГЕОРГІЙОВИЧ БРЕСЛАВЕЦЬ (1941–2012)

Анатолій Шушківський
*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Персоналогічне дослідження присвячено авторів статей та координатору «Енциклопедії Сучасної України», кандидату фізико-математичних наук Костянтину Бреславецю.

Ключові слова: Костянтин Бреславець, «Енциклопедія Сучасної України», Харківський фізико-технічний інститут, Харків.

Харківський фахівець з фізико-технічних наук, багаторічний співробітник Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України (ХФТІ) Костянтин Бреславець координував від своєї установи укладання «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ), починаючи з першого тому. Нині за його авторством в ЕСУ опубліковано лише 4 статті (у другому томі – про подружжя Анатолія та Галину Березіних, у 3-му – про Фелікса Бусла, у шістнадцятому – про Віктора Лебедева), а також заплановано розміщення в наступних томах незначної кількості статей (наприклад, Галину Полякову, Липу Розенцвейга), однак цей доробок – лише незначна частина того внеску, який він зробив для творення національної енциклопедії.

У 1998–99 роках К. Бреславець здійснив роботу зі складання переліку гасел науковців ХФТІ, про яких варто розмістити окремі статті в ЕСУ. Йому довелося докласти значних зусиль, щоб відслідкувати фактично всіх визначних учених (переважно докторів, а подекуди й кандидатів наук), які в різний час (зокрема і довоєнний; лише кілька років чи значний період) працювали в ХФТІ – одному з найстаріших і найбільших центрів фізичної науки в Україні. Надалі цей список він постійно поповнював прізвищами тих, хто захистив докторські дисертації протягом року або перейшов працювати до ХФТІ з інших наукових установ, ВНЗів чи приїхав з інших країн. Костянтин Георг

гійович на адресу Координаційного бюро ЕСУ НАН України (пізніше – Інституту енциклопедичних досліджень НАН України) надіслав понад 180 біографічних довідок, до написання яких залучив Ю. М. Ранюка, А. М. Довбню, І. М. Неклюдова, С. В. Пелетминського, В. М. Ажажу, М. Ф. Шульгу, Ю. Л. Болотіна, О. М. Єгорова, Р. П. Слабоспицького, В. Ф. Зеленського та ін. Низку анкет з біографіями вчених і характеристикою їхнього наукового доробку склав особисто на основі архівних даних або записав зі слів анкетованих.

Упродовж понад десяти років постійно доповнював надіслану раніше інформацію (наприклад, коли відходили люди старшого покоління, а живі отримували звання, премії, переходили на іншу посаду або на інше місце роботи, оновлював перелік опублікованих праць), вичитував статті безпосередньо перед верстанням чергового тому. До Костянтина Георгійовича можна було звернутися стосовно фізиків, які працювали в інших харківських науково-дослідних осередках, а також за порадою щодо кандидатур, яким можна замовити загальну статтю фізико-технічного профілю.

Костянтин Бреславець народився 16 січня 1941 року в Харкові в сім'ї механіка заводу «Електромашина» Георгія Прокоповича та бухгалтера трамвайно-тролейбусного депо Антоніни Петрівни (дівоче прізвище – Плиско). Ішла друга світова війна, і згодом після нападу нацистської Німеччини на СРСР батька мобілізували на фронт у танкові війська. Провоювавши 4 роки, він у червні 1945-го загинув. Мама також померла в молодому віці, залишивши малого Костю круглим сиротою. Гідному вихованню, незважаючи на воєнні та повоєнні матеріальні труднощі, Костянтин Георгійович завдячує своїм дідусям та бабусі по маминій лінії. Вони змогли забезпечити його батьківською любов'ю, вказати вірний шлях у житті. У подальшому він буде згадувати про це неодноразово і з вдячністю.

Після закінчення у 1958 році загальноосвітньої школи зі срібною медаллю 17-річний Костянтин вступив на вечірнє відділення фізико-математичного факультету Харківського державного університету імені О. Горького (нині імені В. Каразіна) та водночас розпочав працювати набірником в обласній друкарні. За життя він був енергійною людиною, йому вдавалося поєднувати працю з навчанням, потім наукову діяльність із сімейними справами, зокрема і з вихованням дітей. Костянтину Георгійовичу завжди вистачало часу й на відпочинок, який зазвичай полюбляв проводити активно, і на заняття різноманітними улюбленими справами. У студентські роки захопився туризмом, особливо гірським, разом із друзями побував у багатьох куточках Кавказу та Алтаю. Іноді наукова діяльність на деякий період відривала його від рідних, але згодом він намагався це надолужити з подвійною віддачею. До дітей у нього було особливе ставлення. Рано втративши своїх батьків, Костянтин Георгійович огорнув сина та доньку якнайпалкішою любов'ю, немовби прагнув віддати їм часточку своєї душі. Читав їм книжки, розповідав казки, які сам придумав; улітку ходив з ними в походи харківськими околицями з обов'язковим розведенням багаття, у якому пекли картоплю; взимку каталися в лісі на лижах.

Костянтин Георгійович зібрав удома велику бібліотеку, в якій, окрім фахових книг з фізико-технічної проблематики, історії науки та техніки (присвячені харківським науково-дослідним установам, про життя та діяльність Абрама Йоффе, Бориса Лазарева, Олександра Усикова, Віктора Іванова, Володимира Толока, Миколи Хижняка тощо), є багато книг з історії України. К. Бреславець сповідував українські цінності, дуже пишався тим, що він не просто українець, а є ним у сьомому поколінні; що народився, виріс і мешкав в Україні; пишався її славетним минулим, культурою, природними багатствами, науковим потенціалом; бажав їй добробуту та процвітання; вірив у те, що в нашої держави є всі можливості, щоб бути однією з найбільш розвинутих в Європі.

1960 року, продовжуючи навчання у ВНЗі, перейшов на роботу до Інституту радіофізики та електроніки АН УРСР на посаду техника-конструктора. Імовірно, саме в стінах цього закладу він по-справжньому усвідомив своє призначення та отримав перший цінний науковий досвід. У грудні наступного року разом з групою однокурсників став співробітником Харківського фізико-технічного інституту АН УРСР (ХФТІ; від 1993 – сучасна назва), який не залишав до виходу в 2011 році на наукову пенсію за станом здоров'я. Від 1965 до 1983 року К. Бреславець обіймав посаду молодшого наукового співробітника лабораторії молекулярної фізики (№ 15-20) та брав безпосередню участь у наукових дослідженнях, які стосувалися фізики та техніки низьких температур, кріовакуумної адсорбції газів і парів низькокиплячих рідин (гелій, водень, неон, азот і їхні суміші) на адсорбентах різного походження та пористості (синтетичного цеоліту СаА, СаЕ-Н, карбонізованого викопного вугілля, промислового активного вугілля типу СКТ-2А, СКТ-4Б, вуглецевих волокнистих матеріалах типу КУТ та ін.) у діапазоні тисків 10^{-9} ... 10^{-3} мм рт. ст. і температур 20,7...27,0...78 К.

Разом із колегами розвинув новий напрям в адсорбційній науці – кріовакуумна активована фізична адсорбція; виявив її механізм і закономірності, розробив методи використання для вивчення мікропористої структури адсорбентів, практичні рекомендації для використання у кріовакуумних пристроях, які проектували та зводили в той час на низці підприємств, зокрема п/с В-2572, п/с А-3605, «Електроважмаш», «Завод транспортного обладнання», ВО «Енергія». 1974 року захистив кандидатську дисертацію «Исследование кривовакуумной адсорбции компонентов воздуха углеродными адсорбентами с различной пористой структурой» і того ж року отримав диплом кандидата фізико-математичних наук (МФМ № 022867). Відтоді фактично керував групою молодших наукових співробітників лабораторії № 15-20.

Від 1983 до 1986 року був молодшим науковим співробітником, старшим науковим співробітником, начальником наукової групи перспективного планування, прогнозування науково-дослідної роботи та удосконалення системи управління науковими дослідженнями науково-технічного відділу (№ 86-00); у 1986–1994 роки – начальником лабораторії наукової організації праці та управління виробництвом (№ 42-00); від 1994 року –

старшим науковим співробітником відділу патентів і науково-технічної інформації (№ 87-00).

Від початку 1990-х до 2011 року займався науково-методичним, науково-організаційним та інформаційним забезпеченням у фізико-технічній галузі та ХФТІ у зв'язку з конверсією, розвитком робіт з атомної науки і техніки, перетворенням галузевого збірника «Вопросы атомной науки и техники» в український науковий журнал, атестацією науково-технічного потенціалу ХФТІ. За весь період наукової та науково-організаційної діяльності самостійно та разом з колегами написав понад 80 наукових статей і оглядів, запатентував 3 винаходи, був виконавцем, співкерівником і керівником понад 25 наукових та науково-організаційних тем фундаментального і прикладного характеру.

За словами колег з ХФТІ, Костянтин Георгійович мав такі якості, як високий професіоналізм, широкий діапазон інтересів, творча активність і відповідальність за доручену справу, комунікабельність, дисциплінованість, старанність, чуйність, сприйнятливість до критики, як від керівництва, так і від товаришів по роботі. Він завжди із задоволенням ділився своїми знаннями зі всіма, хто до нього звертався. З великою повагою ставився до рідного Інституту, чудово знав його історію, поважав започатковані в ньому традиції, щорічно з великим ентузіазмом супроводжував нові інститутські експонати на різноманітні виставки.

П'ять років тому (19 квітня 2012) на 71-му році життя після тривалої та тяжкої хвороби Костянтин Бреславець відійшов у засвіти. Маючи твердий характер і сильні вольові якості, які змалку неодноразово допомагали досягати поставленої мети та долати труднощі, понад два останніх роки він боровся за життя, а його родина, друзі та колеги всіляко підтримували його і сподівалися на диво. Хвороба повністю прикувала Костянтина Георгійовича до ліжка, однак не змогла здолати його духовно. Він не лише був хорошим науковцем, вірним товаришем і добрим сім'янином (разом зі своєю однокласницею, дружиною та другом Лорою Олександрівною виховав сина Юрія та доньку Карину, встиг дочекатися внуків Олександра та Михайла), а й патріотом України. На його могилі на плиті викарбували рядки з улюбленої пісні «У райському саду (Яворина)» (слова С. Галябарди, композитор і виконавець С. Гіга):

... Я любив Вас усіх, та найбільше любив Україну,
Певно, в цьому і є та найважча провина моя.

Українська наука і техніка, енциклопедистика зазнали значних втрат, але тішить те, що, за словами дружини, Костянтин Георгійович пішов в інший світ щасливою людиною, бо присвятив своє життя улюбленій справі, зробив багато доброго та корисного, користувався великою повагою колег і близьких, загалом прожив насичене та цікаве життя.

KOSTIANTYN HEORHIYOVYCH BRESLAVETS (1941–2012)

Anatolii Shushkivskiy
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

This personological study is devoted to Kostiantyn Breslavets as an author and coordinator of the Encyclopedia of Modern Ukraine, candidate in Physics and Mathematics.

Keywords: Kostiantyn Breslavets, Encyclopedia of Modern Ukraine, Kharkiv Institute of Physics and Technology, Kharkiv.

У КРАЇНЬСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА СПРАВА В ПОДІЯХ

УДК 82-94

П'ЯТА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНЬСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА»

Владислав Муха

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Енциклопедистика – порівняно молода галузь науки в Україні, хоча ми можемо похвалитися столітньою історією створення власне українських енциклопедій новітнього часу. Видання двох томів енциклопедичного довідника «Украинский народ в его прошлом и настоящем» у 1914–1916 роках, до створення якого було залучено визначні наукові й літературні сили обох частин тогочасної України, яскраве свідчення цього. Федір Вовк, Михайло Грушевський, Петро Єфименко, Максим Ковалевський, Агатангел Кримський, Володимир Охримович, Степан Рудницький, Олександр Русов, Степан Томашівський, Михайло Туган-Барановський – далеко не повний список укладачів та авторів цього довідника.

В усі часи – від створення перших старогрецьких енциклопедичних праць, а особливо після появи підготовленої під керівництвом Д. Дідро і Ж.-Л. д'Аламбера 35-томної «Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers» («Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел») у Парижі в 1751–80 роках – до найдовершеніших енциклопедій сучасності, зокрема «Encyclopaedia Britannica», енциклопедичні видання вважали й продовжують вважати еталонними. Вони виконують роль безперечного авторитету з будь-яких питань в усіх відомих на сьогодні галузях знань. Знайшлося багато охочих скористатися цим: автори почали маркувати свої видання як енциклопедичні. Видавництва України щороку випускають понад 100 найменувань книжкової продукції, які позначено як енциклопедії чи енциклопедичні словники (довід-

ники). А втім, за змістом, структурою, наповненням, жанровими особливостями ці видання не завжди відповідають заявленому в заголовку типу – «енциклопедія». Звичайно, це не може не викликати занепокоєння вчених-енциклопедистів. Таку ситуацію пояснює, зокрема, й загальний сьогоdnішній стан у науковій сфері України.

Щоб систематично ознайомлювати наукову громадськість з найновішими досягненнями теоретичної та практичної енциклопедистики, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України в 2008 році започаткував проведення міжнародних наукових конференцій «Українська енциклопедистика»¹.

Від 27 листопада до 1 грудня 2017 року проведено П'яту міжнародну наукову конференцію «Українська енциклопедистика». Її було організовано у форматі інтернет-конференції (веб-сайт конференції: <http://ue.encyclopedia.kiev.ua>) і присвячено питанням регіональної енциклопедистики, серед них:

- регіональні (універсальні, тематичні, галузеві, персональні) та красезнавчі енциклопедичні видання як джерело інформації національної ваги: роль і значення для інтелектуального й духовного розвитку країни;
- засади, принципи й методи створення регіональних енциклопедій;
- типи українських регіональних енциклопедій: спрямування, особливості представлення форми і змісту тощо;
- світова енциклопедистика в регіональному зрізі;
- електронні регіональні енциклопедії та словники;
- мова і стиль енциклопедичних видань.

Обговорення обмеженої тематики сприяло більш тісній співпраці і глибшому зануренню в наукові проблеми. Серед тих, хто зголосився взяти участь в обговоренні зазначених вище тем, були: фахівці з бібліотечної справи – Т. Добко та О. Дуднік (Національна бібліотека України імені В. Вернадського), В. Соколов (Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), М. Федорова (Полтавська Обласна універсальна наукова бібліотека імені І. Котляревського), Л. Саєнко (Одеська національна наукова бібліотека), з історичних наук – Т. Нагайко (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди), А. Авраменко (науково-дослідний центр Краснодарської регіональної організації «Співдружність Кубань–Україна»), з шевченкознавства – І. Марцінковський (Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова), енциклопедичної справи – М. Михайличенко (редакція «Енциклопедії Бердянська»), М. Железняк, О. Іщенко, В. Муха, О. Савченко, С. Очеретянко (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України) та ін.

Запропоновані доповіді виявилися глибокими й актуальними. Наприклад, велике зацікавлення викликала розвідка Т. Добко та О. Дудніка «Біобібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.) як джерело енциклопедичних досліджень», у якій автори запро-

¹ Железняк М. Українська енциклопедистика: регіональний аспект // Українська енциклопедистика. Регіональний аспект: Матеріали П'ятої міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Железняка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2017. 5–6.

понували багатий фактичний матеріал для укладачів різних за жанром та регіональним охопленням енциклопедичних видань. Захоплюючим і важливим своїм фактажем виявилось дослідження А. Авраменка про історичні атласи – «Історичний атлас як тип енциклопедичного видання (деякі спостереження та пропозиції)», яке, між іншим, отримало справедливі запитання щодо кореляційних (і не лише) зв'язків між атласами й енциклопедіями. Цікаве поєднання регіональної енциклопедії з персональною, яку присвячено Тарасу Шевченку (йдеться про «Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини») представлено в доповіді І. Марцінковського. Переконливими в своїх судженнях були О. Савченко, В. Муха і С. Очеретянко у висвітленні питань створення енциклопедичного продукту в сучасній Україні, беручи до уваги особливості державної політики у сфері книгодрукування. Варто відзначити ґрунтовну доповідь В. Соколова про створення енциклопедій бібліотечної справи, зокрема й регіонального характеру, що представляють Харківщину («Створення регіональних енциклопедій з бібліотечної справи як важливий напрям розвитку бібліотечної політики регіонів»). Між іншим, саме ця доповідь виявилася найбільш популярною – її переглянула найбільша кількість відвідувачів (71 особа) сайту конференції.

Загалом відповідно до служби Google Analytics сайт конференції за час її проведення відвідало 108 осіб (з них 93,4 % з України, 2,9 % зі США, 1,7 % з Нідерландів, 0,8 % з Перу, 0,8 % з Росії, 0,4 % з Польщі).

Загалом від учасників конференції можна було дізнатися про багато регіональних енциклопедій та їхні особливості. Це і «Енциклопедія Бердянська», і окремі енциклопедично-довідкові видання Полтавщини, Одещини тощо. В окремих аналітичних дослідженнях було згадано й низку інших регіональних видань.

У вітальному й заключному слові директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Железняк наголошував на тому, що конференції «Українська енциклопедистика» слугують своєрідним майданчиком, де мають змогу висловитися і творці енциклопедій, і дослідники їх, і користувачі, для яких вони – надійне джерело інформації. На них обговорюють питання теорії та практики енциклопедистики, історії енциклопедичної справи у світі та Україні, дискутують про теоретичні засади створення енциклопедій різного типу (універсальних, галузевих, регіональних), узагальнюють історичний досвід та окреслюють сучасні тенденції української й світової енциклопедистики. Було акцентовано, що у цьогорічному заході взяли участь як постійні учасники, так і науковці, які вперше на конференції, що загалом свідчить про розширення плеяди дослідників у галузі енциклопедистики.

5th INTERNATIONAL SCIENCE CONFERENCE «ENCYCLOPEDIA SCIENCE AND PUBLISHING IN UKRAINE»

Vladyslav Mukha
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ХРОНІКА

Олег Савченко, Оксана Давиденко
*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

Шевченківська енциклопедія

18 лютого 2016 року в Національному музеї Тараса Шевченка презентували «Шевченківську енциклопедію» в 6-ти томах (2012–2015). Захід відбувся за участі голови редакційної колегії, директора Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України Миколи Жулинського, колективу науково-видавничого проекту, а також відомих науковців і письменників, зокрема Павла Гриценка, Івана Дзюби, Івана Драча, Дмитра Павличка, Михайла Сидоржевського, Ганни Скрипник, Дмитра Стуса, Олександра Федорука, Ярослава Яцкова.

«Ми залучали широке коло авторів не лише Інституту літератури, а й працівників Національного музею Тараса Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського, Інституту української мови, Інституту історії України, бо мали на меті зробити цілісний комплекс з біографічних відомостей, осмислити його літературну, образотворчу, епістолярну спадщину. Дослідити Шевченка в усій багатоманітності його вияву, як особистісного так і творчого», – зазначив під час виступу академік Микола Жулинський.

«Шевченківська енциклопедія» репрезентує світові постать творця нації, геніального українського поета й видатного художника, окреслює його роль у становленні національної культури, у боротьбі за державну незалежність України. Видання пропонує надійну фактографічну й інтерпретаційну базу для вивчення і популяризації спадщини Шевченка.

Над виданням шевченкознавці працювали понад двадцять років. Особливо інтенсивно робота розгорнулася в останнє десятиріччя перед 200-літнім ювілеєм від дня народження поета. «Шевченківська енциклопедія» містить 6307 статей різного обсягу – від короткої довідки до розлогого монографічного нарису, 5800 ілюстрацій, із яких 453 – на кольорових вклейках. Загальний обсяг видання становить 5360 сторінок (646 обліково-видавничих аркушів).

Шаховий енциклопедичний словник

На початку 2016 року світ побачив другий том «Шахового енциклопедичного словника» обсягом майже 800 сторінок, автором-упорядником якого є волинянин Володимир Батура – шкільний учитель української мови й літератури з міста Горохів. В одному з інтерв'ю він зазначив, що до створення цієї праці намагався долучити провідних шахістів України, функціонерів із обласних шахових федерацій, проте ніхто ідею не підтримав, тому робота з підготовки видання велася самостійно й розгорнулася на десятиліття.

Енциклопедичний словник містить різноманітні аспекти шахової тематики – від прізвищ і коротких біографій шахових майстрів усього світу до цікавих комбінацій на найрізноманітніших турнірах різних часів. Видання подає авторські екскурси у вітчизняну історію шахів, розповідає про історичні особливості шахової сфери в усіх областях України, Криму та найбільших містах нашої держави.

Це перше українське енциклопедично-довідкове видання із шахової тематики. Загалом енциклопедій чи енциклопедичних словників про спорт в Україні обмаль; прикметною особливістю є те, що їх в основному створюють ентузіасти-аматори енциклопедичної справи. Наприклад, у 2010 і 2012 роках з'явилися два енциклопедичні довідники про футбол Левка Легкого, відомого футбольного літописця, які є першими вітчизняними спеціалізованими енциклопедичними джерелами з тематики про футбол.

Енциклопедія художнього металу

10 березня 2016 року в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася презентація двох томів «Енциклопедії художнього металу», яку уклав професор Львівської національної академії мистецтв Ростислав Шмагало й опублікував 2015 року. Перший том енциклопедії описує ремесла й галузі виробництва художнього металу, його морфологічну класифікацію, технології виготовлення виробів, термінологічні покажчики металів, коштовних каменів, прикрас, посуду, художнього металу в архітектурі, зброярства, релігійного вжитку, медальєрства тощо. У територіальному й художньому вимірах охоплено історичний матеріал та стилістичні періоди предметно-видового розвитку художнього металу від давніх цивілізацій Євразії, Середньовіччя до початку XXI ст. в Україні і світі. Другий том подає типологічні ланки, мистецтвознавчі експертні оцінки галузей ковальства, ювелірства, художніх лиття, емалі та зброярства України XX – початку XXI ст.

Декоративно-ужиткове мистецтво є найдавнішим видом і способом художньої діяльності людини, його існуванням окреслюють розвиток давніх цивілізацій, відкривають загадки історії, міфології, культури. Тому автор поставив собі за мету створенням цієї праці сприяти утвердженню української ідентичності в її історичному та сучасному вимірах через мистецтвознавчий аналіз археологічних пам'яток художнього металу, ковальства та

лиття в архітектурі, виробів релігійного вжитку, медальєрства, фалеристики, атрибутів влади та державності тощо.

Українська нафтогазова енциклопедія

12 травня 2016 року в приміщенні Будинку вчених у Львові презентували «Українську нафтогазову енциклопедію» – працю, творцями якої є провідні вітчизняні фахівці цієї галузі під керівництвом професора Володимира Іванишина. На презентації керівник проекту розповів, що Україна має значний потенціал у системі підземних сховищ газу. «Основна мета цього видання – щоб наші спеціалісти, які працюють в геології, газовій і нафтовій промисловості, мали свою енциклопедію про розвиток української й зарубіжної промисловості», – наголосив В. Іванишин.

Загалом це перша енциклопедія з нафтогазової сфери. У ній подано термінологію нафтогазової галузі, історію її розвитку в промислових регіонах України; представлено підземні сховища газу в Україні, вітчизняну нафтопереробну та нафтохімічну промисловість, а також окреслено нафтогазові провінції та басейни світу. До цього українська енциклопедистика у відповідній галузі мала лише спеціалізований «Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій» (2003), а також тематично розгалуженіший енциклопедичний проект «Гірнична енциклопедія» у 6-ти книгах (1998–2013).

Енциклопедія мистецтва Полтавщини

13 травня 2016 року у виставковому залі музею Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури в Києві відбулася презентація двотомної «Енциклопедії мистецтва Полтавщини» Віталія Ханка. Відомий в Україні мистецтвознавець, заслужений працівник культури України, член Міжнародної асоціації критиків мистецтва, активіст Полтавського обласного товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка В. Ханко збирав матеріали для цієї енциклопедії понад 40 років. Це – фундаментальна художня енциклопедія регіонального типу, яка узагальнює досягнення мистецтвознавчої думки Полтавського краю від найдавніших часів до початку XXI ст. У двотомнику подано статті про художників і народних майстрів, меценатів та фундаторів храмів, населені пункти краю – центри розвитку мистецтва, мистецькі навчальні заклади, музеї і художні колекції, промислові артілі й фабрики художніх виробів. Представлено понад 500 портретів. Серед них окрема частина – діаспора, якій автор присвятив великий розділ. Він виявив понад сім десятків відомих людей зарубіжжя, чий корені пов'язані з Полтавщиною, а саме: С. Делоне і Г. Старицька з Франції, М. де Гранмезон з Канади, М. Бутович, М. Дмитренко, С. Литвиненко, П. Рожанківський і Є. Шуматова зі США, Е. Мане-Кац з Ізраїлю, М. Малецький з Хорватії, І. Майковський з Болгарії, Р. Пельше з Латвії. Загальна кількість статей – 1848.

До цього з-під пера В. Ханка вийшли також інші регіональні довідкові видання, зокрема «Словник мистців Полтавщини», «Миргородський мистецький словник».

Полтавіка

14 червня 2016 року в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського у Полтаві відбулася презентація 9-го тому видання «Полтавіка. Полтавська Енциклопедія», присвяченому образотворчому й декоративному мистецтву (у 2-х книгах). Започаткований науково-видавничий проект «Полтавіка» – це універсальна енциклопедія з найрізноманітніших галузей науки, техніки, культури Полтавського краю, систематизує знання про найважливіші надбання Полтавщини від найдавніших часів до сьогодення, узагальнює найістотніші і різнопланові відомості про регіон.

Автором ідеї та керівником проекту є Олександр Білоусько – директор Центру дослідження історії Полтавщини, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений учитель України, лауреат Полтавської обласної премії імені І. Котляревського в номінації «Освіта» та премії імені Д. Яворницького Національної спілки краєзнавців України.

У дев'ятому томі під назвою «Образотворче і декоративне мистецтво» висвітлено найважливіші віхи мистецького процесу на Полтавщині від найдавніших часів до початку ХХІ століття, продемонстровано полтавськість як невід'ємну частину художньої культури людства. У тематичних статтях описано питання живопису, скульптури, графіки, декоративного і фотомистецтва. Низку статей присвячено питанням, які в радянській науці свідомо фальшували чи замовчували. У роботі над томом взяли участь провідні центри мистецтвознавства Полтавської області – Полтавський художній музей, Полтавський краєзнавчий музей, а також відомі вчені, представники наукових і творчих колективів, колекціонери.

Українська мала енциклопедія

Українська енциклопедистика має чимало золотих сторінок. Серед значних енциклопедичних надбань нашої країни – «Українська мала енциклопедія» професора Євгена Онацького, яку він уклав в Аргентині впродовж 1957–1967 років, перебуваючи там в еміграції. Упорядкована зусиллями однієї людини, вона є дещо більшим, аніж просто довідковим виданням – це пам'ятка відданості ідеї, результат багаторічних пошуків та осмислення найдрібніших деталей, які разом утворюють українську ідентичність.

8 вересня 2016 року в Центрі української культури та мистецтва відбулася презентація першого тому нової чотиритомної редакції цього видання. Його підготувало видавництво «Пульсари» за сприяння доктора історичних наук Сергія Білоконя. Презентація зібрала багатьох представників наукової спільноти й інтелігенції, серед яких директор Інституту літератури НАН України Микола Жулинський та директор науково-видавничого центру «Наша культура й наука» Микола Тимошик.

У передмові до перевидання С. Білокінь зазначив: «“Українська мала енциклопедія” Євгена Онацького підсумувала розвиток етнології “Розстріляного відродження”. Мало того, що автор дає поклики на “Історію

України-Руси” та “Історію української літератури” Михайла Грушевського (наукову спадщину нашого найбільшого історика у шістнадцяти книжках УМЕ прискіпливо розписано), текст рясніє посиланнями на “Наукові збірники” Української академії наук за роки 1924–1929 (інакше кажучи, всі річники, що вийшли), збірники “Первісного громадянства” (1926–1930, яке в рамках Академії готувала Катерина Грушевська, “Історію українського письменства” Сергія Єфремова, праці Володимира Гнатюка, Зенона Кузелі, Євгена Кагарова, Валерії Козловської, Костя Копержинського, Петра Курінного, Володимира Січинського, Вадима й Данила Щербаківських та інших. Як соборник Онацький широко використовував матеріали “Народних пісень Галицької та Угорської Русі” Якова Головацького, “Гуцульщини” В. Шухевича, “Записок” Наукового товариства імені Шевченка і так далі й таке інше».

«Це була справа його життя. Все, що у своїй душі виплекав, він намагався передати своєму народу. Це вияв справжнього патріотизму. Є. Онацький намагався зібрати якомога глибший матеріал для осмислення на покоління вперед. Усе, аби плекати національну гідність та позбуватися комплексу меншовартості. Презентуючи цю працю, ми фактично повертаємо Євгена Онацького в український культурний дискурс», – зазначила Лариса Копань, директор видавництва «Пульсари».

Львівський державний університет фізичної культури. 1946–2016

15 вересня 2016 року у Львівському державному університеті фізичної культури відбулася презентація енциклопедії «Львівський державний університет фізичної культури. 1946–2016» з нагоди 70-річчя навчального закладу. На презентації керівник редакційно-видавничого відділу Оксана Борис докладно розповіла про енциклопедію, її зміст, особливості створення. Загальний обсяг видання становить 488 сторінок, на яких подано 47 статей про структурні підрозділи університету, близько 500 статей-персоналій та 800 світлин.

Франківська енциклопедія

31 січня 2017 року в Інституті Івана Франка НАН України (колишнє Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка) в межах засідання наукового семінару «Перехресні стежки» відбулася презентація першого тому видання «Франківська енциклопедія» (у 7-ми томах). Це – персональна енциклопедія, присвячена І. Франкові, знаковій для України особистості, письменнику, публіцисту, мислителю, громадському й політичному діячеві. Її складають статті про письменників, літературознавців, фольклористів, мовознавців – тих, хто потрапив у поле зору І. Франка. Статті енциклопедії висвітлюють прижиттєві зв'язки І. Франка з ними, його відгуки та роздуми про попередників і сучасників, а також спогади, дослідження та висловлювання про письменника. Фактично «Франківська енциклопедія» є

другою українською після «Шевченківської енциклопедії» персональною літературною енциклопедією. Без сумніву, це фундаментальне видання є вагомим внеском у літературознавство й енциклопедичну справу України і світу та здобутком академічної науки¹.

Перший том (літери А–Ж) має назву «Іван Франко і нова українська література: попередники та сучасники», його опубліковано 2016 року з нагоди 160 років від дня народження та 100 років від дня смерті Каменяра. Керівники енциклопедичного проекту – Микола Жулинський, Євген Нахлік.

Українська музична енциклопедія

14 березня 2017 року в Музеї видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького відбулася презентація 4-го тому «Української музичної енциклопедії» (літери Н–О), яку від 2006 року готує Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (заплановано 6 томів). Захід пройшов спільно з Київським інститутом музики імені Р. М. Глієра в рамках щорічного фестивалю мистецтв «Шевченківський березень» – масштабної мистецької акції найстарішого професійного навчального закладу України, який у 2018 році святкує своє 150-річчя. На презентації виступили завідувач Музею Роксана Скорульська, викладач-методист Інституту музики Ольга Непоседова, науковці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України Ольга Кушнірук та Оксана Летичевська.

Велика українська енциклопедія

28 березня 2017 року у Великому конференц-залі Національної академії наук України ДНУ «Енциклопедичне видавництво» презентувала перший том Великої української енциклопедії (літери А–Акц). У вступному слові доктор історичних наук Олена Любовець зазначила, що перший том цієї енциклопедії став результатом спільної роботи їхнього колективу зі структурними підрозділами Національної академії наук України та викладачами вишів. У заході взяли участь і виступили з вітальними словами багато відомих науковців – головний редактор видання академік НАН України Вадим Локтєв, віце-президент НАН України Анатолій Загородній, академік НАН України Іван Дзюба, академік НАН України Валерій Смолій, директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Станіслав Кульчицький, завідувач відділу еволюційно-генетичних основ систематики Інституту зоології імені І. Шмальгаузена НАН України Сергій Межжерін.

¹ В інтерв'ю з президентом НАН України академіком Б. Є. Патонем наголошено, що «Франківська енциклопедія» належить до найбільших досягнень літературознавчої науки у 2016 році (див.: Вісник НАН України. 2017. № 1. С. 5).

«Велика українська енциклопедія» (ВУЕ) – багатотомне енциклопедичне видання універсального характеру, що готується відповідно до Указів Президента України № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію» та № 7/2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії». Основна мета «Великої української енциклопедії» – систематизувати і сприяти поширенню об’єктивних знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію й культуру. В анотації до першого тому зазначено: «ВУЕ у стислій та доступній формі представляє найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретує найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображає рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб’єктом його інтерпретації». За попередніми даними, обсяг енциклопедії має скласти 70–100 тисяч статей у 30-ти томах. Матеріали енциклопедії доступні також у мультимедійній версії в мережі Інтернет².

Київська духовна академія в іменах: 1819–1924

18 травня 2017 року авторський колектив презентував результати чотирічного наукового дослідження – енциклопедію «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924». Презентацію розпочав Почесний президент Національного університету «Києво-Могилянська академія», відповідальний редактор видання, голова редколегії та член авторського колективу В’ячеслав Брюховецький: «Я щасливий, що долучився до цієї роботи, бо це дозволило створити одну з найкращих, на мій погляд, енциклопедій в Україні». Далі він зазначив, що ця енциклопедія, підготовлена на підставі вивчення широкого кола джерел, передусім новознайдених архівних документів і матеріалів, не лише відтворює історію Київської духовної академії, а й є вагомим кроком у вивченні історії освіти та науки на теренах Східної Європи.

Упорядник і науковий редактор енциклопедії Марина Ткачук представила авторський колектив і всіх тих, хто опікувався виданням двотомника, розповіла про його підготовку, задум і зміст, а також вказала на основні здобутки й результати здійсненого наукового дослідження. «Енциклопедії зазвичай узагальнюють наявне знання, натомість наша енциклопедія містить нове знання», – зауважила пані Марина, наголошуючи на численних наукових відкриттях, зроблених у процесі виконання цього енциклопедичного проекту, результати якого суттєво примножують та уточнюють сучасні уявлення про життя і творчість викладачів, очільників і вихованців Київської духовної академії ХІХ – початку ХХ ст., а також увиразнюють їхній вагомий внесок у розвиток української освіти, науки, культури.

² Режим доступу: <http://db.vue.gov.ua>

Енциклопедія Сучасної України

9 червня 2017 року за сприяння краєзнавчого відділу «Одесика» Одеської національної наукової бібліотеки Інститут енциклопедичних досліджень НАН України презентував 16-й і 17-й томи «Енциклопедії Сучасної України» в рамках XVIII Всеукраїнської виставки «Українська книга на Одещині». У приміщенні Одеської обласної універсальної бібліотеки імені Михайла Грушевського захід зібрав зацікавлених в енциклопедичній справі одеситів, більшість із яких – автори статей до ЕСУ (Костянтин Васильєв, Тетяна Казначеева, Світлана Крижевська, Валерій Левченко, Світлана Мірошниченко, Інна Рікун, Любов Федченко та Юрій Ющенко). Співробітники Інституту О. Іщенко та О. Савченко, презентуючи нові томи, розповіли присутнім про «Енциклопедію Сучасної України», її особливості, окреслили її значення для українського суспільства і світу, визначальні риси, за якими видання відрізняється від інших енциклопедій, поінформували про електронну версію томів ЕСУ³. Особливу увагу було звернуто на плідні зв'язки ЕСУ з Одеським краєм, зокрема на значний внесок одеських авторів у підготовку томів ЕСУ; порушено питання регіональної енциклопедистики Одеського краю.

У жовтні 2017 року вийшов друком 18-й том «Енциклопедії Сучасної України» (літери «Лт» – «Малицький»). Матеріали тому вже доступні також на сайті електронної ЕСУ. Нині редакція енциклопедії працює над 19-м і 20-м томами.

Енциклопедія освіти Хмельниччини

5 жовтня 2017 року на засіданні Великої методичної ради Управління освіти, молоді та спорту Красилівської районної державної адміністрації Хмельницької області з нагоди відзначення 50-річчя створення районних методичних кабінетів в Україні було презентовано «Енциклопедію освіти Хмельниччини». Видання комплексно висвітлює різні аспекти становлення та функціонування системи освіти від початку ХХ століття до сьогодення в регіоні. Подає цілісну картину розвитку освітньої галузі краю в інституціях, напрямках діяльності та персоналіях, відображає сучасні погляди на історичні події та постаті, містить аналіз досягнень, проблем і перспектив освітніх процесів у Хмельницькій області. В енциклопедії узагальнено та об'єктивно відображено систематизовану інформацію за такими напрямками: історія педагогіки та освіти області, дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, післядипломна освіта, неформальна освіта, корекційна освіта та деякі інші.

«Енциклопедія освіти Хмельниччини» є втіленням прагнення педагогічної громадськості регіону вшанувати працю своїх попередників та сучасників. Ідея видання знайшла схвальні відгуки у громадських і наукових колах Хмельниччини та була підтримана Хмельницькою обласною радою й Хмельницькою обласною державною адміністрацією. Енциклопедію підготували фахівці

³ Режим доступу: <http://esu.com.ua>

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Кам'янець-Подільського національного університету, Хмельницького національного університету та Хмельницького університету управління і права. З електронною копією видання можна ознайомитися на сайті Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Енциклопедія Національної опери України

До свого ювілейного 150-го театрального сезону Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка у Києві підготував для своїх шанувальників багато яскравих вистав, прем'єр, концертних програм, тематичних виставок та окремих видавничих проектів, серед яких – енциклопедія «Національна опера України».

7 листопада 2017 року відбулася презентація першого тому цього видання (на літери А–К). «Нині Національна опера перебуває у zenіті свого розквіту, є флагманом музично-театрального мистецтва в Україні і належить до найкращих театрів Європи і світу. За останні 30–40 років не було таких високих показників заповнення залу і, відповідно, прибутків, як зараз. Ніколи театр не мав такої широкої гастрольної діяльності, як в останні роки», – заявив на презентації генеральний директор театру Петро Чуприна. Він наголосив, що випуск енциклопедії, яку присвячено всім, хто причетний до театру, починаючи з його заснування, є важливою подією для всієї країни. Енциклопедія подає довідкову інформацію про корифеїв та сучасних представників оперних і балетних труп, художньо-постановочної частин. Загалом перший том вміщує понад 4000 статей. За словами П. Чупринки, подібного характеру енциклопедій у світі обмаль, причому зовсім не всі найвідоміші театри мають такі видання; проведено велику наукову та дослідницьку роботу, до якої було залучено багато музикознавців.

Енциклопедія НТШ

15 листопада 2017 року Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) за підтримки департаменту внутрішньої та інформаційної політики Львівської обласної державної адміністрації презентувало 3-й том енциклопедії «Наукове товариство імені Шевченка» – перше багатотомне видання про найдавніше наукове громадське товариство в Україні. Ця енциклопедія є спільним видавничим проектом НТШ та Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Вона є важливим культурно-просвітницьким проектом, який привертає увагу широких кіл громадськості до історичних засад розвитку освіти й науки в Україні. Це «книга знань», яка репрезентує цілісний і багатовимірний образ інституції: мету і завдання, структуру, основні видання, персоналії, а також установи, що працювали при НТШ упродовж 1873–2016 років. Окремо в енциклопедії фігурують крайові НТШ і їхні осередки, які діють в Україні та за кордоном. Енциклопедія охоплює історію всіх сфер життя інституції та її контакти з різними національними, закордонними науковими інституціями та навчальними закладами. За своїм змістом пропонуване видання є істот-

ним доповненням наукових знань про Україну. У третьому томі подано 305 гасел та 1409 ілюстрацій і 10 картосхем.

Про ексклюзивний характер цього енциклопедичного видання, роботу над наступними томами (заплановано понад 12 томів) розповів голова НТШ Роман Кушнір. На презентації виступили автори статей до енциклопедії: Роман Пляцко, Юрій Ковалів, Андрій Фелонюк, Степан Гелей та Іван Сварник, а також голова Західного наукового центру НАН України і МОН України Зіновій Назарчук і Дарія Гонтарева – донька вже покійного дійсного члена НТШ, відомого літературознавця, бібліографа та етнографа Мирослава Мороза, саме він розпочинав реалізацію цього проекту у 80-х роках минулого століття. У презентації взяли участь представники низки бібліотек Львова та Львівської області, до фондів яких було передано презентоване видання.

Вікіпедія

28 листопада 2017 року, як зазначено на сайті громадської організації «Вікімедія Україна»⁴, у «Вікіпедії» було опубліковано 750-тисячну статтю українською мовою. Отже, нині енциклопедичний ресурс містить три чверті мільйона статей українською. Українськомовний розділ «Вікіпедії» – найбільший енциклопедично-довідкове електронне джерело українською мовою; посідає 16-те місце за кількістю статей серед усіх мовних розділів «Вікіпедії». У 2016 році сторінки української «Вікіпедії» переглянули понад 500 мільйонів разів. За лічильником статей на головній сторінці «Вікіпедії» її редактори слідкують постійно і тепер готуються до наступного круглого числа – 800 тисяч. За теперішньої швидкості створення статей (в середньому 280 статей на добу) цю кількість буде досягнуто орієнтовно у травні 2018 року.

Енциклопедія про країни світу

Наприкінці 2017 року вийшов друком перший том енциклопедії «Країни світу і Україна», яку підготував Інститут всесвітньої історії НАН України з нагоди його 25-річчя та 100-річчя НАН України. Роботу над укладанням цього видання було розпочато в 2015 році, за мету поставлено ґрунтовний і систематизований виклад історії й опис сучасного етапу розвитку всіх країн світу і їхніх двосторонніх відносин з Україною. Перший том присвячено країнам Північної, Західної і Південної Європи. Видання є компендіумом виважених академічних знань із широкого спектру питань про держави світу, особливості їхнього розвитку та функціонування; особливість видання – розлогість статей, що дозволяє в науково виваженому вигляді представити кожну країну.

Як зазначено в передмові, спеціалізовані енциклопедії про країни світу є у Великій Британії, Росії, Франції тощо. В Україні до цього часу подібна енциклопедія була відсутня, тому «Країни світу і Україна» є першим вітчизняним фундаментальним енциклопедичним виданням такого характеру.

⁴ Режим доступу: <http://wikimediaukraine.wordpress.com>

Українська мінералопедія

У 2017 році в мережі Інтернет запрацювала «Українська мінералопедія» («Українська мінералогічна енциклопедія»). Це академічна онлайн-енциклопедія у галузі мінералогії, яку створено працівниками Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М. П. Семененка НАН України (за редакції академіка НАН України О. М. Пономаренка). Енциклопедичний проект реалізовано з метою надати широкому колу читачів (геологам, географам, колекціонерам мінералів) наукову інформацію про розповсюдження мінералів на території України, їхні фізичні властивості, особливості хімічного складу, умови утворення, практичне значення. Сайт енциклопедії подає також новини з мінералогії та пропонує дискусію щодо способу подальшого утворення українських синонімів латинописних назв мінеральних видів, затверджених Міжнародною мінералогічною асоціацією.

ENCYCLOPEDIC NEWSREEL

Oleh Savchenko, Oksana Davydenko
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

У ЗАРУБІЖНИХ КОЛЕГ

УДК 030(031.064)

ВИДАНО ПЕРШІ ДВА ТОМИ СЕРБСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Дюра Вінаї

Белград, Сербія

Наталія Стаценко

Київ, Україна

Матиця сербська (м. Новий Сад) та Сербська академія наук і мистецтва (м. Белград) у співпраці з Департаментом підручників (м. Белград) реалізують проект національної енциклопедії в десяти томах. Перший том «Сербської енциклопедії» у двох книгах вийшов з друку в 2010 і 2011 роках¹, другий том – у 2013 році².

Видання перших томів «Сербської енциклопедії» стало видатною культурною подією в історії сербського народу. Таким чином почала реалізовуватися ідея кількох поколінь сербських інтелектуалів про створення всеосяжної багатотомної національної енциклопедії, що містить важливі і достовірні знання про сербський народ, об'єднані в рамках багатьох дисциплін. Ідея створення «Сербської енциклопедії» започаткована понад півтора століття тому. «Сербський словник» Вука Караджича (перше видання 1818 року, дру-

Српска енциклопедија. Т. 1. Књ. 1. Нови Сад; Београд, 2010; Српска енциклопедија. Т. 1. Књ. 2. Нови Сад; Београд, 2011.

² Српска енциклопедија. Т. 2. Нови Сад-Београд, 2013.

ге – 1852 року) став не тільки лексикографічним виданням, але і певною мірою першою сербською енциклопедією, де описані народні вірування і звичаї, подані відомості про суспільні відносини і національно-політичні обставини життя сербського народу. Проте до останнього часу Сербія залишалася однією з небагатьох європейських країн, які не мали національної енциклопедії. Робота над енциклопедією була розпочата 1991 року і з різною інтенсивністю тривала майже 20 років.

«Сербська енциклопедія» є національною енциклопедією загального типу, що базується на сучасних наукових і лексикографічних знаннях. Її основною метою є збирання, систематизація та енциклопедичне трактування історичного розвитку і сучасного становища сербського народу. Це видання узагальнює культурно-історичну спадщину сербського народу, описує його внесок у європейську й світову культуру і цивілізацію. Енциклопедія відтворює й пояснює найважливіші питання історії сербського народу, зображує матеріальні й загальнокультурні цінності, створені як на сербських землях, так і сербською діаспорою. Хоча переважну частину видання присвячено висвітленню всіх аспектів історії сербського народу; енциклопедія розглядає історію та здобутки інших народів, з якими серби були пов'язані.

«Сербська енциклопедія» описує природні особливості простору, в якому живе сербський народ, специфіку географічного положення, геології земель та корисних копалин, рельєфу, гідрографічної мережі, клімату, рослинного і тваринного світу. Вона засвідчує, яким чином природні особливості впливали на господарський і демографічний розвиток, на розселення, психосоціальні та інші особливості населення. Передусім це стосується простору Сербії як держави, але також й інших регіонів, де серби проживали і живуть тепер.

«Сербська енциклопедія» досліджує суспільно-економічні чинники і досягнення господарського і суспільного розвитку сербського народу в різні історичні періоди. Загальну сербську картину представлено як у межах окремих галузей господарства, так і в територіальних кордонах – державного й регіонального рівнів. «Сербська енциклопедія» інформує про культуру, її особливості і здобутки, спосіб життя, звичаї, ментальність, релігію та інші духовні скарби сербського народу. Наукову й історичну цінність духовної спадщини сербів відображено у взаємодії з іншими культурами, особливо культурами Сходу і Заходу, а також культурами народів, представники яких проживають із сербами в одній державі або в сусідніх країнах.

Раціональним і критичним підходом до оцінки загальної культурної спадщини, досягнень науки, мистецтва й технічного розвитку енциклопедія надає можливість сучасникам і майбутнім поколінням побачити реальну історичну картину розвитку та здобутків сербської духовності, її цінностей і значення для сучасного світу, і таким чином сприяти ствердженню історичної і суспільної свідомості сербського народу. Значне місце в енциклопедії займає сербська історія, наповнена драматичними, нерідко трагічними, але також і світлими подіями. Статті на історичну тематику висвітлюють історію великих переселень

на територію сучасної Сербії, створення, розвиток і занепад державних утворень, війни, повстання, революції і періоди мирного розвитку, а також боротьбу, злети і падіння, перемоги і поразки дійових осіб цих подій і процесів.

Роботу над енциклопедією здійснює і координує Редакційний комітет у складі 24 членів, сформований Матицею сербською і Сербською академією наук і мистецтва. У написанні перших двох томів енциклопедії взяли участь 114-х співробітників у рамках 33-х фахових редакцій і 694 автори статей. Крім друкованої версії, поступово наповнюється й електронна «Сербська енциклопедія», представлена в мережі Інтернет як окремий мультимедійний онлайн-сервіс³. Прикметно, що «Сербську енциклопедію» визначено об'єктом правовідносин, адже вона фігурує в сербському законодавстві, зокрема в Законі про Сербську енциклопедію, де її тлумачено як «загальну енциклопедію сербського народу про минуле й сьогодення країни»⁴. Від початку передбачалося, що підготовку всіх томів буде завершено в 2020 році орієнтовним загальним обсягом 40 000 гасел.

THE FIRST TWO VOLUMES OF THE SERBIAN ENCYCLOPEDIA ARE PUBLISHED

Diura Vinayi,
Belgrade, Serbia

Nataliia Statsenko
Kyiv, Ukraine

³ Српска енциклопедија онлајн: URL: <http://srpskaenciklopedija.org/>.

⁴ Закон о Српској енциклопедији (Министарство просвете и науке Републике Србије). URL: https://sr.wikisource.org/wiki/Закон_о_Српској_енциклопедији/.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «РОСІЙСЬКА БАГАТОНАЦІОНАЛЬНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ»

Анатолій Шушківський

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

12–13 жовтня 2017 року в Інституті татарської енциклопедії і регіоназнавства Академії наук Республіки Татарстан (Казань, Росія) відбулася науково-практична конференція «Російська багатонаціональна енциклопедистика: історія і сучасність». Захід присвятили ознайомленню з досвідом підготовки національних і регіональних енциклопедій Росії та близького зарубіжжя. На обговорення було запропоновано науково-методологічні, історіографічні та культурно-освітні питання сучасної енциклопедистики, винесено також проблеми інституційної структуризації і матеріально-технічного забезпечення енциклопедичної справи.

Серед вагомих доповідей варто виділити такі: «15 років і 35 томів. Про завершення в 2017 році видання “Великої російської енциклопедії”» Л. Петровської (шеф-редактор наукового видавництва «Велика російська енциклопедія»), «Азербайджанська національна енциклопедія» А. Султанова (заступник директора Наукового центру «Азербайджанська національна енциклопедія» Національної академії наук Азербайджану), «Про деякі методологічні питання сучасної російської регіональної енциклопедистики» У. Саїтова (директор Державної наукової установи «Башкирська енциклопедія»), «Історія розвитку і стан сучасної західної і європейської енциклопедистики» Б. Латипова (головний редактор наукових видань Державної наукової установи «Башкирська енциклопедія»), «Галузеві енциклопедії: сьогодення і майбутнє» Р. Шайдулліна (керівник Центру енциклопедистики Інституту Татарської енциклопедії Академії наук Республіки Татарстан), «Європоцентризм у татарській історії і енциклопедії» М. Закієва (головний науковий співробітник Інституту мови, літератури і мистецтва імені Г. Ібрагімова Академії наук Республіки Татарстан), «Регіональна енциклопедія як чинник формування регіональної ідентичності» Т. Качкіної (завідувач відділу соціально-гуманітарних досліджень Науково-дослідного інституту економіки, історії і культури

ри Ульяновської області імені Н. Кармазіна, «До питання про методологію сучасних персональних літературознавчих енциклопедій» Н. Сиражитдінової (науковий редактор Державної наукової установи «Башкирська енциклопедія»), «Вивчення історії монастирів і скитів у системі енциклопедичних досліджень» К. Манолаке (директор наукової бібліотеки імені А. Лупана Академії наук Молдови) тощо.

На конференції Інститут Татарської енциклопедії Академії наук Республіки Татарстан презентував енциклопедичне видання «Природа і природні ресурси Республіки Татарстан: ілюстрована енциклопедія» (російською мовою). Як зазначають укладачі, це перше в регіоні довідкове видання, у якому систематизовано й узагальнено дані наукових досліджень про природу.

Співробітники Інституту енциклопедичних досліджень НАН України були в програмі конференції з такими доповідями: «Особливості наповнення статей про наукових працівників у галузевих енциклопедіях України» (А. Шушківський), «Регіональна енциклопедистика в Україні: загальна характеристика» (О. Іщенко). Втім, безпосередньої участі в заході не брали.

**SCIENCE AND PRACTICE CONFERENCE
«RUSSIAN MULTINATIONAL ENCYCLOPEDIAS:
HISTORY AND MODERNITY»**

Anatolii Shushkivskiy
*Institute of Encyclopedic Research,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Рецензії, огляди

УДК 82-94

ЕПІСТОЛЯРНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДГОТОВКИ БІОГРАФІЧНИХ СТАТЕЙ В ЕСУ (ОГЛЯД ОКРЕМИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ МИКОЛИ СТЕПАНЕНКА)

Микола Железняк, Олександр Іщенко
*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Україна, Київ*

Огляд присвячено двом виданням: Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / Упоряд. М. Степаненко. Полтава, 2014; Листи до Олеся Гончара: У 2 кн. / Упоряд. М. Степаненко. Київ, 2016.

Ключові слова: листування, Ю. Шевельов, О. Гончар, О. Ізарський, М. Степаненко.

Епістолярні джерела найбільш актуальні для таких наукових дисциплін, як просопографія (наукове вивчення особистостей), біографістика, історіографія, епістологія тощо. Водночас листування відомих діячів слугують необхідним матеріалом і для енциклопедистів, зокрема у справі збирання інформації для статей біографічного типу (статей про персоналії).

Вивчення епістолярної спадщини відомих персоналій набуває особливої важливості у зв'язку із заглибленням у дослідження ролі особи в тій чи іншій сфері її життєдіяльності чи суспільстві загалом. «Листи були й назавжди за-

лишаться цінним джерелом інформації про особливості тієї або тієї доби й перебіг знакових та менш примітних подій, які вона переживала, про суспільство загалом і окремих людей, їхні земні діяння», – зауважує М. Степаненко [4: 5]. Суголосні з ним думки висловлювало багато укладачів і дослідників епістолярної спадщини. Так, у своєму слові упорядник листів Лесі Українки Валентина Прокіп пише: «Зрозуміло, що таке листування (близько 900 кореспонденцій до понад 60-ти адресатів) автоматично перетворюється на панорамне свідчення доби, коли вирувало мистецьке і громадсько-політичне життя, зароджувалося усвідомлення політичного українства і витворювався канон української культури» [4: 31–32].

В енциклопедистиці листи персоналій, про яких готуються статті, є релевантним фактологічним матеріалом – документами, що можуть засвідчити вагомі факти, про які більше ніде не згадано.

Нині з'явилася добра тенденція оприлюднювати у вигляді окремих видань епістолярну спадщину відомих українських діячів – письменників, митців, науковців, культурних, громадських, державних діячів. До когорти сподвижників цієї корисної для науки справи належить відомий український мовознавець, літературознавець, педагог, енциклопедист М. Степаненко – ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Короленка. Микола Степанович є автором багатьох статей до «Енциклопедії Сучасної України», а його опубліковані видання працівники редакції ЕСУ часто використовують як джерело інформації для підготовки енциклопедичних статей мовознавчого чи літературознавчого спрямування. У науковому доробку М. Степаненка важливу сторінку займає опрацьований, упорядкований та опублікований ним епістолярій видатних представників української словесності. Маємо, зокрема, на увазі два видання – «Листи Юрія Шевельова до Олексія Ізарського» [3] та «Листи до Олеса Гончара» у двох книгах [2].

Перше – це передусім джерело для лінгвістичних студій, що дає можливість осмислити нові грані таланту видатного філолога – Юрія Шевельова (Юрія Шереха) та глибше збагнути порушені ним наукові проблеми – виникнення й розвиток слов'янських мов, найперше – української та білоруської; історичні особливості української фонетики, граматики; становлення українського правопису тощо. Книга засвідчує півстолітнє його листування з Олексою Ізарським (Олексієм Мальченком) – письменником, літературознавцем, чільним представником української діаспори (Німеччина, США).

Для прикладу, зокрема в контексті енциклопедистики, наведемо зміст листа до О. Ізарського від 23 лютого 1992 року [3: 282–283], який відображає складність руйнування радянських заідеологізованих догм, що активно поширювалися через знакові енциклопедичні видання. У ньому Ю. Шевельов зазначив, що ознайомився з другим томом «Української літературної енциклопедії» [6] і дуже обурений статтею «Давньоруська мова», у

якій давньоруську мову представлено як продовження спільнослов'янської і підгрунтя («спільною колискою») для появи української, російської й білоруської мов. На думку Ю. Шевельова, найбільший недолік цієї енциклопедичної статті – висвітлення на її сторінках лише одного погляду на давньоруську мову. Інший, більш обґрунтований, але менш поширений у радянський період, до уваги взято не було. Окреслене в енциклопедії розуміння давньоруської Ю. Шевельов називає ворожим. Ще один цікавий момент із цього листа висвітлює особливості цензури в українській лінгвістиці того часу: Ю. Шевельов повідомляє, що вийшла друком його стаття в журналі «Мовознавство», однак порівняно з оригіналом її суттєво відредаговано, зокрема вилучено всі слова, що відсутні в 11-томному «Словнику української мови».

Презентований у книзі епістолярій, зокрема лист від 10 березня 1979 року, фіксує, що Ю. Шевельов серед свого доробку найбільше цінував працю «Історична фонологія»: «Це було діло мого життя, і я його таки побачив. Тепер можу сказати – нині отпушаєши».

Загалом же, як стверджує упорядник книги М. Степаненко, «лінгвістичні розмисли Юрія Шевельова – це лише дешифрація з українознавчого змісту його листів до Олексі Ізарського. Вони чекають свого дослідника – передусім мовознавця, літературознавця, мистецтвознавця, а також історика, письменника, культуролога і не тільки» [3: 16].

Друге видання («Листи до Олеся Гончара») – це важливе джерело передусім літературознавчих досліджень. На тлі історії української літератури, як зазначає Н. Янкова, листи – це щось більше, ніж свідки подій, адже в них навечно відображається повнота навіть не епохи, не дня, а хвилини. Поєднання побутових новин, прохань, доручень зі спостереженнями про світ і людину надає незлітливості й чарівності листам українських письменників [6: 321]. До того ж у літературознавстві листи письменників – це окремий тип їхньої прози – епістолярний, який подекуди може бути важливішим за художній.

2011 року з'явилося знакове для літературознавства видання – листування Олеся Гончара за 63-річний період під назвою «Листи» [1]. Та О. Гончар – чи не останній із письменників, хто в епоху новітніх технічних зв'язків між людьми лишив велику епістолярну спадщину. Вона ще не повністю зібрана і потребує подальшого дослідження [5: 14]. Продовженням епістолярної історіографії про О. Гончара є видання М. Степаненка, у якому зібрано листи до письменника. Окрасою цього пласта кореспонденції на рівні змісту й художньої словесності є листи від письменників, які виводили Олеся Гончара на літературний шлях, – Миколи Бажана, Остапа Вишні, Андрія Головка, Андрія Малишка, Петра Панча, Максима Рильського, Павла Тичини, Юрія Яновського.

Як зазначає М. Степаненко, за містом розлогих і куцих приватних і офіційних листів до письменника Гончара можна відновити з достемен-

ною точністю ритм української літератури, установити досягнення літературознавчої думки у другій половині ХХ століття» [5: 9]. Зібрані документи різних років послідовно й доволі правдиво відтворюють післявоєнний сталінізм, обнадійливу і зрадливу хрущовську відлигу, брежнєвський застій і першопочатки української незалежності. Загалом видання вміщує майже 900 поданих у хронологічному порядку листів. Про їхню важливість і значення можна сказати словами Олеся Гончара: «І все-таки... найкраща з нагород – листи людські» [5: 14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. Твори: У 12 т. Т. 10: Листи / Упоряд. Я. Оксюта; гол. ред. М. Жулинський. Київ, 2011.
2. Листи до Олеся Гончара: У 2 кн. Кн. 1 / (1946–1982) / Упоряд. М. Степаненко. Київ, 2016. 734 с.; Листи до Олеся Гончара: у 2 кн. Кн. 2 / (1983–1995) / Упоряд. М. Степаненко. Київ, 2016.
3. Листи Юрія Шевельова до Олексія Ізарського / Упоряд. М. Степаненко. Полтава, 2014.
4. Поркіп В. Слово від упорядника // Леся Українка. Листи 1876–1897. Київ, 2016.
5. Степаненко М. Письменницький епістолярій – «Життя у всіх вимірах – від болючої сльози матері і до всього живого, суцього на планеті Земля...» // Листи до Олеся Гончара: У 2 кн. Кн. 1 (1946–1982) / Упоряд. М. Степаненко. Київ, 2016. С. 5–13.
6. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. Т. 2. Київ, 1990.
7. Янкова Н. Листування Максима Рильського: тематичні орієнтири та стильові домінанти // Літературознавчі студії. 2012. Вип. 34. С. 321–329.

EPISTOLARY ACHIEVEMENT AS A SOURCE FOR BIOGRAPHIC ARTICLES IN EMU (SURVEY OF SOME HISTORIOGRAPHIC PUBLICATIONS BY MYKOLA STEPANENKO)

Mykola Zhelezniak, Oleksandr Ishchenko
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

The survey is devoted to two publications: Stepanenko, M. (Ed.). (2016). *Lysty Yuriia Shevelova do Oleksy Izarskoho*. Poltava; Stepanenko, M. (Ed.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara* (vol. 1-2). Kyiv.

Keywords: correspondence, Y. Sheveliov, O. Honchar, O. Izarskyi, M. Stepanenko.

REFERENCES

Oksiuta, Ya., Zhulynskyi, M (Eds.). (2011). *Honchar O. Tvory* (Vol. 10: *Lysty*). Kyiv (in Ukrainian).

Stepanenko, M. (Ed.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara* (Vol. 1: 1946–1982). Kyiv (in Ukrainian); Stepanenko, M. (Ed.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara* (Vol. 2: 1983–1995). Kyiv (in Ukrainian).

Stepanenko, M. (Ed.). (2014). *Lysty Yurii Shevelova do Oleksy Izarskoho*. Poltava (in Ukrainian).

Stepanenko, M. (2016). Pysmennytskyi epistoliarrii – «Zhyttia u vsikh vymirakh – vid boliuchoi slozy materi i do vsoho zhyvoho, sushchoho na planeti Zemlia...». In Stepanenko, M. (Ed.). *Lysty do Olesia Honchara* (Vol. 1: 1946–1982, pp. 5-13). Kyiv (in Ukrainian).

Ukrainska literaturna entsyklopediia (1990). (Vol. 2). Kyiv (in Ukrainian).

Yankova, N. (2012). Lystuvannia Maksyma Rylskoho: tematychni oriientyry ta stylovi dominanty. *Literaturoznavchi studii*, 34, 321-329 (in Ukrainian).

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДО БІБЛІОТЕКИ ІНСТИТУТУ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ

Світлана Очеретянюк

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна*

- **Artline Володимира Слєпченка:** До 70-річного ювілею майстра та 50-ліття його творчої діяльності / Упоряд. З. Заремська. Київ: AtrHuss, 2017.
- **Encyclopedia.** Львівський національний університет імені Івана Франка: У 2 т. Т. 2. / Гол. ред. І. О. Вакарчук. Львів, 2014. 764 с.
- **Академік Віль Савбанович Бакіров** – заслужений професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: бібліографічний нарис / Наук. ред. С. І. Посохов. Харків, 2016. 108 с.
- **Артанія:** Культурологія, мистецтво, публіцистика, історія / Гол. ред. А. В. Маричевська. Київ: Софія-А, 2014–2015. Кн. 36.
- *Вовк О. І.*
Постать Василя Каразіна в історіографії / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 328 с.
- *Гайдабура В.*
Театр, розвіяний по світу: Феномен сцени повоєнної української діаспори (Німеччина, Австрія, Франція, США, Канада, Австралія). Вид. 2-ге. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2015. 256 с.
- *Деревицький А. Н.*
Гомерические гимны: Анализ памятника в связи с историей его изучения. Репринт изд. 1889 г. Харьков: Майдан, 2016. 198 с.

- **Історія Національної академії наук України. 1956–1960:** у 2-х ч. / Гол. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2016.
- **Кіровоградщина у дзеркалі часу:** У 6 фотоальбомах (архітектурне мистецтво; декоративно-ужиткове мистецтво; образотворче мистецтво; театральне мистецтво; хореографічне мистецтво; музичне мистецтво). Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013.
- **Країни світу і Україна:** Енциклопедія: У 5 т. Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Укл. Кудряченко А. І., Бульвінський А. Г. та ін.; Ін-т всесвітньої історії НАН України. Київ: Фенікс, 2017. 564 с.
- *Коробка Т.*
В ефірі Хор Українського радіо. Київ: Музична Україна, 2015. 176 с.
- *Крижанівський В. М.*
Викладачі Глухівського інституту (1874 – 1924 рр.): бібліографічний словник. Глухів; Кропивницький, 2017. 96 с.
- *Медведникова Т.*
Путь в 120 лет. Пианисты: Историко-биографический справочник / Днепрпетровская академия музыки им. М. Глинки. Днепр: Лира, 2017. 412 с.
- **Минуле і сучасне Волині та Полісся.** Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Вип. 62. Луцьк, 2017. 527 с.
- *Мирошниченко С. В.*
Становление музыкального профессионализма в Одессе (доконсерваторский период). Одесса: Астропринт, 2013. 228 с.
- **Наукове товариство імені Шевченка:** Енциклопедія. Т. 3. Львів, 2016. 620 с.
- **Научная школа Института сверхтвердых материалов:** К 100-летию НАН Украины / Глав. ред. Н. В. Новиков; НАН Украины, Ин-т сверхтвердых металлов им. В. Н. Бакуля. Киев, 2017. 592 с.
- **Національна опера України:** Енциклопедія: У 2 т. Т. 1 / Укл. Чупринка П. та ін.; Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Шевченка. Київ, 2017.
- **Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського 100 років** / Авт.-упоряд. В. Рожок. Київ: Музична Україна, 2013. 512 с.

- **Репресовані кінематографісти.** Актуальна пам'ять: статті й документи / Кінематографічні студії. Вип. 5. Київ: Кіно-Театр, 2017. 176 с.
- **Самі про себе:** Автобіографії українських митців 1920-х років / Упоряд. Р. Мовчан. Київ: Кліо, 2015. 640 с.
- **Словник української мови:** В 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 556 с.
- **Словник української мови:** В 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 2. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 576 с.
- *Ситник К., Бевз Т.*
Володимир Вернадський: Людина. Громадянин. Учений. Київ: Наукова думка, 2017. 368 с.
- **Ставище у спогадах євреїв** / Перекл. з англ. С. Плахотнюка. Київ: Ставище, 2017. 78 с.
- *Черніков І.*
З пережитого: Мемуарно-наукове видання. Київ: Акме-Груп, 2017. 108 с.
- **Енциклопедія Бердянська.** Т. 4: Ежегодник–2017 / Под. ред. В. И. Михайличенко. Мелитополь, 2017. 1068 с.

NEW BOOKS TO THE LIBRARY IN THE INSTITUTE OF ENCYCLOPEDIA RESEARCH

Svitlana Ocheretianko
*NASU Institute of Encyclopedic Research,
Kyiv, Ukraine*

Енциклопедичний вісник України

Наукове видання

Число 8-9

Видання містить статті з проблем енциклопедистики в Україні та за її межами; висвітлює події, пов'язані з енциклопедіями та енциклопедичною справою; інформує про енциклопедистів. Для викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами енциклопедистики, біографістики, книгознавства та суміжних наукових дисциплін.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідають автори. Редколегія намагається зберегти особливості авторського стилю.

Оригінал-макет виготовив *Р. П. Судик*

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (протокол № 12 від 15 грудня 2017 р.).

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Georgia Pro.
Ум. друк. арк. 12. Обл. вид. арк. 11. Замовлення № 17-25.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 12. 10. 2009 р.
(серія KB № 15829 - 4301P).

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3484 від 19 травня 2009 р.